Ю.В. Кравцова

СЕМАНТИКО-КОГНІТИВНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ МЕТАФОРИЧНОЇ НОМІНАЦІЇ

**Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова**

Ю. В. Кравцова

СЕМАНТИКО-КОГНІТИВНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ МЕТАФОРИЧНОЇ НОМІНАЦІЇ

Монографія

Київ – 2022

УДК 81’32’37
ББК 81.2 Укр
К 78

Рекомендовано вченою радою факультету іноземної філології НПУ імені М. П. Драгоманова (протокол № 4 від 9 вересня 2022 р.)

Рецензенти:
Бріцин В. М., доктор філологічних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту мовознавства НАН України імені О. О. Потебні
Леміш Н. Є., доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри прикладної лінгвістики, порівняльного мовознавства та перекладу Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

К 78 Кравцова Ю. В.
Семантико-когнітивне моделювання процесів метафоричної номінації. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2022. 170 с. Мова укр.

ISBN 978-966-931-271-6

У монографії дано обґрунтування нового семантико-когнітивного підходу до вивчення метафорики, викладено основні принципи й теоретичні положення семантико-когнітивного моделювання процесів метафоричної номінації. Описано існуючі методики метафоричного моделювання, запропоновано нову методику моделювання метафоризації та метафоричного концепту. Уточнено поняття метафори, метафоризації, метафоричної номінації, метафоричної моделі, метафоричної мотивації, метафоричного концепту, введено й обґрунтувано поняття метафоричної мегамоделі, метафоричної субмоделі, метафоричного мотиватора, метафоричного мотивата, метафоричного мотиванта, метафоричної концептосфери.

Призначено для лінгвістів – науковців, викладачів, студентів.

УДК 81’32’37
ББК 81.2 Укр

ISBN 978-966-931-271-6

© Кравцова Ю.В., 2022
© Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2022

ВСТУП

Теорія метафори має понад двохтисячолітню історію та давно сформовані традиції, її поступово збагачують і вдосконалюють все нові напрями дослідження, які пропонують своє розуміння сутності метафори, свої уявлення про її типи і функції, що загалом сприяє розширенню та поглибленню наукового знання про неї. «Феномен метафори вивчають із часів Аристотеля, але, напевно, останнє слово про неї не буде сказано ніколи» [Кобозєва, 2001: 132]. Історію вивчення метафори описано в багатьох працях другої половини XX ст. (В. П. Адріанова-Перетц, С. Ю. Медведєва, Л. В. Балашова, М. І. Панов та ін.), коли почалося глибоке осмислення спадщини вчених минулого. У роботах початку XXI ст. (А. М. Баранов, О. І. Глазунова, О. М. Лагута, А. П. Чудінов) аналіз та опис досягнень у галузі теорії метафори триває далі.

Черговий прояв наукового інтересу до метафори в останні десятиліття зумовлений змінами, що відбулися у структурі та динаміці сучасного знання про світ, фундаментальним переглядом позицій з питань співвідношення мови та мислення, мовного відображення дійсності, усвідомленням значущості метафори в пізнанні, концептуалізації та репрезентації світу, намаганням зрозуміти сутність індивідуального, національного та загальнолюдського образного мислення. Вивчення метафори активізувалося в різних галузях науки: філософії, логіці та психології, орієнтованих на з'ясування генетичної природи метафори; етнології, соціології та культурології, що розглядають каузальні зв'язки метафор; герменевтиці, лінгвістиці та когнітології, що вивчають структуру метафори та механізми її творення; риториці, літературознавстві, стилістиці та дискурсології, що виявляють особливості функціонування метафор. Активізація таких досліджень детермінована прагненням до встановлення механізмів, способів і моделей метафоризації, бо метафорика є важливим складником концептуальної та мовної картин світу. Вчення про метафору, що розробляють у різних дослідницьких напрямах, наприкінці 1990-х рр. оформилося як самостійна наука – метафорологія, основною проблемою якої є визначення сутності метафори та механізмів її творення.

У мовознавстві вже понад півстоліття здійснюються прикладні дослідження метафори у галузі лексикології, семасіології та ономасіології. У сучасних інтегративних галузях лінгвістики – психолінгвістиці, лінгвокогнітології, лінгвокультурології – опис цього складного явища поступово набуває поліаспектного характеру. Об'єктом лінгвістичної теорії метафора стала лише наприкінці XX ст. (Ю. Д. Апресян, Н. Д. Арутюнова, Н. А. Басілая, Н. О. Кожевнікова, Г. М. Скляревська, В. М. Телія та ін.), що було зумовлено пошуками наукового обґрунтування метафори як мовного явища. У цей період і почала послідовно формуватися лінгвометафорологія як окрема галузь мовознавства, хоча відповідного статусу вона набула лише у XXI ст. [Кравцова, 2013, 2014].

Кількість лінгвометафорологічних праць є величезною, але науковий інтерес до метафори досі не згасає. У зв'язку з цим деякі вчені слушно зауважують, що «уявлення про всюдисущість метафори призвело до розмивання самого концепту метафори: метафорою стали називати будь-який спосіб непрямого й образного смислу» [Арутюнова, 1990: 7] і «чіткий опис об'єктних меж метафори нині втрачено» [Лагута, 2003: 24]. Тому головним завданням лінгвістичної теорії метафори стає обмеження її поняттєвого обсягу і повернення генетичної сутності. Крім того, до важливих завдань лінгвометафорології можна віднести й такі, як-от: уніфікація термінології; поліаспектне вивчення мовних метафор; системне дослідження метафорики різних ідіолектів, соціолектів; визначення специфіки національних метафоричних картин світу; порівняльне дослідження метафоричних картин світу різних етносів; діахронний опис національних метафоричних картин світу; подальше розроблення принципів лексикографічного опису метафорики; укладання метафоричних словників тощо.

У лінгвометафорології активно розробляють теорію метафоричного моделювання, яка має два напрями – семантичний, базований на лінгвістичній семантиці та семантичній деривалогії з огляду на ідеї та здобутки когнітивної лінгвістики (Л. В. Балашова, Л. О. Кудрявцева, О. М. Лагута, О. Б. Пономарьова, Г. М. Скляревська та ін.), і когнітивний, сформований у річищі лінгвокогнітології з урахуванням досягнень лінг-

вістичної семантики (А. М. Баранов, Е. В. Будаєв, Ю. М. Караулов, І. М. Кобозєва, А. П. Чудінов та ін.), де метафору розглядають відповідно як семантичну та когнітивну модель. Установленню конкретних метафоричних моделей у текстах / дискурсах певної жанрово-стильової кваліфікації присвячено чимало спеціальних публікацій (Т. С. Вершиніна, Х. П. Дацишин, Р.Д. Керімов, А. Б. Ряпосова, Ю. Б. Феденєва, О. М. Чадюк та ін.), проте в цій галузі залишається ще багато невирішених і дискусійних питань, що потребують подальшого дослідження.

Результати проведеного аналізу лінгвометафорологічних праць свідчать про те, що метафору розуміють як мовний (семантичний) або ментальний (когнітивний) феномен. У зв'язку з цим актуальними, з нашого погляду, є основні ідеї сформованого на початку XXI ст. семантико-когнітивного напряму лінгвістики (А. П. Бабушкін, О. С. Кубрякова, З. Д. Попова, К. В. Рахіліна, Й. А. Стернін та ін.), маніфестованого як шлях «від мови до концепту», «від мовної картини світу до когнітивної, до опису національної концептосфери» [Попова, Стернін, 2007, 2010].

У нашій монографії викладено основні положення нового семантико-когнітивного підходу до вивчення метафорики мови (мовлення), призначеного для корпусного дослідження метафоричних найменувань й інтегративного опису метафори як ментального та мовного явища. Сутність такого підходу полягає в тому, що на основі аналізу семантики метафоричних номінацій і побудови метафоричних моделей, що реконструюються на тому чи тому мовному матеріалі, можна встановити типові моделі метафоричного мислення та базові метафоричні концепти, притаманні носіям певної етнокультури, а також загальні тенденції та закономірності метафоричної концептуалізації та репрезентації світу, характерні для конкретного історичного періоду.

При такому підході розглядаємо метафору як ментально-вербальний конструкт, створюваний для характеризації та номінації якого-небудь об'єкта на основі його аналогії чи асоціативної подібності з іншим об'єктом, який вже має найменування, у процесі пізнавальної діяльності людини. Вона є

компонентом метафоричної картини світу як фрагментарної проєкції мовної картини світу та метафоричної концептосфери як складової частини загальної концептосфери (національної концептуальної картини світу) етносу.

Актуальність нашого монографічного дослідження зумовлена об'єктивною необхідністю теоретичного осмислення метафори як ментально-вербального конструкта у світлі сучасних напрямів лінгвістики, потребою у формуванні нового інтегративного семантико-когнітивного підходу до її вивчення, що сприятиме встановленню взаємозв'язку семантичних і когнітивних структур на рівні метафоризації, а також значущістю опису загальних тенденцій і закономірностей метафоричного моделювання, концептуалізації та репрезентації світу в мові (мовленні).

На основі аналізу сучасних лінгвістичних досліджень із проблеми метафоричного моделювання схарактеризовано різні способи параметризації метафори як семантичної та когнітивної моделі, описано спільні для них параметри, визначено низку дискусійних питань. Дано обґрунтування нового семантико-когнітивного підходу до вивчення метафори та моделювання метафоризації, викладено його базові принципи й основні положення розробленої методики семантико-когнітивного метафоричного моделювання, яка призначена для корпусного дослідження метафорики, а також може бути використаною для вивчення окремих фактів метафоричної номінації. Описано параметри пропонованої семантико-когнітивної метафоричної моделі як трикомпонентної структури. Обґрунтовано й викладено основні положення розробленої методики аналізу метафоричного концепту. Інтерпретовано поняття метафори, метафоризації, метафоричної номінації, метафоричного моделювання, метафоричної мотивації, метафоричної моделі, метафоричної картини світу, метафоричного концепту. Введено й обґрунтовано такі термінологічні позначення, як «метафоричний мотиватор», «метафоричний мотиват», «семантико-когнітивний метафоричний мотивант», «метафорична мегамодель», «метафорична субмодель», «метафорична концептосфера».

Семантико-когнітивне моделювання процесів метафоричної номінації передбачає аналіз семантики метафор як засобів

мови та способу вербалізації метафоричних концептів, що дає змогу розглядати метафору як явище мови та мислення й відкриває широкі можливості для подальших досліджень, орієнтованих на реконструкцію метафоричної картини світи та метафоричної концептосфери носіїв будь-якої етнокультури.

РОЗДІЛ 1.
МОДЕЛЮВАННЯ ЯК МЕТОД ЛІНГВОМЕТАФОРОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

1.1. Моделювання в лінгвістиці

Сучасний етап еволюції наукового знання характеризується інтенсивним розвитком ідей моделювання різних процесів та явищ. У методології моделювання закладено великий дослідницький потенціал, хоча, звичайно, воно є не єдиним джерелом знань про об'єкт. Водночас проблематика, пов'язана з виявленням сутності моделювання, меж і можливостей його використання, потребує подальшого наукового осмислення.

Моделювання як спосіб пізнання дійсності зародилося ще в античні часи (Демокріт, Епікур, Птолемей та ін.). В епоху Відродження воно набуло великого поширення в науці (Л. да Вінчі, Г. Галілей, М. Коперник та ін.), причому на цьому історичному етапі науковці не тільки використовували моделі у своїх дослідженнях, але й з'ясовували межі застосування методу моделювання як такого. У XIX ст. воно поширилося в різних сферах наукового знання (О. М. Бутлеров, Дж. Максвелл, І. Ньютон та ін.) [Авер'янов, 1991]. У першій половині XX ст. моделювання дістало визнання у багатьох галузях науки (Н. Вінер, Л. Гутенмахер, Дж. Нейман, А. Розенблют та ін.), коли, з одного боку, виявилися нові можливості та перспективи цього методу в розкритті загальних закономірностей і структурних особливостей систем різної природи, а з іншого – відбулося усвідомлення певних труднощів і неабсолютного характеру його застосування. У другій половині XX ст. метод моделювання знову набув широкої популярності практично у всіх галузях наукового знання (Л. О. Вальт, О. О. Веденов, Б. О. Глінський, В. М. Глушков, Б. С. Грязнов, І. Б. Новик, Р. Шеннон, В. О. Штофф та ін.). У цей період через інтенсифікацію процесів пізнання дійсності існувала певна роз'єднаність суміжних наук, а моделювання стало інтегруючим фактором, який дав змогу враховувати єдність і від-

мінність змісту наукових знань. Поступово його роль як універсального методу стала загальновизнаною: інтерес до моделей і моделювання швидко поширився, та не було жодної галузі наукового знання, де б не намагалися застосовувати моделювання. У XXI ст. моделювання стало одним з основних інструментів наукового пізнання дійсності, що можна пояснити внутрішньою логікою розвитку різних галузей науки та необхідністю в деяких випадках опосередкованого вивчення об'єктивної реальності.

У методології науки термін «моделювання» має такі визначення: «метод дослідження об'єктів пізнання на їхніх моделях; побудова та вивчення моделей реально існуючих предметів і явищ та об'єктів, що конструюються, для визначення або поліпшення їхніх характеристик, раціоналізації способів побудови, управління ними тощо» [ФЕС, 2003: 381]; «сукупність способів ідеалізації й абстрагування, аналізу й синтезу, формування гіпотези з метою мисленнєвого, формалізованого та спрощеного представлення об'єктів (оригіналів) дослідження й вивчення на підставі цього представлення відповідних явищ, ознак, процесів, зв'язків, установлення закономірностей існування та функціонування об'єктів, прогнозування їхньої поведінки» [Селіванова, 2010: 466]. У широкому розумінні моделювання є однією з основних категорій теорії пізнання: на ідеї моделювання базується будь-який метод наукового дослідження – як теоретичний, коли використовують різні знакові, абстрактні моделі, так й експериментальний, коли застосовують предметні моделі [ВЕС, 2004: 834]. Моделювання зазвичай використовують у разі складності чи неможливості дослідження оригіналу в природному середовищі для визначення його властивостей, оптимізації управління ним тощо. Відображаючи істотні з погляду мети дослідження властивості оригіналу й уникаючи всього несуттєвого, модель постає як специфічна форма реалізації абстракції, – при цьому від характеру моделювання великою мірою залежить весь процес перенесення знань з моделі на оригінал.

Поняття «модель» трактують як аналог (схему, зразок, структуру, систему) певного фрагмента дійсності, що у більше спрощеному вигляді (матеріальному чи уявному) зберігає

найістотніші властивості об'єкта-оригіналу і слугує для його дослідження – отримання та розширення знань про нього, можливе перетворення задля подальшого вдосконалення. Це така система, яка є подумки представленою, матеріально реалізується та має здатність заміщувати об'єкт дослідження для того, щоб його вивчення давало нову інформацію про цей об'єкт [Алефіренко, 2005: 14–15]. Під моделлю в широкому сенсі розуміють мисленнєво чи матеріально створену структуру, яка відтворює частину дійсності у спрощеній і наочній формі. У вужчому сенсі термін «модель» застосовують тоді, коли потрібно зобразити деяке явище за допомогою іншого, яке є вже добре вивченим і легше сприймається. Отже, модель – це конкретний образ досліджуваного об'єкта, який відображає реальні чи передбачувані властивості, або інший об'єкт, що реально існує поряд із досліджуваним і подібний до нього стосовно певних властивостей чи структурних особливостей.

Вивчення мови, яка належить до об'єктів, недоступних для безпосереднього спостереження, передбачає аналіз результатів мовних процесів у свідомості людини, виражених у мовленні (тексті, дискурсі), тому моделювання є одним з основних методів лінгвістичного дослідження.

У лінгвістичній методології моделювання розглядають як метод вивчення властивостей і структури певних мовних одиниць чи явищ (підсистеми, системи загалом) на підставі вивчення властивостей і структури їхньої моделі. Відображаючи релевантні властивості об'єкта-оригіналу, модель постає як деякий абстрактний ідеалізований об'єкт. Мовна модель, як і будь-яка модель взагалі, конструюється на основі гіпотези про можливу будову оригіналу і є його функційним аналогом, що дозволяє переносити отримані знання з моделі на оригінал. Моделювання активно застосовують у сучасній лінгвістиці, проте питання про його сутність, межі та можливості використання залишаються відкритими та вимагають подальшого вирішення.

Поняття «модель» та «моделювання» в лінгвістиці вперше були використані прихильниками дескриптівізму, що виник у 20-ті рр. XX ст. (Л. Блумфілд, Ф. Боас, Е. Сепір, З. Хар-

ріс та ін.). Вони не ставили глобального завдання створити загальну лінгвістичну теорію, яка б пояснювала явища мови та їхні взаємозв'язки, але розробляли методи синхронного опису й моделювання мови. Опис мови дослідники розуміли як встановлення мовної системи, що індуктивно виводиться з текстів та являє собою сукупність деяких одиниць і правил їх розташування [ЛЕС, 1990: 130]. Базовими положеннями цього підходу до вивчення мови були такі: справжньою та основною реальністю є не окремий факт будь-якої мови, а мова як система; кожен елемент мови існує лише за умови його відношень з іншими елементами у складі системи; система не підсумовується з елементів, а навпаки, визначає їх; відношення у межах системи домінують над елементами, тому є можливим позачасове «алгебраїчне» вивчення системи мови, засноване на відношеннях; для вивчення мови як системи є можливим застосування математичних методів; мова є знаковою системою, що існує, з одного боку, об'єктивно, «поза психікою людини», а з іншого – суб'єктивно, «у психіці людини» [ВЕС, 2004: 143]. Отже, поняття лінгвістичного моделювання та мовної моделі, що виникли у структурній, зокрема дескриптивній, лінгвістиці, стали використовувати при описуванні мови та її окремих аспектів.

До широкого лінгвістичного вжитку терміни «модель» і «моделювання» увійшли у 50–60-ті рр. XX ст. у зв'язку з виникненням математичної лінгвістики, що розробляла формальний апарат для опису будови природних і деяких штучних мов, і проникненням до мовознавства математичних методів (Ю. Д. Апресян, І. О. Мельчук, Р. Г. Піотровський, І. І. Ревзін та ін.). Математичний опис мови засновано на ідеях Ф. де Соссюра про мову як механізм, функціонування якого проявляється у мовленнєвій діяльності його носіїв. Основними властивостями моделей були названі такі, як-от: поведінка моделі має бути схожою на поведінку об'єкта, що моделюється; модель виступає ідеалізацією об'єкта; модель оперує не поняттями про реальні об'єкти, а конструктами, тобто поняттями про ідеальні об'єкти; будь-яка модель є формальною; модель повинна мати пояснювальну силу [Апресян, 1966]. У цей період були намічені та частково розро-

блені найважливіші проблеми моделювання в галузі фонології та синтаксису. У той же час різні науковці висловлювали думки і про обмежені можливості цього методу, незважаючи на його універсальність (Ю. Д. Апресян), і про небезпеку звуження науки про мову через застосування теорії моделей (О. Ф. Лосєв), яка стала розглядатися не тільки як математична чи логічна, а й як лінгвістична теорія (І. І. Ревзін). У наступні роки поняття моделі в мовознавстві набуло великого поширення.

Метод моделювання стали активно застосовувати в лінгвістичних дослідженнях, проте термін «модель» мав різне тлумачення (Ю. Д. Апресян, А. А. Зализняк, О. Г. Ликов, О. В. Падучева та ін.): штучно створюване реальне чи уявне утворення, що відтворює, імітує мовне явище в більше спрощеному вигляді [ВЕС.М, 1998: 304]; копія оригіналу, під яким розуміють певний досліджуваний об'єкт дійсності; свого роду «представник» або «замісник» досліджуваного оригіналу [Ликов, 1999: 22] тощо, тобто модель розуміють як деяку загальну схему опису системи мови, якоїсь її підсистеми або окремого мовного явища.

Вивчення спеціальної літератури з лінгвістичного моделювання, що з'явилася в останні десятиліття (М. Ф. Алефіренко, А. М. Баранов, Е. В. Будаєв, М. В. Варламов, Т. В. Калашнікова, Л. О. Кудрявцева, О. М. Лагута, В. В. Ларичев, В. І. Одинокова, Н. О. Санцевич, І. В. Толочин, Н. П. Тропіна, Н. Ю. Шабаліна, Г. І. Шумейко та ін.), показало, що моделювання в мовознавстві є аналоговим, ідеалізованим, апроксимативним і викликає певні онтологічні труднощі. По-перше, існують релевантні метамовні різночитання у вживанні термінології при характеристиці методу моделювання, коли його практично ототожнюють із типологізацією, категоризацією, концептуалізацією і т. д., тому чіткі межі опису модельованого об'єкта часто відсутні. По-друге, поняття «модель» і «моделювання» в лінгвістиці, як і в інших галузях науки, у зв'язку з широким їх розумінням і застосуванням фактично детермінологізуються, а дефініції стають усе більш аморфними. По-третє, мовну модель нерідко осмислюють як категорію, категоріальну ознаку, універсалію, тип, схему і т. п., а

статус моделі приписують виявленню релевантних ознак досліджуваного об'єкта або результатам розчленування об'єкта. По-четверте, внаслідок неоднозначності тлумачення цих термінів у лінгвістиці їхні видові характеристики важко визначати. По-п'яте, використання моделювання в різних розділах і галузях мовознавства створює проблеми з визначенням статусу й меж опису модельованого об'єкта. Тому, «незважаючи на широке використання в науковому узусі термінології, пов'язаної з описом моделювання, єдиного або хоча б близького смислового наповнення вона не має. Гармонізація цієї термінології ще практично не починалася, а аналіз ситуації ускладнений тим, що в роботах того самого дослідника, у працях представників однієї наукової школи, що використовують єдину терміносистему, одиниці цієї термінологічної лексики вживаються неприпустимо "вільно"» [Лагута, 2003: 32]. Як бачимо, застосування моделювання в лінгвістичних дослідженнях вимагає подальшої уніфікації відповідного методологічного апарату.

У загальнонауковій методології існують різні класифікації моделей за певними критеріями: залежно від завдань моделювання; за характером модельованих об'єктів; за характером моделей (засобами моделювання); за способом побудови моделей; за точністю відтворення об'єкта-оригіналу; за сферами застосування моделей, – єдину класифікацію видів моделювання складно розробити через неоднозначність розуміння терміна «модель». Найбільш відомою є класифікація за характером моделей, згідно з якою розрізняють такі види моделювання: 1) предметне (модель відтворює геометричні, фізичні, динамічні або функційні характеристики об'єкта); 2) аналогове (модель й оригінал описують єдиним математичним співвідношенням); 3) знакове (у ролі моделей виступають схеми, графіки, креслення, формули); 4) уявне (близьке до знакового; моделі набувають уявно наочного характеру); 5) експериментальне (в експеримент уводять не сам об'єкт, а його модель) [Сичивиця, 1993: 95]. Моделі слугують для обґрунтування наукових концепцій і виступають інструментом прогнозування динаміки модельованого об'єкта, тому вони мають такі специфічні властивості, як гомоморфність оригі-

налу, матеріальна / уявна реалізація, умовність, універсальність, прогностичність.

У лінгвістичній методології мовні моделі класифікують залежно від сфери застосування: фонологічні (В. З. Демьянков, Є. О. Кузьменков та ін.), деривaційні (О. А. Земська, В. М. Немченко, О. М. Тихонов та ін.), морфологічні (Т.В. Булигіна, В. З. Демьянков, І. О. Мельчук та ін.), синтаксичні (Т. П. Ломтев, Н. Ю. Шведова, В. А. Белошапкова, Г. О. Золотова та ін.), семантичні (Л. О. Кудрявцева, Г. І. Кустова, О. В. Падучева, Н. П. Тропіна та ін.). Отже, моделі в лінгвістиці використовують для виявлення й вивчення структур, які є основою різноманітних мовних явищ, що сприяє уточненню тих або тих лінгвістичних понять і зв'язків між ними при описуванні мови.

Моделювання встановлює певне відношення між моделлю та її оригіналом або приписує властивості моделі модельованому об'єкту в процесі спеціального теоретичного аналізу чи експерименту. Можливість моделювання заснована на тому, що модель певною мірою відображає якісь властивості оригіналу, тому при моделюванні важливим є наявність відповідних теорій, які вказували б на рамки припустимих спрощень. Як бачимо, суть моделювання полягає в заміні об'єкта-оригіналу його моделлю зі збереженням у ній лише істотних властивостей цього об'єкта, що робить метод моделювання відносно обмеженим у його можливостях, але досить об'єктивним в отриманні результатів. Таким чином, до завдань моделювання входить побудова моделей, їх вивчення та перевірка у процесі доказу істинності знання.

Під час побудови мовної моделі застосовують засоби й методи математичної лінгвістики. У будь-якій моделі фіксують: об'єкти, відповідні до даних безпосереднього спостереження, – звуки, слова, речення; об'єкти, що конструює дослідник для опису, – заздалегідь задані, суворо обмежені набори категорій, ознак, елементарних смислових структур і т. п. Конструювання моделі – не тільки один із засобів відображення мовних явищ, але й відносно об'єктивний практичний критерій перевірки істинності знань про мову. Разом з іншими методами вивчення мови моделювання виступає як

засіб поглиблення пізнання схованих ментально-мовних механізмів. У цьому сенсі розрізняють моделі аналітичні та синтетичні. У першому разі вихідним матеріалом дослідження є звуки, слова, речення, а результатом стають категорії та смислові структури, у другому – вихідним матеріалом виступають категорії й елементарні смислові структури, а результатом – деякі формальні побудови. Крім того, у другому разі модель втілює в собі певну гіпотезу про внутрішню будову мови, яка потім перевіряється шляхом порівняння виведених у моделі об'єктів із реальними мовними фактами. Це дає змогу класифікувати й оцінювати моделі за ступенем відповідності фактам мови та розкриття її закономірностей, що інтуїтивно відчуваються. Кожна модель описує не всю мову, а лише деякий її фрагмент або окрему категорію, тому точний опис мови припускає одночасне використання різних моделей, що відносяться як до однієї частини мови, так і до різних її частин.

Моделювання в загальному вигляді реалізують, як правило, у кілька етапів [Кутугіна, 2005]. На першому етапі здійснюють постановку проблеми та її якісний аналіз, – при цьому чітко формулюють сутність проблеми, прийняті допущення і конкретні завдання дослідження. На другому етапі відбувається власне конструювання (матеріальне чи уявне) моделі об'єкта, який необхідно досліджувати, або знаходження в реальному світі іншого об'єкта, гомоморфного оригіналу. Етап побудови моделі припускає наявність деяких знань про модельований об'єкт, про його релевантні властивості, які й передбачено відбити в моделі. На третьому етапі моделювання модель виступає як самостійний об'єкт дослідження. На четвертому етапі здійснюють перенесення знань з моделі на оригінал, тобто формування сукупності знань про об'єкт. Нарешті, п'ятий етап полягає у практичній перевірці отриманих за допомогою моделей знань та їх використанні для побудови узагальнюючої теорії об'єкта, його перетворення або керування ним.

Лінгвістичне моделювання, що має подібну з моделюванням у будь-якій галузі науки послідовність і зміст етапів проведення, здійснюють у такий спосіб: 1) постановка проблеми та завдань дослідження: виділення найважливіших рис

і властивостей модельованого об'єкта й абстрагування від другорядних; вивчення структури об'єкта й основних залежностей, що зв'язують його елементи; формулювання гіпотез, які сприяють з'ясуванню сутності, стану й розвитку об'єкта; 2) побудова мовної моделі: визначення основної конструкції (типу) моделі; уточнення деталей цієї конструкції (конкретний перелік змінних і параметрів, форма зв'язків); 3) дослідження й аналіз моделі: з'ясування її загальних властивостей; 4) підведення попередніх підсумків дослідження моделі: перенесення знань з моделі на оригінал; коригування знань про модель з урахуванням властивостей об'єкта-оригіналу; 5) аналіз отриманих результатів та їх застосування: верифікація результатів моделювання; з'ясування ступеня їх практичної реалізації й характеру використання для побудови узагальнюючої теорії об'єкта.

Отже, лінгвістичне моделювання здійснюється для виявлення й вивчення структур, які є основою тих або тих мовних явищ, що передбачає формалізацію накопичених емпіричних знань про мову та її закономірності та сприяє уточненню відповідних лінгвістичних понять і зв'язків між ними.

1.2. Моделювання в лінгвометафорології

У XXI ст. моделювання стало одним із провідних методів дослідження метафоризації. Це зумовлено насамперед тим, що активне вивчення метафори в семантичному та когнітивному аспектах сприяло її визнанню як модельованого об'єкта. Останнім часом з'явилася величезна кількість описових праць, в яких фіксують виявлені метафоричні моделі, що використовуються в різних типах дискурсу. Метафоричне моделювання допомагає встановити основні тенденції та закономірності національного образного мислення тієї чи тієї етнокультурної спільноти на певному етапі її еволюції.

У лінгвометафорології поступово сформувалися два основні підходи до моделювання метафоризації – семантичний (Л. В. Балашова, Л. О. Кудрявцева, Т. О. Кукса, О. М. Лагута, М. М. Лапшина, М. В. Москальова, О. Б. Пономарьова,

Г. М. Скляревська, Н. П. Тропіна та ін.) і когнітивний (А. М. Баранов, Е. В. Будаєв, Ю. М. Караулов, І. М. Кобозєва, І. О. Філатенко, А. П. Чудінов та ін.), згідно з якими метафору розглядають відповідно як семантичну та когнітивну модель. Встановленню й опису конкретних метафоричних моделей у різних за жанрово-стильовою диференціацією текстах (дискурсах) присвячено вже чимало прикладних досліджень (Т. С. Вершиніна, Х. П. Дацишин, А. О. Каслова, Р. Д. Керімов, О. В. Колотніна, А. Б. Ряпосова, Ю. Б. Федєнєва, О. М. Чадюк та ін.).

У зазначених лінгвометафорологічних дослідженнях розроблено різні концепції метафоричного моделювання у семантичному та когнітивному аспектах, що відображають відповідні погляди на метафору як явище мови (мовлення) або мислення та свідчать про неоднозначне тлумачення терміна «метафорична модель», у зв'язку з чим є розбіжності в параметризації моделей, принципах їх опису і класифікації.

1.2.1. Семантичне моделювання метафоризації

Метафоричне моделювання з позицій семантики можна охарактеризувати як побудову моделей метафоризації, що демонструють регулярне перенесення найменувань з одного класу предметів на інший на основі подібності їхніх ознак і відбивають специфіку образно-асоціативного мислення етносу на певному етапі його розвитку. Моделювання є «потужним інструментом вивчення та зручним способом опису мотиваційно-деривaційних процесів. Уведення поняття моделі дає можливість перейти від розрізнених фактів поповнення словника шляхом семантичної деривації <...> до узагальнень, що допомагають бачити за частковими проявами закономірності, характерні для семантичного розвитку слів» [Тропіна, 2003: 116]. У мові існують «певні "ментальні моделі", за якими відбувається формування вторинних значень. Ці моделі характеризуються відносною сталістю, продуктивністю й універсальним характером, що підтверджує наявність подібних моделей у різних мовах» [Пономарьова, 2005: 28].

Термін «модель» («семантична модель») у лінгвістичній семантиці вперше з'явився в роботі Д. М. Шмельова при описуванні регулярної багатозначності, де він зазначав поширеність «контекстно зумовлених метонімічних замін, що спираються на певну більш-менш стійку семантичну модель» [Шмельов, 1964: 54]. Учений підкреслював необхідність входження слів в одне семантичне об'єднання як обов'язкову умову розвитку паралелізму семантичних структур. Він розмежовував регулярні, відносно регулярні та нерегулярні вторинні значення та розглядав питання про продуктивність метонімічних і метафоричних перенесень. Проте в той період термін «модель» щодо результатів вторинної номінації не набув великого поширення в мовознавстві й став використовуватися лише у 1980-ті рр. (Ю. Д. Апресян, О. О. Тараненко, Д. М. Шмельов та ін.). Стосовно метафори цей термін увійшов до лінгвістичного категоріально-понятєвого апарату ще пізніше: «По суті метафора є моделлю, що виконує в мові ту ж функцію, що й словотвірна модель, але тільки набагато складнішу і до того ж діючу "приховано" та нестандартно» [Телія, 1988/1: 38], тому «описати техніку метафори, тобто те, як вона організовує нове значення, – значить описати метафору як модель, аналогічну словотвірним і синтаксичним моделям» [Телія, 1988/2: 183]. До цього «метафора (на відміну від метонімії) розглядалася винятково як нерегулярне явище» [Балашова, 1998: 30], а отже, немодельований об'єкт.

У середині 1990-х рр. терміни «модель метафори (метафоризації)» (В. М. Телія) та «метафорична модель» (А. М. Баранов) увійшли до широкого лінгвістичного вжитку, що стало логічним наслідком розуміння метафори як модельованого об'єкта. Раніше для найменування такого поняття використовували інші термінопозначення: «модель регулярної багатозначності», «семантична модель» (Ю. Д. Апресян, О. О. Тараненко, Д. М. Шмельов), «метафоричний архетип» (А. М. Панченко, І. П. Смирнов), «метафоричне поле», «семантична модель метафоризації» (Г. М. Скляревська), «модель лексико-семантичної деривації (метафоризація)» (Л. О. Кудрявцева) тощо, які відбивають традиції різних наукових шкіл.

У лінгвістичних працях, що містять опис результатів досліджень у галузі семантичного моделювання процесів вторинної номінації, зокрема метафоризації (Л. В. Балашова, Л. О. Кудрявцева, Т. О. Кукса, Г. І. Кустова, О. М. Лагута, М. М. Лапшина, М. В. Москальова, О. Б. Пономарьова, Н. П. Тропіна та ін.), розуміння метафоричної моделі базується на теорії регулярної багатозначності (Ю. Д. Апресян, О. О. Тараненко, Д. М. Шмельов та ін.), насамперед на положенні про семантичний паралелізм, яке полягає в тому, що близькі за значенням слова часто мають однотипні вторинні значення, а типове співвідношення первинних і вторинних значень цих слів може слугувати моделлю для модифікації значень інших слів, що належать до якого-небудь семантичного об'єднання. Але «таке моделювання стало повною мірою можливим тільки після визнання дискретності семем й ієрархічного характеру сем, їхніх складників, у структурі семем» [Тропіна, 2003: 121].

Термін «сема» вчені почали активно використовувати в семасіології у 1970-ті рр. (В. Г. Гак, Л. М. Васильєв, Е. В. Кузнєцова, Й. А. Стернін та ін.) і трактували його як «семантичну розпізнавальну ознаку семеми щодо незначного набору елементів, що дійсно має та ймовірно використовує мовець у певних комунікативних обставинах» [Васильєв, 1990: 69]. У сучасних працях із компонентної семантики розглядають можливі підходи до визначення статусу сем: семи – це одиниці субстанції змісту; вони є властивостями референта або частини поняття; семи універсальні; вони нечисленні; семи – це граничні (мінімальні) компоненти, або примітиви [Растьє, 2001: 19–41].

Залежно від аспекту дослідження виділяють ті чи ті типи сем. Розгорнута типологія сем була представлена, наприклад, Й. А. Стерніним: 1) стосовно системи мови: узуальні й оказіональні, системні й особистісні, диз'юнктивні й інваріантні; 2) за розпізнавальною силою: інтегральні та диференційні; 3) за ступенем прояву: яскраві та слабкі; 4) за характером вияву: експліцитні й імпліцитні; 5) за характером конкретного змісту: постійні й імовірнісні; 6) за відношенням до акту мовлення: актуалізовані й неактуалізовані [Стернін, 1985: 56–70].

Більшість учених (Г. В. Степанова, Й. А. Стернін, Н. П. Тропіна та ін.) виражають єдність, виділяючи при описуванні структури значення інтегральні (архісеми, гіперсеми), диференційні та потенційні семи. Слід зазначити, що поняття потенційних сем, яке часто використовують у спеціальній літературі, не має єдиного термінологічного позначення: «потенційні семи» (В. Г. Гак), «асоціативні ознаки» (Л. О. Кудрявцева, Л. О. Новіков, О. М. Селіверстова), «ймовірнісні семи» (Й. А. Стернін), «імплікаціонал» (М. В. Нікітін) тощо. Крім того, питання про сутність цих сем і принципи їх кореляції зі структурними компонентами свідомості залишаються відкритими.

Семна структура семеми не осмислюється при ізольованому вживанні первинної номінації, але вона стає релевантною у вторинних номінаціях, і ця властивість є невід'ємною умовою виникнення метафори. Так, деякі вчені (О. М. Лагута, Й. А. Стернін та ін.) вважають, що у процесі метафоризації, як правило, актуалізуються «умовно присутні», не реалізовані в номінативному значенні семи. «Метафоричні значення являють собою самостійні значення, що містять семи твірних значень (але не повністю!) і так звані "актуалізовані потенційні семи"» [Лагута, 2003: 48]. Інші дослідники (Ж. О. Вардзелашвілі, Л. О. Кудрявцева, О. О. Лапшина, Н. П. Тропіна та ін.) стверджують, що в метафоричному значенні можуть актуалізуватися не тільки потенційні семи мотивуючого прямого значення. «При метафоризації відбувається утворення нових слів на основі якої-небудь семи у значенні твірного слова на підставі подібності, порівняння певних властивостей денотатів. Не можна говорити про перенесення тільки асоціативних сем у всіх ситуаціях метафоричної мотивації» [Лапшина, 1998: 15]. Погоджуючись із цією позицією, також вважаємо, що в основі метафоризації може бути аналогове (актуалізація сем первинного значення) або асоціативне (актуалізація потенційних сем) образне уявлення про реалії у свідомості носіїв мови. Загалом семна структура похідного метафоричного значення детермінована характером утворюючих сем твірного номінативного значення і специфікою їх актуалізації у процесі метафоротворення.

Метафору як семантичну модель трактують неоднозначно: «існуюче у свідомості носіїв мови типове співвідношення семантики первинних і вторинних значень, що перебувають у відношеннях мотивації, яке є зразком для виникнення нових вторинних значень» [Чудінов, 2001: 56]; «опис способу утворення, при якому враховується денотативно-поняттєве значення мотивуючої семеми, денотативно-поняттєве значення похідної семеми, а також семантичний формант, характеризований зі змістовної та формальної сторін» [Тропіна, 2003: 123]; «регулярне перенесення слів, ідеографічно співвідносних, з одного класу предметів на інший на основі подібності властивостей цих предметів або їх сприйняття»; «типове співвідношення прямих і переносних значень у тематично близьких слів» [Кукса, 2007: 8–9] тощо. Загалом метафорична модель являє собою деяку схему смислотворення і трактується як регулярне співвідношення денотативно-поняттєвих сфер мотивуючого й мотивованого значень слів.

Описи метафоричних моделей у сучасних семантичних дослідженнях також мають істотні відмінності як у встановленні їхнього компонентного складу, так і характеристиці цих компонентів:

– 1) підстава для творення метафори як думка про світ (предмети, події, властивості тощо); 2) якесь образне уявлення про допоміжну сутність, що актуалізується в частині метафори; 3) саме значення найменування, що переосмислюється за допомогою метафоризації [Телія, 1988/2: 185–186];

– 1) архісема, заміна якої здійснюється; 2) сема, що актуалізується в дериваті; 3) нові диференційні семи [Кудрявцева, 1993: 274];

– 1) агент (слово-параметр; термін порівняння); 2) основний і допоміжний суб’єкти (переносне і пряме значення); 3) властивості об’єктів, що співвідносяться; 4) підстава для порівняння; 5) контекст (слово-аргумент) [Балашова, 1998: 92];

– 1) слово-параметр (компонент, що метафоризується); 2) слово-аргумент (метафоризуючий компонент, мікроконтекст), що вказує на основний суб’єкт метафори, який є «ключем до семантичної розгадки»; 3) семантичний реалізатор ме-

тафори (смисловий посередник між вихідним і метафоричним значеннями) [Вардзелашвілі, 2001: 112];

– 1) узагальнена ідеографічна належність твірного та похідного значень, сфера-донор і сфера-реципієнт; 2) лексико-тематична або лексико-граматична належність твірного та похідного значень; 3) лексичне значення мотивуючого й мотивованого значень; 4) змістова характеристика семантичних формантів; 5) формальна характеристика семантичних формантів [Тропіна, 2003: 123];

– 1) ідеографічні поля мотивуючого й мотивованого значень (поле-джерело та поле-мета); 2) підстава для перенесення (асоціативні ознаки); 3) інтегральні семи прямого та переносного значень ідеографічно співвідносних слів [Кукса, 2007: 9];

– 1) вихідна поняттєва сфера; 2) нова поняттєва сфера; 3) поняття, що структурують відповідну поняттєву сферу; 4) складові компоненти кожного поняття (різні види сем – інтегральні, диференційні, потенційні); 5) компонент, що зв'язує первинні й метафоричні значення (підстава для метафоричного перенесення) [Шабаліна, 2007: 17] тощо.

Отже, незважаючи на відмінності в параметризації семантичних моделей метафоризації, їхньому кількісному та якісному складі, подібним є зазначення обов'язкового виділення денотативно-поняттєвих сфер або інших семантичних об'єднань, до яких відносяться твірні та похідні значення, і підстави / мотивації перенесення, хоча на практиці, при описуванні конкретних метафоричних моделей, семантичний компонент, що зв'язує первинні й вторинні (метафоричні) значення, не завжди виділяють. Загалом же побудова метафоричних моделей як різновидів моделей семантичної деривації відтворює процедуру проєціювання сфери джерела на сферу мети й виявляє сутність різних метафоричних найменувань.

У лінгвістичних працях, що описують результати семантичного моделювання метафоризації, проведеного на значному мовному матеріалі, подано класифікації метафоричних моделей за різними критеріями. Так, Л. О. Кудрявцева (1993, 2004) охарактеризувала чотири моделі метафоризації, виявлені на основі аналізу словників нових значень 1970–1980-х рр.:

1) метафоризація з актуалізацією прихованої периферійної семи: заміна архісеми + актуалізація прихованої периферійної семи, її перехід в ядерну (*букет, весна, жайворонок, морж, екватор* тощо); 2) метафоризація з актуалізацією семи ‘зовнішня ознака’: заміна архісеми + нові диференційні семи + актуалізація семи ‘зовнішня ознака’ (*вісімка, газета, грибок, зебра, пенал, распашонка* тощо); 3) функційна метафоризація: заміна архісеми + актуалізація функційної диференційної семи – експліцитної або імпліцитної (*водовоз, двірник, калькулятор, лісоруб* тощо); 4) асоціативна метафоризація: заміна архісеми + актуалізація асоціативної ознаки + нові диференційні семи (*бігунок, зубр, маяк, мозок, обойма, відключитися* тощо) [Кудрявцева, 1993: 103–122]. Як бачимо, авторка класифікації, виділяючи ці «моделі лексико-семантичної деривації», підтверджує, що в метафоричному значенні можуть актуалізуватися не тільки потенційні (периферійні), але й диференційні семи мотивуючого прямого значення.

Г. М. Скляревська (1993), спираючись на дані ідеографічних словників, описала встановлені нею на матеріалі сучасних тлумачних словників регулярні моделі субстантивної метафоризації, в яких були зазначені сфера-джерело метафоризації й напрям метафоричного перенесення. На думку дослідниці, метафоризація в мові має досить суворі закономірності й відбувається в певних напрямах від однієї семантичної сфери до іншої. Вона виділила близько десяти регулярних «семантичних моделей субстантивної метафоризації»: «Предмет → Психічний світ» (*зірка удачі, каскад красномовства*); «Предмет → Абстракція» (*море проблем, ланцюг подій*); «Тварина → Людина» (*осел, півень*); «Людина → Людина» (*актор, пан*); «Предмет → Людина» (*лопух, пробка*); «Предмет → Предмет» (*гора книг, джунглі міста*); «Фізичний світ → Психічний світ» (*вибух сміху, катастрофа надій*) і «Предмет → Фізичний світ» (*сніп світла, віяло променів*), де виділено такі сфери, як «Людина», «Тварина», «Предмет», «Абстракція», «Фізичний світ», «Психічний світ». Усі інші типи перенесень авторка класифікації через нечисленність мовних реалізацій назвала нерегулярними [Скляревська, 1993: 16–21]. Отже, ця класифікація семантичних моделей метафоризації у сфері

іменників підтвердила, що їх порівняно небагато, проте перераховані напрями свідчать про наявність системних відношень у метафоричній лексиці.

Ж. О. Вардзелашвілі (2001), аналізуючи субстантивну метафорику, виділила такі семантичні сфери: «Людина», «Предмет», «Фізичний світ (об'єкти природи)», «Тварина», «Абстрактні поняття», «Ментальна активність людини». Слова, залучені до метафоричного процесу, були розподілені на тематичні групи, поєднувані під рубрикою тієї чи тієї семантичної сфери: «Предмет → Предмет», «Предмет → Людина», «Предмет → Фізичний світ», «Предмет → Абстрактні поняття», «Тварина → Людина», «Людина → Людина» тощо [Вардзелашвілі, 2001]. Але пропонована авторкою класифікація практично повторила класифікацію Г. М. Скляревської, що, з одного боку, трохи знизило цінність проведеного аналізу, а з іншого – підтвердило результати попереднього дослідження.

О. М. Лагута (2003) розробила детальну тематичну класифікацію субстантивних метафор, що належать до неживого світу, які були розподілені за основними семантичними сферами: 1) артефакти (позначення предметів і реалій, безпосередньо пов'язаних з людиною й результатами її прагматичної діяльності: *відмичка, мішок, ключ, намисто, вікно* тощо); 2) абстракції (номінації абстрактних понять, що опосередковано співвідносяться з людською діяльністю та є продуктом людського інтелекту, ментальної діяльності, емоцій і т. п., з гіперсемами «простір», «властивість», «стан», «дія», «кількість»: *подих, нірвана, бій, істерія, манія* тощо); 3) природа (номінації різних реалій світу природи з гіперсемами «стихія», «природа»: *болото, джерело, гроза, річище, золото, сонце* тощо) [Лагута, 2003]. Як основні параметри класифікації були висунуті сфери джерела й напряму метафоризації – понятєві сфери твірного (прямого) і похідного (метафоричного) значень, характерні для узуальної субстантивної метафоризації. Загалом авторка виділила двадцять типів метафоричних перенесень, регулярних у сфері неживих іменників. Окрім типів, установлених Г. М. Скляревською (1993), О. М. Лагута виділила й інші: «Предмет → Соціальне явище», «Фізичне явище → Предмет», «Фізичне явище → Абстрактне

поняття», «Психічне явище → Фізичне явище», «Абстрактне поняття → Психічне явище» і т. п. У цій класифікації як основні представлені такі семантичні сфери неживого світу: «Предмет», «Фізичне явище», «Психічне явище», «Соціальне явище», «Абстрактне поняття».

Резюмуючи вищевикладене, зазначимо, що відповідно до семантичного підходу кожна модель передбачає можливість перетворення значень близьких у смисловому відношенні слів. В основі моделювання можуть бути різні принципи, що знаходить відображення в характері опису та класифікації моделей. Тому при описуванні метафори як семантичної моделі найчастіше характеризують денотативно-поняттєві сфери (певні семантичні об'єднання – лексико-семантичні / тематичні групи, семантичні поля і т. п.), до яких належать відповідні слова в первинних і вторинних (метафоричних) значеннях, і, рідше, ознаки, що мотивують метафоричне перенесення. У семантичних лінгвометафорологічних дослідженнях метафоричні моделі включають різні за характером і кількістю компоненти, проте подібним є виділення ідеографічних сфер твірних і похідних значень. Таким працям зазвичай властива досконалість розгляду фактів вторинної номінації, заснованого на компонентному аналізі, який сприяє глибокому проникненню в сутність метафоризації. Проте подібні описи метафоричних моделей здійснюються, як правило, на порівняно невеликому за обсягом матеріалі, нерідко мають вибірковий характер, відрізняються складністю структурування й неоднозначністю параметризації моделей.

1.2.2. Когнітивне моделювання метафоризації

Метафоричне моделювання в лінгвокогнітології розглядають як засіб осмислення, рубрикації, репрезентації й оцінки дійсності на певному етапі розвитку суспільства, що відображає національну самосвідомість. В основі розуміння метафори як когнітивної моделі лежить уявлення про неї як про ментальне утворення, що відбиває процес пізнання навколишнього світу й експлікується в мові. Метафоричні моделі, та-

ким чином, закладені в самій поняттєвій системі людського розуму як певні схеми, що впливають на розумову діяльність і мовленнєву поведінку людини (А. М. Баранов, Н. М. Бердникова, І. І. Дубровіна, А. Д. Плисецька, Н. А. Санцевич, А. П. Чудінов та ін.), що є однією з основних тез когнітивної теорії метафори (Дж. Лакофф, М. Джонсон). Метафора – стереотипний образ, за допомогою якого організовується досвід, знання про світ. Образне мислення людини дає змогу творчо пізнавати незнайому навколишню дійсність і не тільки ідентифікувати об'єкти завдяки встановленню подібності між сферами, що сприймаються різними органами почуттів, але й уловлювати спільність між конкретними й абстрактними об'єктами. Отже, з позицій лінгвокогнітології метафоричну модель загалом розглядають як відповідність між сферою джерела та сферою мети (взаємодія двох поняттєвих сфер), що відбиває ментальні та культурні традиції певного етносу.

У прикладних лінгвокогнітивних дослідженнях метафоричну модель трактують неоднозначно: сфера джерела, елементи якої зв'язані різними семантичними відношеннями [Баранов, Караулов, 1991; Баранов, 2003, 2004; Баранов та ін., 2004, 2006; Шинкаренкова, 2005; Уткіна, 2006]; існуюча у свідомості носіїв мови схема зв'язку між двома поняттєвими сферами, яку можна представити певною формулою: «X – це Y» [Чудінов, 2001, 2003; Керімов, 2005; Рябих, 2006; Головенкіна, 2007; Кабаченко, 2007]; проєціювання сфери джерела на сферу мети, в результаті якого та чи та денотативна сфера набуває осмислення й образного уявлення за допомогою понять, запозичених з іншої сфери, як правило, більш близької та зрозумілої для носіїв мови [Ряпосова, 2002]; ієрархія сигніфікативних дескрипторів [Кобозєва, 2001]; вираження двох концептосфер – поняттєвих сфери-джерела (сигніфікативної сфери) та сфери-мішені (денотативної сфери) метафоричної експансії [Перескокова, 2006] тощо.

По-різному описують також складові метафоричної моделі як когнітивної структури:

– 1) вихідна поняттєва сфера (ментальна сфера-джерело, сфера-донор, джерело метафоричної експансії) в первинному значенні; 2) нова поняттєва сфера (ментальна сфера-мішень,

денотативна зона, реципієнтна сфера, напрям метафоричної експансії) в переносному значенні; 3) типові для моделі сценарії, які відбивають найхарактерніші для вихідної понятєвої сфери ситуації (хоча пізніше цей компонент був виключений автором [Чудінов, 2003]); 4) типові фрейми, які структурують відповідну поняттєву сферу; 5) типові слоти, які входять до певного фрейму; 6) компонент, який зв'язує первинні й вторинні значення охоплюваних цією моделлю одиниць, тобто дає підстави для метафоричного використання відповідних концептів [Чудінов, 2001: 44–45] (див. також: [Ряпосова, 2002; Красильникова, 2005]);

– 1) вихідна поняттєва сфера (сфера-джерело); 2) реципієнтна поняттєва сфера (сфера-мішень, сфера метафоричного притягання); 3) фрейми; 4) слоти [Колотніна, 2001; Вершиніна, 2002; Головенкіна, 2007; Шинкаренкова, 2005; Перескокова, 2006];

– 1) вихідна концептуальна сфера (узагальнена концептуальна сфера); 2) нова концептуальна сфера (метафоричні одиниці з вихідної концептуальної сфери); 3) концептуальні субсфери [Керімов, 2005];

– 1) концепт; 2) сфера-джерело як метафорична репрезентація концепту [Кабаченко, 2007] тощо.

Отже, при описуванні метафори як когнітивної моделі зазвичай зазначають такі її параметри, як поняттєві сфери джерела й мети метафоричної проєкції (або тільки сфери джерела), їхніх фреймів і слотів. При когнітивному підході поняттєве зближення сприймається як фактор значно більш важливий, ніж рівневі або структурні відмінності, внаслідок чого при характеристиці метафоричних моделей елімінуються обмеження, притаманні семантичному підходу (чітка структурація моделей за семантикою: семантичні поля / мікрополя, лексико-семантичні / тематичні групи і т. п., до яких відносяться твірне й похідне значення, ієрархія сем), а це призводить до певних різночитань в описах фреймово-слотових структур однакових поняттєвих сфер. Окрім того, метафору розуміють дуже широко та часто включають як матеріал дослідження метонімії, перифрази, порівняння, фразеологізми.

У рамках когнітивного моделювання метафоризації існують дві провідні теорії – дескрипторна (А. М. Баранов) і когнітивно-дискурсивна (А. П. Чудінов), що пропонують відповідні методики побудови метафоричних моделей, призначені для опису значного корпусу метафор в будь-якому дискурсі, хоча термін «метафорична модель» трактують у них по-різному, що знаходить відображення у принципах моделювання й метамові, яку використовують автори зазначених концепцій.

Дескрипторна теорія, розроблена А. М. Барановим (1991, 2003, 2004, 2006, 2014) на матеріалі політичного дискурсу епохи перебудови (1985–1991 рр.), заснована на досягненнях когнітивної й лінгвістичної семантики і призначена для опису тезаурусного типу, або, як зазначає автор, «для формалізованого опису великого корпусу контекстів використання метафор, тобто для дослідження метафорики дискурсу в цілому, а не аналізу окремих ізольованих прикладів» [Баранов, 2004: 8].

Згідно з названою теорією метафоризацію слід розглядати як проєкцію елементів сфери джерела на елементи сфери мети. Сфера джерела та сфера мети являють собою структуровані галузі знань, які треба описувати «спеціальною метамовою семантичних дескрипторів – денотативних (для сфери мети) і сигніфікативних (для сфери джерела)» [Баранов та ін., 2006: 6]. Тематично зв’язані поля сигніфікативних дескрипторів формують метафоричні моделі (М-моделі). Наприклад, сигніфікативні дескриптори, що мають семантику воєнних дій, армії, утворюють М-модель війни; дескриптори, тематично пов’язані з родинними відносинами, формують М-модель родинних відносин і т. д. А. М. Баранов установив, що в політичному дискурсі епохи перебудови найчастіше використовувалися метафори, що утворюють близько п’ятдесяти М-моделей – війни, спорту, гри, транспорту, механізму, родинних відносин, фауни і т. п. Кожну М-модель автор описує за допомогою ієрархічно впорядкованих «дерев» сигніфікативних дескрипторів. Сукупності М-моделей, що профілюють у текстах конкретної проблемної сфери загальні або близькі змісти, вчений називає констеляціями (наприклад, констеляція метафор раціонального: «будівництво», «механізм», «тран-

спорт», «об'єкт / предмет»). Метафоричні констеляції в різних текстах можуть модифікуватися. Прийняте в дескрипторній теорії тлумачення метафори відбиває мовний аспект її функціонування. «Метафоричною моделлю є однорідні сфери джерела – однорідні з погляду досвіду людини й, частково, семантики. У цьому сенсі М-модель у дескрипторній теорії метафори – це "мовна метафорична модель"» [Баранов, 2004: 11].

Розуміння метафоричної моделі, представлене в дескрипторній теорії, є відмінним від загальноприйнятого її трактування в когнітивній теорії: М-модель – це безліч кортежів сигніфікативних і денотативних дескрипторів, які представлені у вигляді семантичних «дерев», що демонструють ієрархічні відношення, існуючі між дескрипторами, – при цьому переважно відображаються відношення типу «рід – вид». Наприклад, у рамках семантичного поля, яке організовує метафоричну модель «Війна», виділено кілька понятєвих сфер, зокрема «зброя», «види воєнних дій», «учасники воєнних дій» і т. д., які, у свою чергу, утворюють сукупність термінальних понять: «зброя» – *гвинтівка, меч, динаміт* тощо. Подібним чином групуються і денотативні дескриптори. Список денотативних дескрипторів є відкритим, – його склад багато в чому залежить від набору категорій досліджуваної проблемної сфери. Список сигніфікативних дескрипторів також відкритий і формується залежно від того, які сфери людського знання залучаються для інтерпретації концептів досліджуваної проблемної сфери. Використання метамови сигніфікативних і денотативних дескрипторів дає змогу, на думку автора теорії, по-перше, «одноманітно описувати контексти вживання метафор й обробляти їх за допомогою комп'ютерних програм – баз даних» [Баранов, 2004: 9]; по-друге, кількісно оцінювати М-моделі з погляду їх функціонування в дискурсі; по-третє, здійснювати об'єктивний аналіз метафор в їх реальному вживанні. Дослідження метафорики будь-якого дискурсу з використанням подібних технологій передбачає зібрання значного корпусу метафор, опис типових метафоричних моделей, виявлення концептуальних метафор і певного набору М-моделей.

Пропонована А. М. Барановим методика аналізу та корпусного опису метафорики дає можливість використовувати стандартні засоби комп'ютерного оброблення даних і залучати для аналізу значні обсяги фактичної (мовної) інформації, що суттєво підвищує вірогідність одержуваних результатів. Корпусна інвентаризація метафоричних моделей являє собою важливий етап наукового опису функціонування метафор у реальному вживанні, що підтверджує поява все більшої кількості досліджень (К. К. Казакевич, І. М. Кобозева, П. Б. Паршин, Г. А. Сатаров, О. О. Шилова та ін.) не вибіркового, а «суцільного» аналізу метафорики.

Когнітивно-дискурсивна теорія метафори, розроблена А. П. Чудіновим (2001, 2003) на матеріалі політичного дискурсу кінця XX ст., ґрунтується на постулатах семантичної теорії регулярної багатозначності та когнітивної теорії метафори. Автор використовував «усе найкраще, що створено представниками кожного з названих лінгвістичних напрямів – зовсім різних за вихідними теоретичними передумовами та в той же час дивно близьких за методикою і деякими конкретними результатами дослідження мовленнєвої діяльності» [Чудінов, 2001: 6].

Згідно з цією теорією метафоризацію слід розглядати як основну когнітивну операцію, що полягає у взаємодії між структурами знань двох поняттєвих сфер – сфери-джерела і сфери-мішені, тобто відповідно до концептуальної теорії Дж. Лакоффа й М. Джонсона. Метафорична модель являє собою схему зв'язку між поняттєвими сферами, що існує у свідомості носіїв мови («X – це Y»). Відповідно до цього система однієї ментальної сфери, що включає фрейми та слоти, є основою для моделювання ментальної системи іншої сфери. Під фреймом розуміють, як відомо, концептуальну структуру даних для представлення стереотипної ситуації (типових властивостей об'єкта), а слотом називають компонент фрейму, що включає який-небудь аспект його конкретизації, що й деталізує цю стереотипну ситуацію [КСКТ, 1996: 188]. Фреймово-слотова структура метафоричної моделі відбиває повсякденні (наївні) уявлення людини про світ. При описуванні метафоричної моделі автор концепції пропонує характери-

зувати такі параметри, як вихідна й нова поняттєві сфери (сфера-джерело і сфера-мішень), які структурують їхні типові сценарії, фрейми і слоти, а також компонент, що зв'язує первинні й вторинні значення [Чудінов, 2001], хоча пізніше із цього переліку типові сценарії були виключені [Чудінов, 2003]. Науковець виділив такі ідеографічні сфери-джерела метафоричної проєкції, як «Людина», «Соціум», «Артефакт», «Природа» (сфера-мішень – політика), в рамках яких установлено частотні метафоричні моделі та докладно описано їхню фреймово-слотову структуру. Наприклад, у сфері-джерелі «Людина» представлена модель «Політичні реалії – це людський організм», структурована у вигляді фреймів «тіло людини», «фізіологічні органи», «частини тіла», «фізіологічні дії» тощо. Фрейм «фізіологічні дії» становлять слоти «живлення, травлення та суміжні процеси» (*ковтати, переварювати*), «сон і його фази» (*дрімати, сон, спати, сплячка*), «народження, смерть і суміжні концепти» (*зародковий, народитися, вмерти*), «сп'яніння та суміжні концепти» (*похмілля, тверезий*), «подих» (*дихати, дихання, подих*).

Метафоричні моделі, як вважає А. П. Чудінов, потрібно розглядати в дискурсі у тісному взаємозв'язку з умовами їх виникнення та функціонування, з урахуванням авторських інтенцій і прагматичних характеристик, на широкому соціальному тлі [Чудінов, 2001: 11]. Він зазначає, що класифікація й інвентаризація метафоричних моделей надасть змогу виділити найбільш частотні та продуктивні моделі, а можливо, й встановити загальні закономірності метафоричного моделювання світу. При цьому важливим є вибір підстав для класифікації, тому вчений пропонує обрати за основу такої систематизації сферу-джерело (та її окремі фрейми) або сферу-мішень.

Когнітивно-дискурсивна теорія метафори поступово набула поширення в лінгвометафорології (Н. І. Борковець, Е. В. Будаєв, Т. С. Вершиніна, Х. П. Дацишин, А. О. Каслова, О. В. Колотніна, А. Б. Ряпосова, Ю. Б. Феденєва, О. О. Федосєєв, І. А. Філатенко, О. М. Чадюк, О. О. Шаова та ін.). У цих працях матеріал наукового дослідження являє собою сферумету (політичний, економічний, медичний та інші дискурси),

а опис метафоричних моделей полягає переважно в інвентаризації і класифікації сфер-джерел метафоричної номінації (як і в дескрипторній теорії) та їх фреймово-слотової структурації. Прихильники цієї теорії вважають перспективним подальший її розвиток, оскільки це є основою для практичного виявлення кореляцій між концептуальними метафорами, що відбивають національну свідомість, і дискурсом, в якому концептуальні метафори реалізуються як лінгвосоціальний феномен.

Лінгвокогнітивне дослідження метафорики й опис метафоричних моделей науковці здійснювали більшою мірою на матеріалі політичного дискурсу (А. М. Баранов, Е. В. Будаєв, Т. С. Вершиніна, Р. Д. Керімов, А. Ю. Перескокова, А. Б. Рябосова, О. О. Солопова, І. А. Філатенко, О. М. Чадюк, А. П. Чудінов та ін.), значно меншою мірою – наукового (К. І. Алексєєв, А. Д. Плисецька), медичного (С. Л. Мішланова, Т. І. Уткіна), екологічного (Е. В. Іванова, Н. О. Красильникова), економічного (О. В. Колотніна), педагогічного (К. Г. Кабаченко), художнього (Н. В. Головенкіна, А. С. Назін, К. М. Осатюк, К. Б. Рябих, М. Б. Шинкаренкова) дискурсів. Так, у роботі Т. С. Вершиніної (2002) представлений аналіз моделей органістичної метафори: «Політика – це світ тварин», «Політика – це світ рослин» і «Політика – це людський організм», де сферою-мішенню, як бачимо, є політика. Ці метафоричні моделі структуровані за фреймами та слотами. Наприклад, у моделі «Політика – це світ тварин» виділено фрейми «найменування тварин» (*звір, тварина, хижак, гієна* тощо), «частини тіла тварин» (*пазури, копита, лабети, роги, хвіст* тощо), «поведінка тварин» (*буцатися, гавкати, гризтися, ричати* тощо), «місця проживання тварин» (*барліг, гніздо, стайня, лігвище* тощо), «поводження з тваринами» (*доїти, дресирувати, запрягати, стригти* тощо); у свою чергу, фрейм «найменування тварин» включає слоти «птахи», «риби», «комахи», «плазуни».

У рамках когнітивного метафоричного моделювання розроблено три основні методики дослідження метафорики тексту / дискурсу: 1) вивчення метафор, поєднуваних сферою-джерелом метафоричної проєкції (А. М. Баранов, Е. В. Бу-

даєв, Т. С. Вершиніна, Р. Д. Керімов, К. В. Колотніна, А. Ю. Перескокова, Н. М. Чудакова та ін.); 2) дослідження метафор, пов'язаних сферою-метою метафоричного перенесення (С. Л. Мішланова, Т. І. Уткіна та ін.); 3) аналіз метафор, поєднуваних донорською та реципієнтною сферами метафоричної проєкції (Дж. Лакофф, К. М. Осатюк, А. Б. Ряпосова, Й. Цинкен, А. П. Чудінов та ін.). Кожна методика представлена у двох варіантах: дослідження метафоричних моделей на матеріалі однієї мови (Т. С. Вершиніна, Н. В. Головенкіна, Р. Д. Керімов, К. Н. Осатюк, А. Б. Ряпосова та ін.); зіставні дослідження, здійснювані послідовно, коли описують метафоричні моделі спочатку однієї мови, потім – іншої (К. В. Колотніна, Н. О. Красильникова та ін.), і паралельно, коли метафоричні моделі різних мов безпосередньо зіставляють (К. Б. Рябих, А. С. Назін, А. Ю. Перескокова та ін.).

Зіставне вивчення закономірностей метафоричного моделювання дійсності надає можливість виявлення універсального й національно-специфічного в ментальному світі людини й етносу. Так, Е. В. Будаєв (2006) здійснив когнітивно-дискурсивне дослідження метафоричних моделей, що функціонують у російському і британському політичних дискурсах. Порівняльний аналіз метафорики дав змогу авторові виділити дискурсивно стійкі метафоричні моделі, що не проявляють значущих відмінностей за критерієм сфери-мішені метафоричної експансії, і дискурсивно нестійкі метафоричні моделі, властивості яких суттєво варіюються залежно від сфери-мішені. До перших належать, наприклад, метафоричні моделі зі сферами-джерелами «Людський організм», «Хвороба», «Спорт», «Гра» тощо, до других – моделі зі сферами-джерелами «Спорідненість» і «Монархія». На думку автора, «інтегральний, когнітивно-дискурсивний підхід до аналізу метафоричних моделей у політичному дискурсі має евристики, недоступні для когнітивного аналізу та дискурс-аналізу, якщо їх застосовують в науковому дослідженні окремо» [Будаєв, 2006: 10]. Такий підхід дав можливість авторові на широкому матеріалі різних мов провести глибокий аналіз метафорики й отримати подібні з А. П. Чудіновим (2001, 2003) результати.

Отже, відповідно до когнітивно-дискурсивного підходу метафоричну модель розуміють як регулярне співвідношення сфери джерела зі сферою мети (взаємодія двох поняттєвих сфер), що відбиває стереотипи національного мислення певної етнокультурної спільноти. Тому при описуванні метафоричної моделі в когнітивних лінгвометафорологічних дослідженнях найчастіше дають характеристику поняттєвих сфер джерела й / або мети метафоричної проєкції, їх фреймово-слотової структури.

На завершення необхідно зазначити, що дескрипторна та когнітивно-дискурсивна теорії призначені для корпусного вивчення метафор, у рамках яких розроблені відповідні методики побудови й опису метафоричних моделей. Метафорична модель розуміється в них по-різному, у зв'язку з чим є розбіжності у принципах моделювання, параметризації, класифікації й опису моделей. Загалом же дослідження, проведені авторами цих теорій, відрізняються масштабністю представленого в них матеріалу, ретельністю його систематизації, детальним аналізом структури метафор. Однак описи метафоричних моделей, виконані іншими вченими в річищі дескрипторної та когнітивно-дискурсивної теорій, мають деякі недоліки: широке розуміння метафори, до яких нерідко відносять порівняння (Т. С. Вершиніна, Н. В. Головенкіна, К. Г. Кабаченко, А. С. Назін та ін.), перифрази (Н. В. Головенкіна), метонімії (К. Г. Кабаченко), фразеологізми (Р. Д. Керімов); відсутність термінологічної єдності (Т. С. Вершиніна, Н. В. Головенкіна, А. Ю. Перескокова, К. Б. Рябих та ін.); різночитання при описуванні фреймово-слотової структури однакових метафоричних моделей (К. Г. Кабаченко, А.Ю. Перескокова та ін.); фактична відсутність при характеристиці метафоричних моделей зазначення підстав метафоричної проєкції; складність структурування моделей.

Висновки до розділу 1

Моделювання являє собою метод вивчення властивостей і структури реального об'єкта на підставі вивчення властиво-

стей і структури сконструйованої моделі цього об'єкта. Реальні об'єкти бувають настільки складними та багатогранними, що найбільш ефективним способом їх дослідження нерідко стає створення моделі, що відображає певний фрагмент дійсності в декілька спрощеному вигляді, та всебічне її вивчення. У методології моделювання закладений великий дослідницький потенціал, хоча, звісно, воно є не єдиним джерелом знань про об'єкт. У той же час проблематика, пов'язана з виявленням сутності моделювання, меж і можливостей його використання, є далеко ще не вичерпаною.

Моделювання є одним з основних методів дослідження різних явищ мови та полягає в конструюванні моделей, що відтворюють ті чи ті властивості модельованих об'єктів. Як і будь-яка модель взагалі, мовна модель конструюється на основі гіпотези про можливу будову модельованого об'єкта і є його функційним аналогом, результати вивчення якого переносяться на оригінал. Мовну модель розуміють як штучно створюваний реальний або уявний конструкт, що відтворює мовне явище у спрощеному, схематизованому вигляді, як загальну схему опису системи мови або якої-небудь її підсистеми. Лінгвістичне моделювання використовують для виявлення й вивчення структур, які є основою певних мовних явищ, що передбачає формалізацію накопичених емпіричних знань про мову та її закономірності й сприяє уточненню відповідних лінгвістичних понять і зв'язків між ними.

У семантичних лінгвометафорологічних дослідженнях метафору розглядають як процес і результат утворення переносного смислу, вторинну номінацію й аналізують разом з іншими семантичними моделями мови. Розуміння метафоричної моделі базується на теорії регулярної багатозначності, насамперед на положенні про семантичний паралелізм, сутність якого полягає в тому, що близькі за значенням слова часто мають однотипні вторинні значення, а типове співвідношення первинних і вторинних значень цих слів може слугувати моделлю для модифікації значень інших слів, що належать до будь-якого семантичного об'єднання. Метафоричне моделювання з позицій семантики (семантичної дериватології) можна схарактеризувати як побудову моделей мета-

форизації, що демонструють регулярне перенесення найменування з одного класу предметів на інший на основі подібності їх ознак. Метафорична модель з погляду семантичної деватології є певною схемою смислотворення, регулярним співвідношенням семантичних сфер мотивуючого (первинного) та мотивованого (вторинного) значень слів, пов'язаних спільним смисловим елементом.

У когнітивних лінгвометафорологічних дослідженнях метафору розглядають як ментальну операцію над концептуальними структурами, що полягає у проєкції знань з однієї понятєвої сфери до іншої, як механізм пізнання навколишньої дійсності, що дає змогу виявляти схожість між різними реаліями внаслідок застосування знань і досвіду, набутих в одній галузі, для вирішення проблем в іншій галузі. Розуміння метафори як когнітивної моделі ґрунтується на уявленні про неї як ментальне утворення, що відображає процес пізнання навколишнього світу й експлікується в мові. Когнітивне метафоричне моделювання – це реконструкція метафоричних проєкцій, що безпосередньо існують у понятєвій системі людського розуму як ментальні схеми та впливають на мисленнєву діяльність і мовленнєву поведінку носіїв мови. Метафоричну модель з позицій лінгвокогнітології розглядають як наявний у понятєвій системі людини когнітивний механізм, що забезпечує стійку відповідність між сферами джерела та мети, відображаючи культурні традиції етносу, а також деяку стереотипність колективного образно-метафоричного мислення.

Зіставлення семантичного й когнітивного підходів до вивчення метафори та її моделювання дало можливість дійти таких висновків:

1. У семантичних дослідженнях метафору розуміють як існуюче у свідомості носіїв мови типове співвідношення семантики первинних і вторинних значень, що перебувають у відношеннях мотивації і є зразком для виникнення нових вторинних значень. У лінгвокогнітивних працях метафору трактують як характерну для представників певної етнокультури ментальну операцію, що поєднує дві понятєві сфери та дає змогу використовувати можливості структурування сфери-джерела при концептуалізації нової сфери.

2. Метою семантичного аналізу метафори є встановлення підстави (мотивації) метафоризації, когнітивного – понятт-євих сфер, що беруть участь у метафоричній проєкції.

3. Згідно із семантичним підходом кожна модель дає можливість перетворювати значення семантично близьких слів, а метафора являє собою вторинне похідне значення, створене на основі певної мотивації – аналогової або асоціативної. Відповідно до когнітивного підходу при аналізі метафори беруть до уваги не тільки власне метафори, але й інші образні засоби, тобто поняттєве зближення сприймається як більш важливий фактор, ніж системні відмінності.

Незважаючи на певні розбіжності в розумінні та параметризації метафоричної моделі при семантичному та когнітивному підходах, є й подібні моменти: єдність основних понять метафоричного моделювання (за наявності різної термінології); оперування одним і тим терміном «метафорична модель»; спільність у виділенні таких параметрів моделі, як вихідна (первинна) й нова (вторинна) сфери метафоризації.

Для комплексного вивчення метафори як явища мови (мовлення) та мислення й інтегративного опису процесів метафоричної номінації найбільш доцільним вважаємо семантико-когнітивний підхід.

РОЗДІЛ 2.
СЕМАНТИКО-КОГНІТИВНЕ МОДЕЛЮВАННЯ МЕТАФОРИЗАЦІЇ

2.1. Семантико-когнітивний підхід до вивчення мови

Когнітивні дослідження, що набули великого поширення в сучасній лінгвістиці, орієнтовані на вирішення найважливіших проблем взаємозв'язку мови й мислення, «ролі людини в мові й ролі мови для людини» [Кубрякова, 2003: 11] і здійснюються в різних напрямах. У лінгвістиці XXI ст. одним із провідних є семантико-когнітивний напрям (А. П. Бабушкін, М. М. Болдирев, Г. В. Бикова, О. С. Кубрякова, О. В. Лукашевич, З. Д. Попова, Й. А. Стернін, К. В. Рахіліна та ін.), який сформувався як інтегративна галузь мовознавства на базі лінгвістичної семантики, лінгвокогнітології й лінгвокультурології.

Сутність семантико-когнітивного підходу полягає у вивченні «лексичної та граматичної семантики мови як засобу доступу до змісту концептів, як засобу їх моделювання від семантики мови до концептосфери народу» [Попова, Стернін, 2007: 12]. Шлях дослідження «від мови до концепту», на думку З. Д. Попової та Й. А. Стерніна, є надійним і продуктивним, тому що «аналіз мовних засобів дає змогу найбільш простим й ефективним способом виявити ознаки концептів і моделювати концепт» [Там само: 238]. Відмінність цього напряму від дослідницьких традицій лінгвістичної семантики і когнітивної лінгвістики є цілком очевидною та полягає у встановленні тісного взаємозв'язку семантичних і когнітивних структур, мови й мислення (ментальності носіїв етнокультури), співвідношення мовної семантики і концептів, характерних для того чи того народу.

Виділяють такі основні етапи семантико-когнітивного дослідження мови: 1) побудова номінативного поля концепту; 2) аналіз та опис семантики мовних засобів, які входять до номінативного поля концепту; 3) когнітивна інтерпретація результатів опису семантики мовних засобів – виявлення когнітивних ознак, що формують досліджуваний концепт як мен-

тальну одиницю; 4) верифікація отриманого когнітивного опису в носіїв мови, хоча «цей етап факультативний, але бажаний, оскільки в будь-якому описі концепту є велика роль суб'єктивізму дослідника у виділенні та формулюванні когнітивних ознак, а носії мови у спеціальному експерименті можуть підтвердити або спростувати правильність виділення дослідником тієї чи тієї когнітивної ознаки» [Попова, Стернін, 2007: 111–112]; 5) опис змісту концепту у вигляді переліку когнітивних ознак.

Метод семантико-когнітивного аналізу передбачає, що у процесі лінгвокогнітивного дослідження треба здійснювати перехід від змісту значень до змісту концептів під час особливого етапу опису – когнітивної інтерпретації, під якою розуміють «уявне узагальнення на більш високому рівні абстракції результатів опису значень мовних одиниць, що номінують концепт, для виявлення та словесного формулювання когнітивних ознак, репрезентованих тими чи тими значеннями або семантичними компонентами цих мовних одиниць, для підсумкового моделювання змісту концепту» [Попова, Стернін, 2006: 39]. Без когнітивної інтерпретації вивчення мовного об'єкта залишається, як вважають деякі представники цього напряму [Стернін, 2004; Попова, Стернін, 2005, 2006, 2007, 2010], у рамках лінгвістичної семантики.

Семантико-когнітивний підхід до вивчення мови надає дослідникам дві можливості застосування отриманих даних: 1) повернення до мови: використання одержаних когнітивних знань для пояснення явищ і процесів у семантиці мови, поглибленого дослідження лексичної та граматичної семантики (когнітивна семасіологія); 2) рух до свідомості: моделювання концептів як одиниць національної концептосфери, національної культури (лінгвістична концептологія) [Попова, Стернін, 2007: 15]. Когнітивна семасіологія використовує поняття концепту як інструмента для обмеження досліджуваного мовного матеріалу, розкриття внутрішньої єдності та структурованості лексико-фразеологічної та синтаксичної підсистем мови, поєднуваних репрезентацією певного концепту, а також як способу пояснення та поглибленого опису семантики одиниць мови. Лінгвістична концептологія застосовує

поняття концепту як позначення модельованої за допомогою мовних засобів одиниці національної когнітивної свідомості, об'єкта моделювання й опису національної концептосфери.

Отже, ідея семантико-когнітивного підходу до вивчення мови полягає в дослідженні «від змісту значень до змісту концептів» і виявленні когнітивних ознак, що формують концепт як ментальну одиницю.

2.2. Сутність і принципи семантико-когнітивного дослідження метафорики

Семантико-когнітивний підхід до вивчення метафорики мови (мовлення), пропонований у монографії, полягає в тому, що через дослідження семантики метафоричних найменувань і побудову метафоричних моделей, реконструйованих на тому чи тому мовному матеріалі, можна встановити типові моделі метафоричного мислення й базові метафоричні концепти, характерні для носіїв будь-якої етнокультури на конкретному історичному етапі, а в загальному вигляді – основні тенденції та закономірності відбиття певних когнітивних структур знання (метафоричних концептів) у мовних структурах (метафоричних значеннях). Теоретичним підґрунтям нашої концепції є положення про тісний взаємозв'язок когнітивних і мовних категорій, неповне вивчення мови без звернення до когнітивних структур, системність когнітивних структур та їх кореляції з мовними структурами (М. М. Болдирев, О. С. Кубрякова, З. Д. Попова, Й. А. Стернін та ін.). Вона також заснована на спільності семантичного (Ж. О. Вардзелашвілі, О. М. Лагута, Г. М. Скляревська та ін.) і когнітивного (А. М. Баранов, Е. В. Будаєв, А. П. Чудінов та ін.) метафоричного моделювання – розвитку тези про моделюючу роль метафори, яка організовує й регулює світосприйняття людини.

Метафори є складниками як мовної, так і концептуальної картини світу, що відбиває пізнавальний досвід носіїв будь-якої етнокультури, сукупність їхніх знань про світ, а мова, у тому числі метафорика, вербалізує ці знання, фіксуючи та зберігаючи їх в мовній картині світу. З одного боку, в мові

знаходять відображення ті риси позамовної дійсності, які є релевантними для носіїв мови, а з іншого – носії мови починають бачити світ відповідно до його концептуалізації, характерної для певної етнокультури. У цьому сенсі метафора не стільки засіб опису дійсності, скільки стійкий спосіб її осмислення. Людина може пізнавати невідоме через відоме, а метафора – найзручніший у цьому відношенні когнітивний механізм.

Об'єктом семантико-когнітивного аналізу є метафора як компонент метафоричної картини світу, що входить до складу мовної картини світу, і метафоричної концептосфери, що входить до складу національної концептуальної картини світу (концептосфери етносу). Семантико-когнітивне дослідження метафори як продукту креативної ментально-вербальної діяльності носіїв тієї чи тієї етнокультури, що здійснюється шляхом реконструкції їхньої метафоричної картини світу й метафоричної концептосфери, сприяє реалізації ідеї комплексного розгляду цього унікального явища мови й мислення.

Пропоновану методику семантико-когнітивного метафоричного моделювання розроблено відповідно до певних принципів.

1. ***Розуміння метафори як ментально-вербального конструкта***

Метафори мають істотне значення у процесі пізнання людиною дійсності, тому що вони дають змогу виявляти подібність між різними предметами та явищами, застосовувати знання та досвід, набуті в одній сфері, для осмислення іншої сфери. Поняттєва система носія мови містить певний набір метафоричних проєкцій, які ніби вбудовані в повсякденне мислення, тому вони є невід'ємною частиною культурної парадигми етносу, відбиваючи деяку стереотипність ментальних процесів, внаслідок чого легко осмислюються членами мовного колективу і без будь-яких зусиль з'являються у свідомості під час сприйняття оточуючої дійсності. У зв'язку з цим залишаються актуальними основні в концептуальній теорії метафори (Дж. Лакофф, М. Джонсон) твердження, що «понятєва система, в рамках якої людина думає та діє, метафорична за своєю природою» та «мовні висловлювання можливі саме

тому, що метафори є в самій концептуальній системі людини» [Лакофф, Джонсон, 1990: 392]. Але при цьому необхідно враховувати, що природа метафори має два аспекти: з одного боку, вона являє собою об'єкт смислосприйняття, а з іншого – смислотворення. Ця властивість метафори є важливим фактором, що ускладнює моделювання метафоризації, оскільки процеси створення метафори (метафоротворення, кодування метафори) та її розуміння (метафоросприйняття, декодування метафори) можуть не збігатися, тому дослідник повинен мати не тільки добре знання мови та її семантичних закономірностей, але й певну інтуїцію при реконструкції смислового змісту метафори як продукту ментально-вербальної діяльності її творця. Крім того, власне результати метафоризації як когнітивного процесу емпірично можна спостерігати тільки в мові (мовленні), а метафори як мовні одиниці є експлікаціями когнітивних можливостей людини. Це різні за своєю сутністю процеси, що протікають, умовно кажучи, у взаємно зворотному порядку.

Метафоротворення (метафоризація) є когнітивним процесом, проявом образно-ментальної діяльності носіїв мови, що експлікується в їхній комунікативній поведінці та, як правило, фіксується в мові. З погляду семантики створення метафори (метафорична номінація) – це формування в лексеми метафоричного значення за певною семантичною моделлю, що можна виявити тільки в результаті аналізу моделей метафоросприйняття, властивих іншим метафорам, що вже існують у мові. Нова метафора виникає на основі актуалізації тієї чи тієї твірної семеми як наслідок вибору певних параметрів такої моделі мстафоризації.

Створення метафори, як зазначають у деяких працях [Агєєв, 1999; Лагута, 2003], здійснюється в декілька етапів: 1) сприйняття людиною нового об'єкта, тобто вичленовування з навколишньої дійсності предмета чи явища, що потребує нового, відсутнього в мові, особливого позначення; 2) співвіднесення цього об'єкта з іншим, уже відомим (пошук асоційованих із новим об'єктом знань про стереотипні ситуації); 3) вичленовування інваріантної ознаки (ознак) у нового та вже відомого об'єктів, номінація якого братиме участь у метафо-

ротворенні (внесення нового смислового змісту в існуючу ситуативну модель); 4) інтерпретація смислу з урахуванням раніше набутих знань, позначення нового об'єкта вже наявним іменем відомого об'єкта на основі типових ситуацій.

Метафоросприйняття також являє собою ментальний процес, що полягає в розумінні відомого або інтерпретації невідомого смислового змісту в процесі комунікації, безпосередньої або опосередкованої через текст. Основними параметрами метафоричного моделювання на рівні розуміння є: 1) ознака, що мотивує перенесення найменування; 2) напрям метафоризації, тип метафоричного перенесення за денотативно-поняттєвою віднесеністю сфер джерела й мети (наприклад, «Людина → Артефакт»; «Тварина → Людина» тощо). Кожна метафора належить до конкретної моделі, яка, у свою чергу, залежить від поєднання певних параметрів.

Розуміння будь-якої метафори, на думку деяких дослідників (Дж. Серль, В. В. Петров та ін.), відбувається в такому порядку: 1) установлення буквального значення слова; 2) зіставлення цього значення з контекстом; 3) установлення небуквального значення слова [Петров, 1990], що виглядає трохи спрощено та скоріше передує власне розумінню закладеного в метафорі змісту. На нашу думку, розпізнавання смислового змісту метафори здійснюється в такий спосіб: 1) вичленовування невідомого об'єкта (похідного метафоричного значення), позначеного вже наявним іменем відомого об'єкта; 2) співвіднесення цього об'єкта з уже відомим (вихідною поняттєвою сферою) на основі типових ситуацій; 3) вичленовування інваріантної ознаки (ознак) у нового та вже відомого об'єктів і встановлення ознаки, що брала участь в організації нового змісту; 4) розпізнавання раніше невідомого об'єкта, формування уявлення про нову денотативно-поняттєву сферу. Як бачимо, питання щодо методики опису метафоричної номінації як процесів смислотворення та смислосприйняття залишається відкритим.

Виникнення метафори або додавання нового метафоричного змісту раніше існуючій образній номінації відбувається за допомогою комплексу певних когнітивних операцій над знанням, у результаті яких формується фактично нове чи

модифіковане ментальне уявлення про предмет або явище, що надалі закріплюється завдяки частковому запозиченню структур із різних концептуальних сфер. Процес метафоричної номінації, безумовно, відбувається не хаотично, а відповідно до певних об'єктивних і суб'єктивних факторів. Матеріал для створення метафор черпається зі сфер, що мають загальну або індивідуальну значущість. Тому цілком закономірно, що для лінгвометафорологічних досліджень є характерною орієнтація не стільки на роль метафори в процесі комунікації, скільки на механізм її творення.

В основі метафоризації лежить зіставлення реалій за аналогією або асоціацією. Метафорична аналогія має когнітивну природу, що дає змогу представити ментальні процеси за допомогою матеріальних, фізичних [Арутюнова, 1999: 86]. Формування значення за аналогією орієнтовано на якийсь вербальний зразок, схему смислотворення, воно здійснюється шляхом відтворення певної семантичної моделі й окремих компонентів семної структури слова. Принцип аналогії відіграє важливу роль у процесі семантичної деривації (вторинної номінації) та допомагає прогнозувати і пояснювати подальший розвиток мови [Рахіліна, 2000; Пономарьова, 2002, 2005; Песіна, 2005]. Продукування метафор, заснованих на асоціативній подібності об'єктів, свідчить про виявлення й актуалізацію певних нових ознак понять, що метафоризуються, і, відповідно, сприяє реалізації семантичного потенціалу мови. Звернення до таких сфер-джерел уже саме по собі здатне викликати оцінний ефект, надаючи їм іншого смислового колориту.

Отже, метафорична номінація являє собою процес і результат образно-переносного іменування об'єктів дійсності за схожістю їхніх ознак з іншими об'єктами. Метафоризація (метафорична номінація як процес) – це когнітивно-семантичний механізм, що допомагає виявляти спільність у різних реалій на підставі аналогово-асоціативних комплексів, що існують у свідомості представників певної етнокультури. Метафора (метафорична номінація як результат) – ментально-вербальний конструкт, призначений для характеризації й номінації якогонебудь об'єкта і створений на основі його аналогії або асоці-

ативної подібності з іншим об’єктом, що вже має найменування, у процесі пізнавальної діяльності людини.

2. *Синтез ідей семантичного і когнітивного моделювання метафоризації*

Людське мислення має важливі для метафоризації здатності до аналізу сприйнятих об’єктів і ситуацій, порівняння різних сутностей, проведення аналогій між подібними в якому-небудь відношенні уявленнями про ті чи ті реалії, тобто в процесі освоєння дійсності людина виділяє актуальні для неї елементи, розкладає їх у своїй свідомості на певні частини, а потім осмислює сприйняте, спираючись на ці складники. Пізнаючи світ, вона пристосовується до мінливих умов, і при цьому «мова як постійний процес переконструювання семантичного поля забезпечує її метафорами, необхідними для освоєння потоку нової інформації» [Телія, 1988/2: 198]. В основі метафоризації лежить, як уже було зазначено, зіставлення якихось реальних об’єктів на базі існуючої між ними аналогії або певного асоціативного зв’язку. Метафора дає можливість «виразити те, що виразити важко, і позначити те, для чого ще немає прямого позначення» [Там само: 189]. Метафоричні номінації, що виникають у результаті креативного когнітивного процесу, на який безпосередньо впливають мова й властивий конкретній етнокультурі спосіб концептуалізації дійсності, поступово накопичуються етносом у процесі його історичного розвитку, внаслідок чого формується та поступово модифікується метафорична картина світу, виявляючи деяку стереотипність національного мислення. Це, по суті, означає, що образна ментально-вербальна діяльність носіїв мови здійснюється за певними, порівняно обмеженими схемами та моделями.

Метафоричне моделювання як метод наукового дослідження являє собою побудову моделей метафоризації, які відбивають національні стереотипи образного аналогового й асоціативного мислення конкретної етнокультурної спільноти на певному етапі її еволюції.

У сучасних дослідженнях із семантичного моделювання (Л. О. Кудрявцева, Г. І. Кустова, О. М. Лагута, М. В. Москальова, О. Б. Пономарьова, Н. П. Тропіна та ін.) розуміння

метафори як моделі склалося на основі концепції семантичного паралелізму. У різних працях метафоричні моделі, розглянуті як зразки, схеми смислотворення, включають відповідно різні за характером і кількістю компоненти, проте подібним є виділення поняттєвих сфер (семантичних / ідеографічних полів, лексико-семантичних / тематичних груп і т. п.), до яких належать твірні та похідні значення, що й мотивують метафоричне перенесення ознак. Отже, метафоричну модель загалом трактують як регулярне співвідношення денотативно-поняттєвих сфер мотивуючого й мотивованого значень слів, позв'язаних спільним семантичним елементом.

Позитивними рисами семантичних досліджень у галузі метафоричного моделювання є прагнення до детального розгляду фактів вторинної номінації, заснованого на компонентному аналізі, що дає можливість глибше проникнути в сутність процесів метафоротворення. Проте описи метафоричних моделей, по-перше, здійснюються, як правило, на порівняно невеликому за обсягом матеріалі (від окремо взятих контекстів до лексико-граматичного класу слів), а іноді взагалі мають вибірковий характер; по-друге, вони відрізняються складністю структурування й неоднозначністю параметризації моделей, що не сприяє розробленню єдиної методики опису і класифікації метафоричних моделей.

У працях із когнітивного моделювання метафоризації (А. М. Баранов, Е. В. Будаєв, І. М. Кобозєва, А. Б. Ряпосова, А. П. Чудінов та ін.) існує, про що йшлося раніше, дві основні методики побудови й опису метафоричних моделей. Згідно з дескрипторною теорією (А. М. Баранов) під метафоричною моделлю розуміється тематичне поле сигніфікативних дескрипторів. Відповідно до когнитивно-дискурсивної теорії (А. П. Чудінов) метафорична модель розглядається як існуюча у свідомості носіїв мови схема зв'язку між поняттєвими сферами джерела й мети метафоричної проєкції. При цьому метафоричні моделі описують як структуровані у вигляді фреймів і слотів сфери-джерела та сфери-цілі.

До переваг когнітивного моделювання метафоризації можна віднести чітко виражену тенденцію до повноти і багатоаспектності опису, детальності систематизації, викори-

стання корпусних методик, що передбачає значний обсяг досліджуваних мовних фактів. Окрім того, незважаючи на те, що автори дескрипторної та когнітивно-дискурсивної теорій маніфестують їх як когнітивні, спостерігається явний намір об'єднати когнітивний і семантичний аспекти, що наближає їх до ідеї розгляду метафори одночасно як ментального та мовного явища. Проте описи метафоричних моделей, виконані іншими дослідниками в річищі цих концепцій, містять, як вже було зазначено, деякі недоліки: широке розуміння метафори, що включає порівняння, перифрази, метонімії, фразеологізми, хоча такий підхід загалом властивий когнітивній семантиці; змішування терміносистем лінгвокультурології, лінгвокогнітології, лінгвістичної семантики; відсутність термінологічної єдності, нерідко навіть у роботах одного автора; різночитання при описуванні фреймово-слотових структур однакових метафоричних моделей; практична відсутність сформульованих підстав метафоричної проєкції; складність структурування моделей, що не створює умов для уніфікації результатів проведених досліджень із метою загального опису.

Зіставлення семантичного та когнітивного підходів до моделювання метафоризації показало, що вони мають спільні риси: розуміння метафори як модельованого об'єкта; оперування терміном «метафорична модель» («модель метафоризації»); виділення подібних параметрів метафоричної моделі та використання термінології, що співвідноситься в рамках їхніх метамов. У нашому розумінні, метафорична модель являє собою існуючу у свідомості носіїв мови схему вербалізації корелятивних в аналогово-асоціативному плані понять.

3. *Здійснення метафоричного моделювання на основі реконструкції метафоричної картини світу або її фрагмента*

Метафоричне моделювання в широкому розумінні являє собою спосіб пізнання, концептуалізації, категоризації й репрезентації світу на основі образного (аналогового й асоціативного) мислення етносу, яке відображає специфіку колективної та індивідуальної свідомості на певному етапі розвитку конкретної етнокультурної спільноти. У вузькому сенсі це засіб створення й реконструкції національної або індивідуаль-

ної метафоричної картини світу, що відбиває регулярність і продуктивність різних метафоричних моделей у той або той історичний період. Метафорична картина світу – це сукупність загальнонаціональних або індивідуальних образних уявлень про світ, експлікованих у мові або в певному ідіолекті.

Визначення механізмів породження та сприйняття метафор припускає опис особливостей національного або індивідуального мислення шляхом послідовного встановлення та побудови типових метафоричних моделей, – при цьому необхідно враховувати, що моделювання метафоризації як смислотворення є можливим тільки через виявлення моделей метафоризації як смислосприйняття. Цього можна досягнути через спостереження за мовленнєною емпірикою, з'ясування актуальних при декодуванні метафор параметрів моделювання, продуктивних у мові (мовленні) метафоричних моделей, що надасть значний матеріал для встановлення основних тенденцій і закономірностей метафоричного моделювання дійсності.

4. *Корпусне дослідження метафорики*

Під корпусом (термін У. Френсиса та Г. Кучери) в корпусній лінгвістиці зазвичай розуміють значну сукупність текстів, підібраних та оброблених за певними правилами, що використовують як базу для дослідження мови чи її фрагмента, а також будь-які зібрання текстів, об'єднаних якою-небудь загальною ознакою (мовою, жанром, автором, періодом створення текстів). До принципів відбору текстів для таких досліджень відносять: їх однорідність за походженням і складом; синхронізацію; кореляцію чисельної представленості досліджуваних явищ; доступність для комп'ютерного обробленя. Доцільність створення текстових корпусів пояснюється демонстрацією досліджуваних мовних (мовленнєвих) фактів у реальному контексті, досить великою їх представленістю, можливістю багаторазового використання один раз створеного корпусу даних [Риков, 2003, 2004].

Методика корпусного дослідження метафор розроблена А. М. Барановим (1991, 1998, 2003, 2004, 2006, 2014), який зазначив, що «словникова інвентаризація контекстів використання метафор у реальному мовленнєвому вживанні необхідна як для чисто лінгвістичних завдань, так і для прикладного

мовознавства. <...> Тим часом наявний категоріальний апарат теорії метафори не придатний для кодування й наступного автоматичного оброблення значних обсягів мовних даних, що включають тисячі вживань метафор» [Баранов, 2004: 19]. Тому у вивченні метафоричних моделей важливим моментом є їх інвентаризація та систематизація. Інвентаризація являє собою максимально повне виявлення метафоричних моделей, а систематизація – виділення тих або тих істотних ознак для подальшої класифікації моделей за цими ознаками. У цей час є вже не один варіант переліків метафоричних моделей за різними критеріями (Ю. Д. Апресян, А.М. Баранов, Ю. М. Караулов, І. М. Кобозєва, Н. В. Павлович, Г. М. Скляревська, А. П. Чудінов та ін.). Робота в цьому напрямі сприятиме найбільше повній інвентаризації, систематизації та класифікації моделей метафоризації, що стане важливим кроком у розумінні сутності національного та загальнолюдського мислення.

Відповідно до нашої методики здійснюється аналіз зібраного шляхом суцільної вибірки значного корпусу метафоричних номінацій, попередня їх систематизація та класифікація за денотативно-поняттєвими сферами, що беруть участь у метафоризації, та напрямами метафоричної проєкції з однієї денотативно-поняттєвої сфери (мегасфери) до іншої. При описуванні результатів дослідження фактичний матеріал наводиться в мінімальних і розширених метафоричних контекстах, необхідних і достатніх для розуміння смислового змісту метафор: наприклад, ***море*** *квітів*; *бурхливе* ***море*** *листя* (А. Бєлий), що зумовлено значним кількісним складом аналізованих фактів метафоризації. Такий спосіб опису метафоричних контекстів використовувався у працях Н. А. Басілая, В. П. Григор'єва, В. П. Ковальова, Н. О. Кожевнікової, О. О. Некрасової, В. В. Образцової та ін.

5. *Параметризація метафоричної моделі як вихідної та нової денотативно-поняттєвих сфер і семантико-когнітивного мотиванта*

Згідно з нашою методикою кожна метафорична модель включає вихідну й нову денотативно-поняттєві сфери (наприклад, «фізичні властивості людини → атмосферні явища»). Такий спосіб представлення сфер метафоризації (вихідної та

нової) дає можливість зрозуміти систему логіко-поняттєвих зв'язків між мотивуючим (мотиватором) і мотивованим (мотиватом) значеннями. При цьому актуалізуються сфери-джерела (денотативно-поняттєві сфери мотивуючого значення) і сфери-цілі (денотативно-поняттєві сфери мотивованого значення), що є спільним для семантичного та когнітивного моделювання, й елімінуються частиномовні відмінності, що характерно для когнітивних досліджень (у семантичних дослідженнях опис здійснюється, як правило, на матеріалі певної частини мови).

При описуванні метафоричної моделі для позначення смислового елемента, що відбиває мотиваційний зв'язок вихідної й нової денотативно-поняттєвих сфер, уведений термін «семантико-когнітивний мотивант», який розуміємо як ментально-смисловий елемент, що інтегрує різні сутності, подібні в якому-небудь відношенні. Він слугує мотивуючою ознакою метафоризації як метафоричної проєкції з вихідної денотативно-поняттєвої сфери до нової, показником метафоричної мотивації, який формулюється в найбільш загальному вигляді («звук», «форма», «колір» і т. п.). Це термінологічне позначення актуалізує мотиваційні відношення вихідної та нової денотативно-поняттєвих сфер (первинного й вторинного, зокрема метафоричного, значень), що беруть участь у метафоризації (метафоричний мотиватор → метафоричний мотиват (власне метафора) | метафоричний мотивант), і відображає системні відношення когнітивних і мовних структур, підкреслюючи сутність метафори як явища мови й мислення.

6. *Структурація метафоричних моделей як варіантів мегамоделі й інваріантів субмоделей*

Сукупність метафоричних моделей з подібними денотативно-поняттєвими сферами утворює метафоричну мегамодель – напрям метафоричної проєкції з однієї ідеографічної мегасфери в іншу, сформульоване в найбільш загальному вигляді (наприклад, «Людина → Неорганічний світ», «Соціум → Артефакт», «Тваринний світ → Людина» тощо). Метафорична модель може мати різновиди, які є засобом її конкретизації та характеризуються варіативністю вихідної та / або нової денотативно-поняттєвих сфер та / або семантико-

когнітивного мотиванта в межах конкретного інваріанта (моделі), названі метафоричними субмоделями. Наприклад, метафорична модель «фізичні властивості людини → атмосферні явища | звук» виступає в різних субмоделях: «мовлення → повітряний потік | сила звуку»: ***шепіт*** *вітру*; ***крики*** *бурі* (тихий / голосний); «мовлення → повітряний потік | сила звуку + якість звучання»: ***бурмотання*** *хуртовини*; ***белькіт*** *вітерцю* (тихий; невиразний); «мовлення → атмосферні опади | сила звуку + ритм»: ***говір*** *зливи*; ***мовлення*** *дощу* (голосний; ритмічний). Одночасно ця метафорична модель входить до складу мегамоделі «Людина → Неорганічний світ».

7. *Встановлення регулярних і продуктивних метафоричних моделей*

Метафорична модель має властивості регулярності та продуктивності. Регулярність моделі розуміють як повторюваність метафор певної ідеографічної сфери. Метафоричну модель можна вважати регулярною, якщо вона є відтвореною й не викликає труднощів при сприйнятті носіями мови. Продуктивність метафоричної моделі зазвичай трактують як здатність слугувати зразком для творення нових значень. Вона зумовлена семантичним потенціалом цієї моделі відносно до продукування вторинних (метафоричних) значень на конкретному синхронному зрізі, тобто можна говорити про продуктивність моделі в той або той період історичного розвитку мови.

8. *Виявлення та структурація базових метафоричних концептів*

Під метафоричним концептом розуміємо образно-ментальний конструкт, що відбиває стійкі у колективній та індивідуальній свідомості аналогово-асоціативні зв’язки реалій та експлікується в мові (мовленні) внаслідок креативної ментально-вербальної діяльності людини. Метафори як засоби вербалізації метафоричних концептів, їхні репрезентанти, являють собою переносні (узуальні й оказіональні) значення, що входять разом з асоціатами – вербалізованими когнітивними ознаками – до змісту певних метафоричних концептів, а їхня структура встановлюється шляхом ієрархізації смислів, релевантних для носіїв мови, і впорядковується як ядерна, коло-

ядерна та периферійна зони. Ядро та колоядерну зону, як правило, становлять найбільш істотні для носіїв мови асоціати, що визначається кількісним складом репрезентантів певного концепту, а його периферію – індивідуально значущі когнітивні ознаки. Наприклад, репрезентантами метафоричного концепту «Голос» можуть виступати метафори *балакучий, белькіт, белькотати, бурмотання, бурмотати, говір, говорити, голос, крик, мовчазний, мовчати, німий, шепіт, шепотіти* тощо.

Отже, семантико-когнітивний підхід до вивчення процесів і фактів метафоризації полягає в дослідженні семантики метафоричних номінацій як засобів мови та способу репрезентації метафоричних концептів.

2.3. Метафора як компонент метафоричної картини світу

Метафора відіграє значну роль у пізнанні й розумінні людиною дійсності. З одного боку, вона слугує для характеризації й номінації тих або тих явищ, предметів, процесів і т. п. Регулярне використання метафоричного найменування, як правило, не усвідомлюється носіями мови як адресатами повідомлення й може застосовуватися як засіб мовленнєвого впливу. З іншого боку, постійне вживання однієї й тієї ж метафори стосовно певного об’єкта дійсності допомагає сформувати стереотипне образне уявлення про нього.

Система метафор, що складається в узусі, багато в чому оригінальна для кожної етнокультурної спільноти, що, безумовно, детерміновано специфікою конкретного національного словника. Антропоцентричний підхід до мови взагалі та до метафори зокрема, характерний для сучасної лінгвістики, дає змогу розглядати метафоричні найменування тієї чи тієї мови як специфічну форму відображення дійсності та створення образу світу, тому, відповідно, метафорика становить деяке автономне утворення. «Розгляд усього корпусу метафоричних номінацій окремої мови допомагає дійти висновку, що класифікована сукупність метафоричних номінацій дає можливість

екстраполювати цю сукупність за межі традиційної мовної картини світу й вибудувати нову парадигму – метафоричну картину світу як упорядковану систему образів, асоціацій, конотацій, узаконених мовою як арсенал її виразності» [Вардзелашвілі, 2001: 98]. Отже, метафорика мови утворює метафоричну картину світу етносу, яка являє собою результат осмислення й відбиття дійсності, що містить національно-культурне багатство образних засобів.

Термін «метафорична картина світу» увійшов до наукового вжитку лише недавно (Ж. О. Вардзелашвілі, З. Ю. Петрова, З. І. Рєзанова, Г. М. Скляревська, А. П. Чудінов та ін.), у зв'язку з чим існує певна неоднозначність його розуміння. Одні вчені (Д. А. Катунін, Н. О. Мішанкіна, З. І. Рєзанова, В. В. Рожков та ін.) розглядають метафоричну картину світу як фрагмент мовної картини світу, проте інші дослідники (Ж. О. Вардзелашвілі, Г. М. Скляревська, А. П. Чудінов та ін.) – як більш широке явище. Так, Г. М. Скляревська вважає, що метафорика мови створює не фрагмент мовної картини світу, а заповнює весь її простір [Скляревська, 1993: 77]. Ж. О. Вардзелашвілі також визнає, що метафорична картина світу з деякими лакунами покриває весь семантичний простір мови й, накладаючись на мовну картину світу, майже повністю збігається з нею [Вардзелашвілі, 2001: 178]. А. П. Чудінов зазначає, що «це свого роду система метафоричних полів, властивості якої багато в чому аналогічні властивостям системи лексико-семантичних полів» [Чудінов, 2003: 38], хоча таке трактування, по суті, дублює тлумачення цього явища Г. М. Скляревською, яка ввела поняття метафоричного поля, що існує разом із функційно-семантичним полем і має всі його особливості.

Розуміння метафоричної картини світу як фрагмента мовної картини світу вважаємо не зовсім правильним, тому що процес метафоризації охоплює семантичний простір мови загалом, а не окрему його частину, хоча, звісно, далеко не всі лексеми мають здатність до метафоризації. Проте з тезою про накладання метафоричної картини світу на мовну й майже повний з нею збіг теж важко погодитися, бо це практично призводить до ототожнення двох картин світу. На наш по-

гляд, метафорична картина світу – це фрагментарна проєкція мовної картини світу. По-перше, з позицій лексичної семантики, якщо умовно розділити всі лексичні значення на прямі й переносні, метафоричні значення є проєкцією відповідних прямих, – при цьому в метафоризації беруть участь уже наявне в мові значення й викликане ним аналогове чи асоціативне уявлення про певні реалії в носіїв мови. По-друге, з погляду граматичної семантики здатність до метафоризації має значна частина повнозначних слів (іменників, прикметників, дієслів, рідше – дієприкметників, дієприслівників, прислівників). По-третє, у когнітивному плані при створенні метафори деякі властивості сфери джерела проєціюються у сферу мети і проявляються в мові як метафоричні наслідки: «у процесі метафоризації деякі сфери мети структуруються за зразком джерела, інакше кажучи, відбувається “метафорична проєкція”» [Баранов, 2004: 10]. Тому вважаємо, що метафорика мови являє собою самостійне утворення – метафоричну систему, спроєційовану мовою не повністю, а фрагментарно. Її можна відтворити за допомогою побудови тематичної сітки лексики, здатної до вторинної (метафоричної) номінації [Вардзелашвілі, 2001: 158]. Таким чином, сукупність мовних метафор становить метафоричну картину світу певного етносу, яка, з одного боку, ніби протипоставлена мовній (умовно кажучи, неметафоричній) картині світу, а з іншого – входить до її складу.

Виходячи з вищезазначеного, розуміємо метафоричну картину світу етносу як фрагментарну проєкцію мовної картини світу, сукупність образних аналогово-асоціативних уявлень про світ, існуючих у національній свідомості того чи того народу й експлікованих у мові.

Метафорика будь-якої мови оригінальна для кожної етнокультурної спільноти, що зумовлено специфікою її колективного образного мислення та словникового складу. Тому національна метафорична картина світу за своєю лінгвістичною природою є похідною від мовної картини світу та її складником, а за когнітивними властивостями – сукупністю образних уявлень про навколишню дійсність, що склалися в певній етнокультурі. Метафорична картина світу поступово форму-

ється й періодично модифікується носіями мови, в ній згодом фіксуються і підсумовуються метафоричні номінації, що поступово накопичуються етносом у процесі його історичного розвитку, проявляючи деяку стереотипність національного мислення. Для того щоб установити характер змін, які відбуваються в національній метафоричній картині світу, необхідно вивчати її на різних етапах еволюції.

Метафорична картина світу тісно пов'язана не тільки з мовною, але й концептуальною картиною світу, яка являє собою універсальне знання, сформоване на основі фізичного, почуттєвого і культурного досвіду людей. Концептуальна картина світу відбиває знання про світ носіїв мови як на мовному, так і домовному етапах. Мова, у тому числі його метафорика, вербалізує знання, що існують у концептуальній картині світу, зберігає їх, поповнює та передає від покоління до покоління. Метафори, як відомо, не обмежуються лише сферою мови, – самі процеси мислення людини значною мірою є метафоричними (Н. Д. Арутюнова, А. М. Баранов, М. Бірдслі, М. Блек, М. Джонсон, Дж. Лакофф, М. Редді, А. Річардс, М. Тернер, Ж. Фоконьє, А. П. Чудінов та ін.). Із цього погляду метафори є не стільки засобом опису дійсності, скільки стійким способом її осмислення, тому вони безпосередньо входять до концептосфери етносу, а в цілому – до загальної концептуальної картини світу.

Індивідуальна метафорична картина світу як спосіб відбиття особистісного образного сприйняття дійсності є результатом ментально-вербальної діяльності людини, метафоричного моделювання об'єктивної дійсності на основі суб'єктивної її інтерпретації. У ній відображені особисті уявлення індивідуума про навколишню дійсність, зафіксовані в метафориці його ідіолекту. У такому разі метафорика не просто представляє реальність і об'єктивні знання про неї, що існують у певній етнокультурі, а й відбиває особливості суб'єктивного творчого мислення, в результаті чого виникає неповторний образ світу. Метафорична картина світу окремої людини детермінована національною (загальною для всіх носіїв мови) й індивідуальною картинами світу.

Отже, метафорична картина світу як спосіб образної репрезентації дійсності має свою специфіку. Національна метафорична картина світу є сукупністю всіх мовних метафор, що відбивають особливості колективного образного мислення носіїв мови; індивідуальна метафорична картина світу являє собою єдність національного та яскраво вираженого індивідуального компонента, оскільки суб'єктивний образ світу знаходить відображення у текстах певного автора як творчої мовної особистості. Реконструкцію національної й індивідуальної метафоричних картин світу здійснюють на матеріалі відповідно тлумачних і семантичних словників й ідіолекту конкретного автора, що сприяє встановленню етнокультурних і особистісних смислових домінант у національній та індивідуальній свідомості.

2.4. Метафора як репрезентант метафоричного концепту і концептосфери

Метафори є невід'ємною частиною поняттєвої системи людини, важливою властивістю її мислення й ефективним засобом поповнення лексико-семантичної системи мови. «Метафора – це й процес, що створює нове значення мовних засобів під час їх переосмислення, і спосіб створення мовної картини світу, що виникає в результаті когнітивного маніпулювання вже наявними в мові значеннями задля створення нових концептів, особливо для тих сфер відбиття дійсності, яких немає в безпосередньому відчутті» [Телія, 1988/2: 178]. Метафора як мовне явище стає своєрідним ключем до розуміння основ образного мислення і процесів створення ментальних уявлень про світ.

Потреба в метафорі виникає щоразу, коли необхідно при найменуванні чого-небудь встановити певні відношення між тим фрагментом дійсності, якому потрібно дати назву, і тим, з яким він порівнюється [Кубрякова та ін., 1991: 24]. Метафора здатна не тільки виконувати цю функцію, але й суттєво змінювати способи сприйняття й освоєння дійсності. Поширеність метафор зумовлена тим, що часто «нове може бути ви-

словленим тільки метафорою, а в будь-якій метафорі неодмінно присутнє щось нове» [Кулієв, 1987: 31]. Незважаючи на певну умовність, метафора містить необхідний обсяг інформації, і, більше того, нерідко саме метафоричний образ дає можливість без додаткових засобів передати сутність того чи того поняття. «Метафора потрібна нам не тільки для того, щоб, завдяки отриманому найменуванню, зробити нашу думку доступною для інших людей, – вона необхідна нам самим для того, щоб об'єкт став доступним для нашої думки. Метафора не тільки засіб вираження, метафора ще й важливе знаряддя мислення» [Ортега-і-Гасет, 1990: 71].

Кожна метафора як компонент національної чи індивідуальної метафоричної картини світу одночасно виступає репрезентантом певного метафоричного концепту зокрема й метафоричної концептосфери взагалі.

Вивчення концептів набуло останнім часом, як зазначають деякі лінгвісти (С. Г. Воркачов, О. П. Воробйова та ін.), масового характеру. «Число публікацій, що містять у своїй назві слово "концепт", збільшилося майже в геометричній прогресії: на сьогоднішній день кількість монографій і докторських дисертацій тут нараховує вже десятки, кандидатських дисертацій – сотні, а статей – тисячі» [Воркачов, 2011: 65]. Унаслідок складності й багатовимірності цього поняття воно дотепер не має досить чіткої дефініції, а питання про його сутність, властивості, структуру, типи, способи репрезентації й методику дослідження залишаються дискусійними.

Обов'язковим компонентом концептосфери етносу, що відбиває особливості його національного образного мислення, є метафоричний концепт, який містить релевантні для конкретної етнокультурної спільноти уявлення, що формуються на основі стійких асоціацій у носіїв мови.

Поняття метафоричного концепту, еквівалентного поняттю концептуальної метафори, було введено, як відомо, Дж. Лакоффом і М. Джонсоном для опису когнітивної природи метафори [Lakoff, Johnson, 1980; Лакофф, Джонсон, 1990, 2004]. Згідно з їхньою теорією метафора являє собою концептуальне явище, яке існує в людській свідомості й полягає у проєціюванні знань з однієї концептуальної сфери до іншої на

основі певного досвіду [Лакофф, Джонсон, 1990: 389]. Автори концептуальної теорії метафори на основі попередніх і власних досліджень дійшли логічного висновку, що людське мислення метафорично за своєю суттю, воно ґрунтується на почуттєвому та соціальному досвіді людини, її безпосередній взаємодії з навколишнім світом. Пізнаючи щось невідоме, людина звертається до того, що вона вже добре знає. Метафора являє собою ефективний інструмент пізнання навколишньої дійсності, що допомагає структурувати одне поняття в термінах іншого. Тому метафора – це більшою мірою концептуальне, а не мовне явище, і втілення її в мові є можливим тільки тому, що вона існує в понятєвій системі людини. Концептуальні метафори характеризують стереотипність людського мислення та свідчать про релевантну роль метафори в пізнанні й репрезентації навколишнього світу.

До широкого наукового вжитку східнослов'янської лінгвістики термін «метафоричний концепт» увійшов порівняно недавно, на межі XX–XXI ст. (А. М. Баранов, І. М. Кобозєва, М. В. Нікітін, І. В. Толочін, А. П. Чудінов та ін.), що було зумовлено поширенням основних ідей теорії концепту. Проте досі не сформовано чітке, однозначне розуміння метафоричного концепту й не розроблено єдину методику, яка б допомагала встановлювати й описувати систему метафоричних концептів, характерних для певної етнокультури або її окремого представника.

У лінгвометафорологічних дослідженнях метафоричний концепт услід за Дж. Лакоффом і М. Джонсоном зазвичай розглядають як поняття, тотожне поняттю концептуальної метафори (А. М. Баранов, І. М. Кобозєва, А. П. Чудінов та ін.). Концептуальні метафори розуміють як стійкі відповідності між сферами джерела та мети, фіксовані в мовній і культурній традиції етносу, які формують особливі когнітивні структури, що містять інформацію про певні сфери знання і зберігаються в пам'яті носіїв мови [Баранов, 2004]. Вивчення метафори у такому аспекті призвело до розгляду метафоричного концепту як деякої абстрактної моделі (X – це Y), що реалізується щоразу заново в результаті її наповнення новим змістом – певними метафоричними виразами, які відображають не

тільки індивідуальні образні уявлення про світ окремого носія мови, але й типові колективні уявлення, специфічні для тієї чи тієї етнокультури (наприклад, *суперечка – це війна*; *час – це гроші* й т. п.). Але в окремих працях (А. Д. Плисецька та ін.) поняття концептуальної метафори, метафоричного концепту й метафоричної моделі змішують, майже до повного їх ототожнення, що робить поняття метафоричного концепту аморфним і викликає необхідність подальшого його дослідження.

Розуміння того, як саме людина сприймає та концептуалізує дійсність, які фактори об'єктивного та суб'єктивного характеру є визначальними у формуванні національної та індивідуальної картини світу, є надзвичайно важливим. Метафори, в яких найбільше відбито національну специфіку світосприйняття, відіграють особливу роль у когнітивних процесах, що зумовлює необхідність і значущість лінгвістичних досліджень, спрямованих на виявлення загальних закономірностей і національно-культурних особливостей метафоричної концептуалізації навколишнього світу представниками різних етнокультур. Концептуальна картина світу будь-якого народу обов'язково включає метафоричні концепти, які відображають істотні для етнокультурної спільноти образні уявлення, що виникають на основі стійких асоціацій у носіїв мови, і визначають особливості національного образного мислення.

Метафоричний концепт, на наше переконання, являє собою ментальний конструкт, що відбиває стійкі в колективній та індивідуальній свідомості образні аналогово-асоціативні зв'язки реалій та експлікований у процесі креативної вербальної діяльності людини у вигляді конкретних метафоричних реалізацій. Тому поняття концептуальної метафори й метафоричного концепту розмежовуємо: концептуальна метафора – це метафора, в якій закладено важливе для кожної етнокультурної спільноти поняття, уявлення про що-небудь (наприклад, *життя – це гра, театр, шлях, подорож*; *політика – це гра, спорт, змагання, війна* тощо); метафоричний концепт – загальне образне уявлення, ключове поняття, яке реалізується в низці метафор (наприклад, «**Вода**»: ***море*** *сліз*; ***ллється*** *світло*; ***океан*** *смутку*; ***піна*** *плаття*; ***потік*** *часу*; ***ріка*** *життя*; ***струмінь*** *гумору*; ***струменіє*** *прохолодь*; ***тече*** *бесіда*; ***хвиля***

радості тощо; «**Вогонь**»: ***вогонь*** *гніву*; ***вогняний*** *погляд*; ***горіння*** *душі*; ***палаючі*** *очі*; ***палає*** *душа*; ***пожежа*** *хвилювання*; ***полум'я*** *духу*; ***полум'яний*** *погляд*; ***полум'яніє*** *світанок* тощо). Метафоричний концепт є образно-ментальним інваріантом, який реалізується в різних мовних і мовленнєвих метафоричних варіаціях і виступає образним складником відповідного етнокультурного концепту, ширше – компонентом метафоричної концептуальної картини світу.

Метафоричний концепт, як і концепт у широкому розумінні (одиниця мислення, етнокультури), частиною якого він є, також належить сфері свідомості, наділений національною й індивідуальною специфікою, але відбиває особливості образного мислення етносу й репрезентується в метафорах (узуальних та оказіональних метафоричних значеннях). Він може бути вивчений на матеріалі тлумачних і семантичних словників або текстів / дискурсів різної жанрово-стильової кваліфікації. «Окремі метафоричні вирази співвідносяться один з одним через спільність або близькість відповідних метафоричних концептів, а також за рахунок утворених рядів слів, використовуваних у цих метафоричних поєднаннях» [Толочін, 1996: 35]. Вичерпний опис змісту того чи того метафоричного концепту є дуже складним і, більше того, практично неможливим, тому що вкрай важко виявити всі індивідуально-мовленнєві метафоричні реалізації й понятєві складники.

Метафори передають як уже існуючі в суспільній свідомості концепти, так і нові, що відбивають індивідуальне сприйняття дійсності. Вони допомагають закріплювати значущі для мовного колективу або індивіда поняття, що реалізуються в різних переносних (метафоричних) смислах, здійснювати пізнавальну діяльність і описувати особливості мовної свідомості носіїв певної етнокультури. Тому метафоричні концепти є багатовимірними образно-ментальними утвореннями, до складу яких входять одиниці вербального (мовні / узуальні й мовленнєві / оказіональні метафори) й невербального (когнітивні ознаки / асоціати) рівнів.

Підтримуючи ідею З. Д. Попової та Й. А. Стерніна про виділення й розмежування понять змісту і структури концепту [Попова, Стернін, 2007], все ж таки вважаємо, що зміст

концепту складають усі репрезентуючі його номінативні одиниці й ментальні конструкти (уявлення, асоціації), а структура залежить від ієрархії смислів, релевантних для носіїв мови, і впорядковується як ядерна, колоядерна та периферійна зони певного концепту. Зміст метафоричного концепту утворюють усі його мовні (узуальні метафори, зафіксовані у тлумачних і семантичних словниках) і мовленнєві (оказіональні метафори, виявлені дослідниками у процесі вивчення текстів / дискурсів) репрезентанти й асоціати – вербалізовані когнітивні ознаки (їхні мовні реалізації), що відображають образні аналогово-асоціативні зв'язки реалій. Він може періодично змінюватися: наприклад, мовні метафори, втративши образний елемент, можуть стати прямими найменуваннями й вийти зі складу репрезентантів метафоричного концепту. Структуру метафоричного концепту встановлюють залежно від значущості тих або тих репрезентантів й асоціатів у певній етнокультурі: ядерну і колоядерну зони метафоричного концепту, як правило, становлять найбільш істотні для носіїв мови репрезентанти й асоціати, що визначають їхнім кількісним складом, а його периферію – індивідуально значущі метафоричні номінації та когнітивні ознаки.

Метафоричні концепти містять у собі релевантні знання про реальність і зберігають значний обсяг інформації про неї, а також включають загальноприйняті ціннісні характеристики і допомагають виразити емоційне переживання тих або тих подій. Вони є універсальними засобами метафоричного моделювання, концептуалізації й інтерпретації навколишнього світу. Метафоричний концепт має, на нашу думку, такі ознаки, як-от: 1) домінантність у метафоричній картині світу; 2) оперативність у процесі образно-ментальної діяльності людини; 3) наявність певної поняттєво-метафоричної сфери; 4) інваріантність; 5) здатність до реалізації в різних метафоричних варіаціях; 6) відносна стійкість асоціацій; 7) велика інформативність; 8) рухливість меж, – основними з яких є домінантність, інваріантність, варіативність мовних (мовленнєвих) репрезентацій і стійкість асоціацій.

Метафоричні концепти можуть бути універсальними, етнокультурними, груповими (соціальними) й індивідуальними.

Метафорична картина світу етносу, основу якої становить сукупність метафоричних концептів, що є поняттєвою базою національного образного мислення, включає як універсальні, так й етноспецифічні концепти. Формування метафоричних концептів загальнолюдського характеру, що відповідно виявляють у багатьох мовах, зумовлено практичними чи наочно-досвідними знаннями про реалії. Разом із тим різні народи можуть мати відмінні від інших етносів умови існування, що залежить від культурно-історичних факторів, які визначають специфіку концептуалізації дійсності. Тому в картинах світу різноманітних етносів членування того самого фрагмента позамовної реальності може відбудовуватися за різними підставами, тобто етнокультурні метафоричні концепти відбивають стереотипи образного мислення конкретного народу, – при цьому універсальні концепти можуть набувати національних ознак. Групові метафоричні концепти містять загальні образно-асоціативні уявлення про об'єкти дійсності певної частини соціуму, а індивідуальні – суб'єктивні уявлення окремої особистості. Останні найбільш яскраво проявляються в художніх текстах, що пов'язано із творчим переосмисленням національної картини світу на основі особистісних уявлень й асоціацій письменника.

Метафоричний концепт, таким чином, є компонентом метафоричної концептуальної картини світу етнокультурної спільноти, основною одиницею формування її образних уявлень про світ. Метафоричний концепт належить сфері свідомості, об'єктивується в різних мовних формах, наділений національною й індивідуальною специфікою. Вважаємо, що це ментальний конструкт, який відбиває особливості образного аналогового й асоціативного мислення етносу та виступає як інваріант, реалізований в різних метафоричних варіаціях.

Поняття метафоричного концепту набуває все більшого поширення у східнослов'янському мовознавстві у зв'язку з активним розвитком концептології як міждисциплінарного вчення, хоча багато питань залишаються дискусійними або невирішеними й потребують подальшого дослідження. Вивчення метафоричних концептів проводять на підставі аналізу репрезентуючих його метафоричних засобів, їхніх парадигма-

тичних і синтагматичних зв'язків. Це дає можливість встановлювати релевантні для носіїв певної етнокультури образні уявлення про світ, сутність глибинних структур і характер співвідношення мови й мислення.

Сукупність метафоричних концептів, що сформувалися в носіїв будь-якої етнокультури, утворює їхню метафоричну концептосферу (термін уведений для комплексного опису метафоричних концептів), яка входить до складу загальної концептосфери певного народу – його концептуальної картини світу. Сукупність метафоричних концептів індивідуума становить його індивідуальну метафоричну концептосферу, що є частиною, з одного боку, метафоричної концептосфери й загальної концептосфери етносу, а з іншого – концептуальної картини світу автора, та реконструюється в результаті аналізу його ідіолекту. Основу метафоричної концептосфери становлять базові метафоричні концепти, тобто ключові поняття, що проявляються в численних мовних (мовленнєвих) реалізаціях.

Метафорична концептосфера, як і загальна концептосфера народу, включає до своєї структури ядерну, колоядерну й периферійну зони. Ядро метафоричної концептосфери утворюють базові метафоричні концепти, які представлені найбільшою кількістю репрезентантів й асоціатів. Склад метафоричних концептів колоядерної та периферійної зон визначають кількісним і якісним співвідношенням з ядром конкретної концептосфери. Реконструкція метафоричної концептосфери етносу як складової національної концептуальної картини світу (на основі словникових даних) у зіставленні з індивідуальними метафоричними концептосферами як частиною концептуальних картин світу різних авторів (на основі створених текстів різної жанрово-стильової кваліфікації), яка повинна проводитися із застосуванням корпусних методик, дає змогу виявити особистісне на тлі національного й індивідуальне на тлі системного.

Опис національної чи індивідуальної (письменника, журналіста, науковця та ін.) метафоричної концептосфери, реконструйованої шляхом корпусного дослідження метафорики на матеріалі відповідно тлумачних і семантичних словників пев-

ного історичного періоду або всіх творів одного автора, доцільно, на наш погляд, здійснювати на базі таких принципів: 1) ядро концептосфери містить метафоричні концепти, експліковані у великій кількості різноманітних метафоричних номінацій, що мають високу частотність; 2) колоядерну зону становлять концепти, які проявляються у відносно невеликій кількості метафор, що мають високу частотність; 3) периферію утворюють метафоричні концепти, репрезентовані незначною кількістю метафор, що характеризуються невисокою частотністю. Таким чином, склад структурних компонентів метафоричної концептосфери, її ядерної, колоядерної та периферійної зон, визначають якісними та кількісними характеристиками концептів.

Зіставне вивчення національних або індивідуальних метафоричних концептосфер на будь-якому етапі історичного розвитку сприяє виявленню спільних і специфічних для цих етносів і конкретних їхніх представників метафоричних концептів, що відбивають національні стереотипи образного мислення та суб'єктивні уявлення про світ.

Опис об'ємного фрагмента загальної метафоричної концептосфери етносу, реконструйованого в результаті відтворення декількох індивідуальних метафоричних концептосфер на значному корпусі текстів, виявлення базових концептів і зіставного їх аналізу, доцільно здійснювати на підставі таких принципів, як-от: 1) ядро метафоричної концептосфери утворюють концепти, характерні для всіх досліджуваних індивідуальних концептосфер; 2) до колоядерної зони входять групові концепти, властиві метафориці двох і більш ідіолектів; 3) периферію метафоричної концептосфери становлять індивідуальні концепти.

Отже, реконструкція національної метафоричної концептосфери допоможе найбільше повно відновити особливості образно-метафоричного мислення носіїв певної етнокультури, індивідуальної метафоричної концептосфери – специфіку суб'єктивного мислення на тлі національного.

Висновки до розділу 2

Основне положення семантико-когнітивного підходу до вивчення метафорики полягає в тому, що через дослідження семантики метафоричних номінацій і побудову метафоричних моделей, реконструйованих на конкретному мовному матеріалі, можна встановити моделі метафоричного мислення етносу або його окремого представника, характерні для певного історичного періоду.

Пропонований семантико-когнітивний підхід до аналізу метафорики заснований на таких принципах: 1) розуміння метафори як ментально-вербального конструкта; 2) синтез ідей семантичного і когнітивного моделювання метафоризації; 3) здійснення метафоричного моделювання на основі реконструкції метафоричної картини світу або її фрагмента; 4) корпусне дослідження метафорики; 5) параметризація метафоричної моделі як вихідної та нової денотативно-понятєвих сфер і семантико-когнітивного мотиванта; 6) структурація метафоричних моделей як варіантів мегамоделі й інваріантів субмоделей; 7) встановлення регулярних і продуктивних метафоричних моделей; 8) виявлення і структурація базових метафоричних концептів.

Метафорична номінація являє собою процес і результат образно-переносного іменування об'єктів дійсності за схожістю їхніх ознак з іншими об'єктами. Метафоризація (метафорична номінація як процес) – це когнітивно-семантичний механізм, що допомагає виявляти спільність у різних реалій на підставі аналогово-асоціативних комплексів, що існують у свідомості представників певної етнокультури. Метафора (метафорична номінація як результат) – ментально-вербальний конструкт, призначений для характеризації й номінації якого-небудь об'єкта і створений на основі його аналогії або асоціативної подібності з іншим об'єктом, що вже має найменування, у процесі пізнавальної діяльності людини.

Метафоричне моделювання як метод наукового дослідження являє собою побудову моделей метафоризації, які відбивають національні стереотипи образного аналогового й асоціативного мислення конкретної етнокультурної спільноти

на певному етапі її еволюції. Метафорична модель – це існуюча у свідомості носіїв мови схема вербалізації корелятивних в аналогово-асоціативному плані понять.

Метафора є компонентом національної та / або індивідуальної метафоричної картини світу як фрагментарної проєкції мовної картини світу, сукупності образних аналогово-асоціативних уявлень про світ, існуючих у національній свідомості того чи того етносу або індивідуума й експлікованих у мові. Метафора виступає також репрезентантом певного метафоричного концепту як ментального конструкта, що відбиває стійкі в колективній та / або індивідуальній свідомості образні аналогово-асоціативні зв'язки реалій і представлений внаслідок креативної вербальної діяльності людини конкретними метафоричними реалізаціями, а також національної та / або індивідуальної метафоричної концептосфери як сукупності відповідних концептів.

РОЗДІЛ 3.
ПАРАМЕТРИЗАЦІЯ СЕМАНТИКО-КОГНІТИВНОЇ МЕТАФОРИЧНОЇ МОДЕЛІ

3.1. Властивості семантико-когнітивної метафоричної моделі

Семантико-когнітивне метафоричне моделювання являє собою побудову моделей метафоризації, що відбивають національні стереотипи образного аналогового й асоціативного мислення якоїсь етнокультурної спільноти або індивідуальні уявлення про світ певного носія мови на конкретному етапі історичного розвитку.

Поняття «метафорична модель» є спільним, як зазначалося раніше, для семантичного і когнітивного підходів до моделювання метафоризації, на основі аналізу яких було розроблено методику семантико-когнітивного метафоричного моделювання. Метафорична модель із погляду семантичної деривато-логії – це типове співвідношення семантичних (ідеографічних) сфер мотивуючого й мотивованого значень слів, що проявляється в інтегруючій смисловій ознаці, а з позицій лінгвокогнітології – стійка відповідність між сферами джерела та мети, фіксована в мові та культурній традиції етносу.

Семантико-когнітивна метафорична модель – це існуюча у свідомості носіїв мови регулярна схема вербалізації корелятивних в аналогово-асоціативному плані понять. Вона включає вихідну й нову денотативно-поняттєві сфери (метафоричні мотиватор і мотиват) і семантико-когнітивний мотивант, – при такому описуванні метафоричної моделі актуалізуються сфера-джерело й сфера-мета (денотативно-поняттєві сфери мотивуючого / твірного й мотивованого / похідного значень) метафоризації та інтегруюча їх семантико-когнітивна ознака, що мотивує процес метафоричної номінації.

Метафоричне моделювання можна застосовувати не тільки до мовних метафор, зафіксованих у тлумачних і семантичних словниках, що відбивають особливості колективного образного мислення, але й до мовленнєвих метафор, існуючих у

межах авторського тексту, що демонструють специфіку індивідуального образного світосприйняття. Так, результати проведеного корпусного дослідження метафорики художнього дискурсу [Кравцова, 2011, 2014] спростовують поширену думку про те, що «метафоричне перенесення відбувається в певних напрямах тільки в узусі» [Скляревська, 1993: 20] і «метафоризація номінацій у художньому мовленні протікає досить алогічно, довільно» [Лагута, 2003: 134]. Вважаємо, що утворення мовленнєвих (оказіональних, авторських) метафор також підпорядковано системним закономірностям, і, хоча виявлення й опис цих процесів є складнішим порівняно з аналізом фактів узуальної метафоризації, воно не виходить за рамки загальномовної системності. Необхідно зазначити, що такі ідеї висловлювалися й раніше: «індивідуальна метафора будується за правилами мови, і механізм її виникнення зумовлений самою природою мови, отже, до неї можна підходити не тільки як до засобу створення художньої образності, але й з погляду об'єктивних законів, що діють у мові» [Басілая, 1971: 72]. Річ у тім, що мовні й мовленнєві метафори мають не тільки відмінні риси (для мовних метафор характерним є загальноприйнятість уживання, загальнодоступність розуміння й відповідно фіксованість у тлумачних і семантичних словниках, що свідчить про наявність колективно усвідомлених денотативно-поняттєвих зв'язків; для мовленнєвих метафор – збереження «авторства» та контекстуальна зумовленість, що відбиває індивідуальне сприйняття світу), але й спільні ознаки, основними з яких є семантична двоплановість (взаємодія двох денотативно-поняттєвих сфер, подібних в якому-небудь відношенні) й образність (при втраті образного елемента мовна метафора, як відомо, стає прямою номінацією) [Кравцова, 1995]. Отже, мовленнєва (оказіональна) метафоризація так само системна, як і мовна.

Практично всі лінгвісти, що вивчають специфіку та закономірності метафоричного моделювання (Л. В. Балашова, А. М. Баранов, Е. В. Будаєв, Н. П. Тропіна, А. П. Чудінов та ін.), при характеристиці моделей метафоризації зазвичай указують на такі її властивості, як регулярність і продуктивність,

запозичені, як і саме поняття моделі та її основних компонентів, із морфологічної дериватології.

Під регулярністю в морфологічній дериватології прийнято розуміти повторюваність формальних і семантичних відношень словотвірно співвідносних слів, коли є кілька слів, утворених за одним зразком. Питання про регулярність семантичних процесів неодноразово піднімалося у працях М. М. Покровського, Ф. П. Філіна та ін., але стосовно полісемії це поняття вперше було застосовано в роботах Д. М. Шмельова (1964, 1973) і було обґрунтовано у працях Ю. Д. Апресяна (1971, 1974), О. О. Тараненка (1980, 1989) та ін. У семантичній дериватології регулярність трактують як зумовленість вторинного значення слова, що входить до деякого лексико-семантичного ряду, загальною семантичною характеристикою всього цього ряду, тобто первинними значеннями відповідних лексичних одиниць. Отже, регулярність полісемії можна визначити як відтворюваність вторинних значень за відомою моделлю.

Слід зазначити, що з приводу того, яку семантичну модель можна вважати регулярною, думки різняться. Одні лінгвісти (Ю. Д. Апресян, Н. П. Тропіна, Т. О. Кукса та ін.) вважають модель регулярною, якщо існує хоча б два мотиваційно однотипних вторинних значення. Так, Ю. Д. Апресян підкреслював, що «полісемія слова *A* зі значеннями *ai* і *aj* називається регулярною, якщо в цій мові існує принаймні одне слово *B* зі значеннями *bi* та *bj*» [Апресян, 1974: 189]. Інші науковці (О. С. Кубрякова, А. П. Чудінов та ін.) розглядають регулярність як властивість моделі, якщо до неї входить значне число однотипних випадків і виникнення одного значення на базі іншого є мотивованим і передбачуваним, тобто модельованим. О. С. Кубрякова вважає, що «регулярна полісемія спостерігається лише там, де перехід від одного значення до іншого охоплює значне число однотипних випадків» [Кубрякова, 2003: 9]. Отже, поняття регулярності покривається поняттям відтворюваності, повторюваності, однак дискусійним залишається питання про кількісний показник (два чи більше). Тому цілком слушним є зауваження, висловлене Н. П. Тропіною: «квантитативний фактор у характеристиці

регулярності є важливим, але повинен бути якимось чином уточнений. Якщо наявність "значного числа" випадків є вирішальним для визнання за моделлю семантичної деривації регулярного характеру, то виникає питання, скільки потрібно однотипно мотивованих похідних семем, щоб говорити про регулярну багатозначність» [Тропіна, 2003: 130]. Як бачимо, проблема кількісного критерію регулярності семантичної деривації залишається відкритою.

У когнітивних лінгвометафорологічних дослідженнях (А. П. Чудінов, Е. В. Будаєв, Р. Д. Керімов та ін.) під регулярністю розуміють зазвичай повторюваність метафор певної понятєвої сфери, а в семантичних (Т. О. Кукса, М. М. Лапшина та ін.) – «однотипність семантичних змін у двох і більш слів, зв'язаних системними парадигматичними, деривaційними відношеннями» [Кукса, 2007: 8]. У цьому разі важливим критерієм кваліфікації ряду тотожно мотивованих метафор так само, як і в семантичній дериватології взагалі, стає кількісна ознака.

Характерно, що в семантичних лінгвометафорологічних дослідженнях регулярність визначають наявністю хоча б двох однотипних випадків метафоротворення, у той час як у лінгвокогнітивних працях із моделювання метафоризації йдеться переважно про значну кількість типових смислових перетворень, що зумовлено насамперед підходом до матеріалу дослідження: у лінгвістичній семантиці вивчають більшою мірою метафори в межах одного лексико-граматичного класу або порівняно нечисленні факти метафоризації, а в лінгвокогнітології використовують, як правило, корпусні методики дослідження, тобто вивчення здійснюють на значному за обсягом матеріалі метафоричних номінацій. Окрім того, слово «регулярний» у перекладі з латинської мови означає, як відомо, «повторюваний через певні проміжки», а ці властивості неможливо виявити за наявності тільки двох фактів, тому для кваліфікації метафоричної моделі як регулярної необхідно, щоб однотипних випадків було більш двох. Ці вимоги можна висувати стосовно до узуальної метафоризації, проте під час вивчення метафорики конкретного ідіолекту такий підхід не зовсім доречний.

Отже, питання щодо кількості метафор однієї денотативно-поняттєвої сфери, внаслідок чого модель стає регулярною, загалом залишається дискусійним. На нашу думку, метафорична модель має таку властивість, як регулярність, якщо вона є відтвореною й не викликає труднощів при сприйнятті носіями мови, коли «виникнення одного значення на базі іншого можна пояснити з позицій здорового глузду і природної логіки речей і подій» [Кубрякова, 2003: 10]. Стосовно квантитативного фактора у визначенні регулярності моделі зауважимо, що метафорична модель є регулярною за умови її стійкої повторюваності в мові або якому-небудь ідіолекті (наявність двох і більш фактів) [Кравцова, 2011, 2014].

Аморфність поняття регулярності метафоричної моделі призвела до того, що в деяких працях (Е. В. Будаєв, Р. Д. Керімов, К. В. Колотніна, А. П. Чудінов та ін.) при описуванні значної кількості метафоричних моделей уводять таку їхню характеристику, як частотність, що співвідноситься з регулярністю, але свідчить про велику кількість однотипних похідних значень. Проте питання щодо кількісного показника (його межах, необхідного мінімуму) виникає й у зазначених дослідженнях: «частотність моделі в той або той період – це її досить важлива властивість, хоча детальні підрахунки – річ досить умовна, тут занадто багато чого залежить від того, що рахувати і як рахувати» [Чудінов, 2001: 192].

Під продуктивністю в морфологічному словотворі прийнято розуміти здатність слугувати зразком для продукування нових слів. У семантичній дериватології продуктивністю моделі також називають здатність слугувати зразком для появи семантичних інновацій [Тропіна, 2003: 137]. Інакше кажучи, продуктивність означає можливість появи нових вторинних значень, відповідних до моделі. Однак у деяких працях (Ю. Д. Апресян, О. С. Кубрякова та ін.) продуктивність моделі визначають повнотою охоплення одиниць із заданою сукупністю властивостей, а виходить, знову застосовують кількісний показник і відповідно дублюють поняття регулярності.

Продуктивність метафоричної моделі зазвичай розуміють як її здатність слугувати зразком для утворення нових метафоричних значень (А. М. Баранов, Р. Д. Керімов, К. В. Колот-

ніна, А. Ю. Перескокова, А. П. Чудінов та ін.). Ознакою продуктивності моделі метафоризації є утворення нових значень у лексем за аналогією з уже існуючими в інших слів того ж семантичного (номінативного) поля переносними значеннями, зафіксованими у словнику [Кукса, 2007: 8]. «При аналізі концептуальної метафори також можна виділити моделі та фрейми з різним ступенем продуктивності. Продуктивність моделі, окремого фрейму або навіть слота може згодом змінюватися» [Чудінов, 2001: 193]. Таким чином, продуктивність метафоричної моделі зумовлена її здатністю до продукування нових значень на конкретному синхронному зрізі, тобто можна говорити про продуктивність моделі в той або той період історичного розвитку мови.

Як у морфологічному словотворі вважається, що продуктивні й регулярні афікси не відділені один від одного непрохідною межею, оскільки у процесі розвитку мови продуктивні афікси стають регулярними, а деякі регулярні афікси можуть перейти до розряду непродуктивних, так і в семантичній дериватології поняття регулярності є тісно пов'язаним із поняттям продуктивності: продуктивні моделі одночасно є регулярними, проте регулярні моделі можуть бути як продуктивними, так і непродуктивними (їхня регулярність у цьому разі пояснюється продуктивністю в минулому).

У деяких дослідженнях при характеристиці метафоричних моделей зазначають такі її властивості, як домінантність (Е. В. Будаєв, Р. Д. Керімов, А. П. Чудінов та ін.) і дискурсивна стійкість (Е. В. Будаєв, А. Ю. Перескокова та ін.).

Домінантність розглядають як помітне збільшення продуктивності й частотності моделі в певний історичний період. «Представляється, що названий термін у теорії метафоричного моделювання може бути використаний для позначення найбільш яскравих моделей, що максимально відбивають специфіку відповідного історичного етапу. Можливо, цей термін доцільний і для характеристики окремих фреймів, слотів й інших компонентів тієї чи тієї (необов'язково домінантної) моделі» [Чудінов, 2001: 19]. При цьому підкреслюють відмінності між позначеннями «продуктивна модель», «частотна модель» і «домінантна модель». Ступінь продуктивності мо-

делі розуміють як потенціал її розгортання в тексті на основі використання нових фреймів і слотів, який на певних етапах розвитку суспільства й мови може бути затребуваний більшою чи меншою мірою. Домінантною вважають модель, потенціал розгортання й частотність використання якої на конкретному етапі розвитку суспільства й мови значно збільшується, хоча при цьому зазначають, що ознаки домінантної в якийсь період може мати й малопродуктивна модель (за умови відносного росту її продуктивності й частотності). Як бачимо, співвідношення понять продуктивності, частотності й домінантності визначено недостатньо чітко, їхні межі досить аморфні, тим більше що продуктивна модель є одночасно домінантною в той чи той історичний період. Тому виділяти домінантність як самостійну характеристику моделі, на нашу думку, недоцільно.

Дискурсивну стійкість метафоричної моделі розуміють як властивість, що характеризує її здатність до зміни частотності при зміні сфери-мішені (Е. В. Будаєв та ін.). Простежити це можна «при включенні в аналіз декількох сфер-мішеней у двох національних дискурсах. Наочне уявлення про цю властивість дає зіставлення частотності метафор на прикладі декількох сфер-джерел і декількох сфер-мішеней» [Будаєв, 2006: 53]. Слід зазначити, що виділення дискурсивної стійкості як властивості метафоричної моделі може становити науковий інтерес для зіставних досліджень на матеріалі текстів / дискурсів різної жанрово-стильової кваліфікації або текстів / дискурсів однієї кваліфікації, але різних мовних систем з метою встановлення спільних і специфічних рис у метафоричному моделюванні.

Отже, метафорична модель має властивості регулярності й продуктивності, які характеризують відповідно її відтворюваність і семантичну активність у різні історичні періоди розвитку певної етнокультурної спільноти.

3.2. Специфіка метафоричної мотивації

Семантична, у тому числі метафорична, мотивація, що відбиває зв’язок мотивуючого (твірного) й мотивованого (по-

хідного) значень полісеманта, є основою вторинної номінації й розвитку багатозначності. При семантичній деривації мотиваційні відношення між мотивуючим і мотивованим значеннями не мають формального вираження, що «різко відрізняє їх від мотиваційних відношень у морфологічному словотворі, які припускають не тільки смисловий зв'язок і значеннєві відмінності між одиницями, об'єднаними мотиваційними відношеннями, але й матеріальне вираження цього зв'язку й відмінностей» [Тропіна, 2003: 108]. Проте дотепер немає єдиного розуміння семантичної мотивації (Г. І. Кустова, О. О. Селіванова, Н. П. Тропіна та ін.), а поняття метафоричної мотивації потребує суттєвого уточнення. «Недолік багатьох досліджень полягає в тому, що метафору вважають кінцевим продуктом лінгвістичного аналізу, і власне семантична мотивація того, чому та чи та метафора асоціюється з тим або тим основним суб'єктом, відсутня» [Апресян В., Апресян Ю., 1993: 29].

Донедавна метафоричну мотивацію розуміли як один із видів мотиваційних відношень у морфологічній деривації, хоча погляди на її сутність значно відрізнялися. Її трактували як утворення похідних слів на основі метафоричного значення твірного слова (наприклад, *мавпа → мавпувати*, *ішак → ішачити*) (О. А. Земська) або як виникнення переносного значення в мотивованого слова на базі непереносного (прямого) значення мотивуючого слова (наприклад, *їжак → їжатися*, *камінь → кам'яніти*) (В. В. Лопатін). Виходячи з цього, сутність метафоричної мотивації визначали як співвідношення мотивуючого (твірного) і мотивованого (похідного) слів, коли мотивоване слово набуває переносного (метафоричного) смислу, але існували розбіжності щодо характеру мотивуючого слова.

У сучасній спеціальній літературі, як і раніше, існує суперечливість тлумачення метафоричної мотивації. Під метафоричною мотивацією розуміють: «вилучення з лексичного значення твірного (твірних – при складанні) одного семантичного компонента при нейтралізації інших сем і формування нового, образного змісту похідного» [Ширшов, 1991: 61]; «таке мотиваційне відношення між похідним і твірним слова-

ми, коли семантика похідного слова спирається на асоціативну, потенційну семантику твірного, причому в самому процесі словотворення відбувається зміна рангу мотиваційно актуальної семи: потенційний компонент значення стає ядерним або, принаймні, диференційним» [Ташликова, 1994: 174]. Отже, метафоричну мотивацію розглядають як відношення твірного й похідного значень або слів (як і в морфологічному словотворі). При цьому дослідження метафори, яка «міцно утвердилася в системі мови й мовлення, заповнивши пробіли в механізмах словотвору й інтерпретації явищ дійсності» [Глазунова, 2000: 178], потребує нових підходів до вивчення метафоризації й метафоричної мотивації.

Згідно з нашою концепцією метафорична мотивація є відношенням вихідної денотативно-поняттєвої сфери (прямого, первинного значення) і нової денотативно-поняттєвої сфери (переносного (метафоричного), вторинного значення), заснованим на спільності семантико-когнітивної ознаки (ознак) у різних об'єктів дійсності, подібних в аналогово-асоціативному плані. В основі метафоризації може бути аналогове або асоціативне образне уявлення про реалії у свідомості носіїв мови. Наприклад, метафоричне значення слова *шепіт* «тихий шум, шелест, дзюрчання і т. ін.» (***шепіт*** *хвиль*) є проєкцією прямого значення «тихе мовлення, при якому звуки вимовляються без участі голосових зв'язок» (*шепіт дитини*) [СУМ–20], де метафоризація здійснюється за мотиваційною ознакою «звук», і, відповідно, відбувається актуалізація інтегральної семи «тихе звучання». Метафоричні значення слова *крик* – узуальне «крайній вияв відчаю, тривоги, сильного душевного переживання і т. ін.» (***крик*** *душі*) й оказіональне «сильний різкий звук, видаваний чимось» (***крик*** *паровоза* (В. Інбер)) – мотивовані прямим значенням «сильний різкий звук голосу; зойк» (*крик жінки*) [Там само], але мовна метафора утворюється за мотиваційною ознакою «міра», внаслідок чого актуалізується потенційна сема «крайній вияв чогось», а мовленнєва – за ознакою «звук» з актуалізацією інтегральної семи «сильний різкий звук». Для мовної (узуальної) метафоризації характерним є більшою мірою перенесення значень за аналогією, а для мовленнєвої (оказіональної) – на основі асоціацій,

що підтверджують результати нашого дослідження. Значення слова виступає як узагальнене відбиття позначуваного ним об'єкта, що передбачає фіксованість у значенні не всіх ознак і властивостей, притаманних або приписуваних носіями мови певній реалії, а тільки найбільш істотних, основних, частіше вживаних; при метафоризації можуть виявлятися як основні, так і несуттєві (периферійні, потенційні) ознаки предмета або явища.

Деякі лінгвісти (О. М. Прохорова, О. І. Усмінський та ін.) також зазначають, що мотивація може бути неодноаспектною. Так, О. І. Усмінський (1996), провівши експерименти з інформантами, виявив найчастотніші мотивуючі ознаки тропів (метафор, порівнянь тощо): слухові; смакові; тактильні; візуальні за кольором; візуальні за формою; візуальні за динамічною ознакою; відносні з логіко-сенсорною модуляцією; відносні без логіко-сенсорної модуляції; відносні, побудовані на перетинанні валентностей; комбіновані. Але він звернув увагу на те, що візуальні ознаки, поєднуючись з іншими, можуть над ними домінувати при декодуванні, наприклад, авторських метафор.

Під час аналізу метафорики художнього дискурсу (на матеріалі творів поетів-прозаїків першої половини XX ст. – А. Ахматової, А. Бєлого, З. Гіппіус, В. Інбер, М. Кузміна, Б. Пастернака, І. Сельвінського, М. Цвєтаєвої) було виділено такі типи метафоричної мотивації, як-от:

1) формативна: ***тіло*** *сосни*; *покалічені* ***руки*** *єлей*; *місячний* ***лик*** (А. Ахматова); ***шапка*** *кучерявого волосся*; ***вежі*** *хмар*; ***куполи*** *хмар* (А. Бєлий); *бліді* ***кучері*** *берези*; *липа* ***кучерява*** (З. Гіппіус); ***голови*** *беріз*; ***пальці*** *пальмової* ***руки***; ***тулуб*** *вежі*; ***стегно*** *вежі*; ***грива*** *хвиль* (В. Інбер); *старий* ***шрам*** *хмар* (Б. Пастернак); *сосновий* ***стан***; ***руки*** *плюща*; *пінний* ***пагорб***; ***крила*** *розкинутих брів* (М. Цвєтаєва);

2) колоративна: *туман* ***сивоволосий***; ***сиві*** *хмари*; *сонячне* ***злато***; ***свинець*** *хмар*; *імла* ***свинцева***; ***срібні*** *роси*; *сніжне* ***срібло*** (А. Бєлий); *мороз* ***сивий***; ***мідь*** *рук*; ***золото*** *осіннього листя*; ***мідь*** *гілок* (В. Інбер); *зорі* ***рум'янець*** *златий, червоний* (М. Кузмін); *у* ***синцях*** *зоря*; ***золото*** *беріз* (Б. Пастернак); ***сива***

крижина; ***золото*** *волосся* (І. Сельвінський); ***сивина*** *морів*; *очей* ***свинець***; ***золото*** *волосся* (М. Цвєтаєва);

3) акустична (звукова): ***голос*** *вітру*; *вихор* ***кричить***; *дзвін* ***заговорив*** (А. Ахматова); ***белькіт*** *беріз*; ***захрипла*** *галка*; *вітерець* ***шушукав*** (А. Бєлий); ***шепітливі*** *дощові* ***голоси***; *трави* ***шепочуть***; ***говір*** *моря* (З. Гіппіус); ***голосиста*** *пилка*; ***бурмотання*** *сонної гагари*; ***шепотять*** *колосся* (В. Інбер); *ріжок* ***говорить***; ***хрипкі*** *труби* (М. Кузмін); ***мовлення*** *хвиль*; ***голос*** *рояля* (Б. Пастернак); ***шепіт*** *піни*; ***гортанні*** *струмки*; ***загаркавила*** *труба* (І. Сельвінський); *звучали* ***голоси*** *вітрів*; ***крик*** *вітру* (М. Цвєтаєва);

4) динамічна (рух, розвиток): ***бал*** *заметілей*; *білих вихрів* ***хоровод*** (А. Ахматова); ***танцювало*** *жито*; *весела зелень* ***танцює***; ***політ*** *сторіч* (А. Бєлий); *трави* ***сонні***; ***спить*** *ковила*; *тіні* ***бродили*** *по подушках* (З. Гіппіус); ***потекли*** *людські натовпи*; ***течуть*** *сонця і планети* (В. Інбер); *дерева у* ***правці***; *хмари* ***квапилися***; ***тупцювали*** *хмари* (Б. Пастернак); ***біг*** *хвилин*; ***мчать*** *роки*; *дим* ***пливе*** *по жнивах* (І. Сельвінський); ***сонний, безсонний*** *ліс*; *гігантський* ***крок*** *душі*; *душа* ***зростала*** (М. Цвєтаєва);

5) реалізаційна (прояв): ***шепіт*** *кохання*; ***голос*** *радості*; *серце* ***тужить***; ***подих*** *мистецтва* (А. Ахматова); ***мовлення*** *серця*; *серце* ***байдуже***; *у душі глибока* ***тиша*** (З. Гіппіус); ***птах*** *натхнення*; ***горіння*** *жагучої душі* (В. Інбер); ***голос*** *розуму*; *пам'ять* ***шепотить*** *виразно*; ***кличуть*** *спогади*; *думки-****птахи*** *ручні*; *слова* ***крилаті*** (М. Кузмін); *із цієї теми* ***народжується*** *мистецтво*; *душа* ***запалена***; ***горіння*** *душі* (Б. Пастернак); *душа* ***жива***; *душа моя* ***дихала*** (І. Сельвінський); *душі несміливе* ***дихання***; ***крик*** *почуттів*; *тихий* ***голос*** *ненависті*; *голос* ***крилатий*** (М. Цвєтаєва);

6) квантитативна (кількісна): ***зливи*** *хльостають на сторінках книг*; *безкінечний* ***дощ*** *віршів*; ***гради*** *телеграм*; *віршів моїх біла* ***зграя*** (А. Ахматова); ***родина*** *рокит*; ***зграя*** *бабусь*; *черниць рясофорний* ***рій***; *облак* ***рій***; ***моря*** *сліз* (А. Бєлий); ***юрбиться*** *листя*; *ліс стоїть* ***натовпом*** *соснових стовбурів* (Б. Пастернак); ***зграя*** *народів*; ***зграя*** *дівчат* (І. Сельвінський); ***море*** *сліз* (М. Цвєтаєва);

7) параметрична (міра, ступінь): *бурхливе* ***море*** *листя*; *зелене* ***море*** *дубових крон*; *обмивали скелі* ***фонтани*** *вогню*; ***бризки*** *вогнів* (А. Бєлий); *під* ***ризою*** *морозною* (З. Гіппіус); ***жар*** *пристрастей,* ***попіл*** *каяття*; ***вогонь, пожежа*** *гніву*; ***буря*** *овацій* (В. Інбер); ***лава*** *ненависті*; ***вогонь*** *шаленості*; *небес бездонний* ***чан*** (М. Цвєтаєва);

8) кореляційна (співвідношення): ***хоровод*** *кипарисів*; *у* ***танець*** *вступають берези* (А. Ахматова); *позачасові* ***нитки***; *крізь* ***тканину*** *часів* (З. Гіппіус); ***нитки*** *подій*; ***тканина*** *минулого* (В. Інбер);

9) консистенційна: *потьмянів на небі синій* ***лак***; *небес прозоре* ***скло*** (А. Ахматова); ***скло*** *зорі*; ***атласи*** *хмар*; ***оксамитова*** *темрява*; ***оксамит*** *темряви*; ***вуаль*** *серпанку*; *у* ***вуалях*** *темряви* (А. Бєлий); *низьке* ***скляне*** *небо* (М. Кузмін);

10) ситуативна (стан): *ніч* ***слізьми*** *зоряними* ***проплаче*** (А. Бєлий); *душа* ***втомлена***; *серце* ***засміється*** *й* ***заплаче***; ***сльози*** *душі*; *душа* ***в полоні***; *душа* ***звільнена*** (З. Гіппіус); ***хворі*** *берези*; ***агонія*** *горобини*; *сади* ***нудить*** *від затишку*; ***марніє*** *сніг і* ***хворий недокрів'ям***; *рейки* ***сліпнули*** *та* ***чесалися***; *катер* ***потів*** *і* ***задихався***; *лютий* ***убожів*** *і став* ***неохайним*** (Б. Пастернак); *атлантський* ***подих*** *душі* (М. Цвєтаєва);

11) оцінна: *від* ***ласки*** *інею*; *сніг* ***ласкавий*** (А. Ахматова); *море* ***посміхається***; *сніг* ***ласкаво*** *пригорнувся*; ***ласка*** *сонця*; *сонце* ***ласкаве***; ***кільця*** *життя* ***стисли*** *й* ***душать****, як змія*; ***душить*** *життя* (З. Гіппіус); ***чертог*** *душі*; *душі моєї* ***храм*** (М. Цвєтаєва);

12) темпоральна (часова): ***сивини*** *справ*; ***сивини*** *моїх дум* (М. Цвєтаєва);

13) функційна: ***лабораторія*** *думки* (В. Інбер); *морська* ***купель***; *у* ***купелі*** *моря хрещена* (М. Цвєтаєва).

Отже, в результаті проведеного семантико-когнітивного аналізу значного корпусу метафор художнього дискурсу установлено такі типи метафоричної мотивації, як формативна, колоративна, акустична, динамічна, реалізаційна, квантитативна, параметрична, кореляційна, консистенційна, темпоральна, ситуативна, функційна, оцінна. Проте в цій галузі ще багато невирішених питань, що потребують подальшого дослідження, яке сприятиме розробленню загальної типології

мотиваційних ознак метафоризації та, відповідно, встановленню певних типів метафоричної мотивації.

3.3. Параметри метафоричної моделі

3.3.1. Денотативно-поняттєві сфери як джерела та цілі метафоричної проєкції

Створення нових метафор або переосмислення вже відомих метафоричних образів здійснюється на базі ідеографічних сфер, що мають загальну (об'єктивну) для певного етносу або унікальну (суб'єктивну) для окремого індивіда значущість і популярність. Звернення до конкретних сфер-джерел викликає оцінний ефект, оскільки заміна прямих найменувань образно-метафоричними надає їм іншого колориту і підкреслює найбільш істотні властивості понять, що метафоризуються.

Вивчення продуктивності певних класів слів як «постачальників метафор» (О. І. Єфімов) і регулярності поповнення поняттєвих (семантичних) сфер за рахунок метафоричних найменувань (Л. В. Балашова, Н. А. Басілая, Ж. О. Вардзелашвілі, Н. О. Кожевнікова, Н. О. Кузьміна, О. М. Лагута, О. О. Некрасова, В. В. Образцова, Г. М. Скляревська, А.П. Чудінов та ін.) сприяє встановленню різних джерел метафоризації (сфер-донорів), хоча такі типології розробляють, як правило, на матеріалі конкретного лексико-граматичного розряду слів (найчастіше іменника) або обмеженої кількості текстів.

У нашій монографії представлено розроблену на основі аналізу лінгвістичних досліджень у галузі метафоричного моделювання (А. М. Баранов, О.М. Лагута, Г. М. Скляревська, А. П. Чудінов та ін.), ідеографічних словників (О. С. Баранов, Ю. М. Караулов) і власних спостережень над фактами метафоризації в художньому дискурсі (твори поетів-прозаїків першої половини XX ст. – А. Ахматової, А. Бєлого, З. Гіппіус, В. Інбер, М. Кузміна, Б. Пастернака, І. Сельвінського, М. Цвєтаєвої) класифікацію сфер-джерел і сфер-цілей метафоричної проєкції (на значному корпусі метафор різної частиномовної належності), які об'єднані у виділені поняттєві мегасфери – «Людина», «Соціум», «Тваринний світ», «Рослинний світ», «Неорганічний світ», «Артефакт», «Час».

Сфери-джерела метафоризації:

1. Мегасфера «**Людина**»

(**антропоморфні метафори**)

1) фізичні властивості людини:

а) зовнішній вигляд людини (*борода, вії, кучері, зморшка, просідь, рум'янець, сивина*; *бородатий, голубоокий, кучерявий, лисий, мускулистий, простоволосий, сивобородий, сивоволосий, сивий, худий*; *кучерявитися* тощо): *туман* ***сивоволосий*** (А. Бєлий); ***кучері*** *берези*; *липа* ***кучерява*** (З. Гіппіус); *мороз* ***сивий*** (В. Інбер); *пінна* ***просідь***; ***рум'янець*** *зорі* (М. Кузмін); ***борода*** *туману* (І. Сельвінський); *у* ***сивині*** *пучин*; ***сивини*** *справ*; **голубоока** *пам'ять*; ***простоволоса*** *радість* (М. Цвєтаєва);

б) частини тіла людини (*бік, віко, вуста, голова, грудна клітка, груди, губи, кадик, лик, мочка, нога, обличчя, очі, палець, перст, рука, стан, стегно, тіло, торс* тощо): ***торси*** *мостів*; ***тіло*** *землі* (А. Ахматова); ***груди*** *скель*; ***очі*** *шинків* (А. Бєлий); ***обличчя*** *небес*; *вогняні* ***очі*** *пожежі* (З. Гіппіус); *на* ***стегні*** *вежі*; ***голови*** *беріз*; ***пальці*** *пальмової* ***руки*** (В. Інбер); *сосновий* ***стан*** (М. Цвєтаєва);

в) мовлення / голос (*балаканина, белькіт, бурмотання, говір, голос, крик, німота, шепіт*; *балакучий, безмовний, голосистий, мовчазний, німий*; *базікати, белькотати, бурмотати, говорити, кричати, мовчати, повторювати, шепотіти, шушукати* тощо): ***шепіт*** *лиха* (А. Ахматова); ***белькіт*** *води* (А. Бєлий); ***говір*** *моря*; ***голос*** *автомобіля*; ***мовлення*** *серця*; ***балакучі*** *струмки* (З. Гіппіус); ***голосиста*** *пилка*; ***говорять*** *шпаки* (В. Інбер); ***балаканина*** *струмочків*; *дерева* ***балакучі*** (Б. Пастернак); ***крик*** *єства*; ***крик*** *почуттів* (М. Цвєтаєва);

г) фізичні дії людини (*біг, крок, посмішка, усмішка*; *бігти, бродити, мружитися, кидати, моргати, нестися, поринати, плестися, плисти, супроводжувати, тягтися, посміхатися, супитися, ходити* тощо): ***бродить*** *вітер*; *вранці* ***припхається*** *слава*; *наклеп* ***супроводжував*** *мене, його повзучий* ***крок*** *я чула* (А. Ахматова); ***посмішка*** *зорі*; ***біжать*** *роки* (А. Бєлий); *тіні* ***бродили*** *по подушках* (З. Гіппіус); ***біг*** *хмар* (В. Інбер); *сосна на сонці* ***мружиться*** (Б. Пастернак); *по землі*

бігло *полум'я*; *роки* ***неслися*** (И. Сельвінський); ***крок*** *душі* (М. Цвєтаєва);

д) фізичні відчуття людини (*гіркота, холод, холодок*; *гіркий, кислий, солодкий, теплий* тощо): ***гірке*** *почуття*; ***холодок*** *волі* (А. Ахматова); ***кисле*** *обличчя*; ***тепле*** *почуття*; ***холод*** *безпристрасності* (А. Бєлий); ***холод*** *душі* (З. Гіппіус); ***солодкий*** *сон* (В. Інбер); ***солодкий*** *голос*; ***найсолодше*** *мовлення* (М. Кузмін);

е) фізичні стани людини (*відпочинок, втома, лінь, мука, стогін*; *втомлений*; *відпочивати, мучитися, стогнати, стомлюватися* тощо): ***стогін*** *серця*; *серце* ***змучилося***; ***відпочиває*** *луг* (А. Ахматова); ***втомлене*** *сонце* (А. Бєлий); *душа* ***втомилася*** (З. Гіппіус); ***втомлене*** *серце* (М. Кузмін); ***змучене*** *серце*; *звук* ***втомлений*** (І. Сельвінський); ***стогін*** *душі* (М. Цвєтаєва);

2) фізіологічні властивості людини:

а) внутрішні органі людини (*аорта, артерія, горло, гортань, жила, капіляр, кістяк, кров, легені, мускул, серце, черево, язик, ясна* тощо): ***черево*** *мостів*; ***серце*** *тайги* (А. Ахматова); *трамвайні* ***аорти***; *торговельні* ***артерії***; ***гортань*** *рупора*; ***ясна*** *стін*; ***черево*** *віолончелі* (В. Інбер); ***жили*** *тополі*; *у* ***капілярах*** *негоди* (Б. Пастернак); ***жили*** *рік*; ***мускул*** *польоту* (М. Цвєтаєва);

б) фізіологічні процеси людини (*голод, життя, ковток, плач, погляд, подих, сльоза, спрага*; *голодний, пітний, ситий*; *дивитися, дихати, жити, задихатися, зітхати, здригатися, народжуватися, плакати, потіти, ридати, сміятися, сопіти, старіти, схлипувати, чути* тощо): ***сльози*** *зірок*; ***пітне*** *сонце*; ***дихає*** *вітерець*; ***ридав*** *рояль* (А. Бєлий); ***дихання*** *рік*; *душа* ***жива***; *серце* ***плаче***; ***сміявся*** *місяць* (З. Гіппіус); ***ковток*** *спогадів*; ***спрага*** *помсти*; *і серце* ***голодне,*** *і розум не* ***ситий*** (В. Інбер); *гальма* ***сопуть***; *катер* ***потів*** *і* ***задихався*** (Б. Пастернак); ***подих*** *душі* (М. Цвєтаєва);

в) фізіологічні стани людини (*безсоння, жар, озноб, слабкість, сон, судорога, тремтіння*; *безсонний, напівсонний, п'яний, слабкий, сонний*; *дрімати, заснути, прокинутися, спати, тремтіти* тощо): *душевне* ***тремтіння*** (А. Бєлий); *душа* ***сонна***; ***спить*** *ковила*; ***спить*** *душа* (З. Гіппіус); ***судорога*** *крана*; ***п'яний*** *вітер* (Б. Пастернак); ***сонна*** *вода*; ***дрімає*** *тиха вода*

(І. Сельвінський); ***жар*** *серця*; ***озноб*** *клятв*; ***сонний, безсонний*** *ліс* (М. Цвєтаєва);

г) хвороби (*агонія, безумство, божевілля, виразка, лихоманка, марення, набряк, нарив, недокрів'я, поріз, правець, рана, синець, струп, шрам, хвороба*; *гарячковий, глухонімий, маревний, невидющий, сліпий, хворий*; *нудити, марніти, лупитися, сліпнути* тощо): ***безумство*** *світів* (А. Бєлий); *душа* ***поранена*** (З. Гіппіус); ***хворе*** *сонце* (В. Інбер); ***рани*** *рік* (М. Кузмін); ***агонія*** *горобини*; *у* ***синцях*** *зоря*; ***струпи*** *гільз*; *старий* ***шрам*** *хмар*; ***марніє*** *сніг і* ***хворий*** *недокрів'ям*; ***правець*** *лощин*; *рейки* ***сліпнули*** *й* ***чесалися*** (Б. Пастернак);

3) психічні властивості людини:

а) пам'ять (*спогади, пам'ять*; *забути, пам'ятати*): ***пам'ять*** *серця* (А. Ахматова); *душа не* ***забула***; *серце* ***пам'ятає*** (З. Гіппіус); ***спогади*** *душі* (В. Інбер); ***пам'ять*** *зорі*; ***пам'ять*** *далекого шляху* (М. Кузмін); *в історії погана* ***пам'ять***; ***пам'ять*** *людства* (І. Сельвінський);

б) мислення / інтелект (*дума, думка*; *задумливий, мудрий*; *замислитися, знати*): ***мудре*** *серце* (А. Ахматова); ***задумливий*** *хміль* (А. Бєлий); *душа не* ***знає,*** *був ти чи ні* (В. Інбер); *гаї* ***задумалися***; *серце* ***знає*** *все* (М. Кузмін); ***думки*** *століть* (Б. Пастернак); ***задумливі*** *птахи* (І. Сельвінський); ***думи*** *мого серця* (М. Цвєтаєва);

4) душевні властивості людини:

а) духовна сутність людини (*дух, душа*): ***душа*** *поезії* (А. Ахматова); ***дух*** *століть*; ***дух*** *минулого* (А. Бєлий); ***душа*** *віршів* (З. Гіппіус); ***дух*** *гуртожитків* (І. Сельвінський);

б) риси характеру (*безжалісний, безрозсудний, боягузливий, боязкий, жадібний, жорстокий, злий, лагідний, ласкавий, ледачий, лукавий, несміливий, обережний, плаксивий, покірний, полохливий, примхливий, соромливий, суворий, уважний, увічливий, упертий, чванливий*; *ліниво, несміливо* тощо): *сніг* ***ледачий, ласкавий*** *та* ***обережний***; *місяць* ***лукавий***; ***боязкі*** *квіти* (А. Ахматова); ***зле*** *сонце*; ***ліниво*** *каркнула ворона* (А. Бєлий); *серце* ***жадібне,*** *душа* ***покірна***; ***лагідна*** *душа*; ***упертa*** *душа*; ***зле*** *життя*; *між гілками* ***примхливих, соромливих*** *мімоз* (З. Гіппіус); ***соромливе*** *цвітіння хвой* (Б. Пастернак);

в) почуття (*туга*; *жагучий, хтивий*; *любити, ненавидіти, розлюбити, тужити* тощо): *серце* ***любить***; *серце* ***тужить*** (А. Ахматова); ***жагуче*** *тягнуться гілки* (А. Бєлий); *квіти* ***ненавидять*** *мене*; *душа* ***розлюбила*** (З. Гіппіус); ***хтиві*** *хвилі* (І. Сельвінський);

г) емоції / переживання (*переляк, радість, смуток, сум*; *веселий, гнівний, зворушливий, похмурий, розчулений, смутний, сумний, схвильований*; *зворушитися, обурюватися, розгніватися* тощо): ***схвильований*** *вітер*; ***розчулені*** *небеса* (А. Бєлий); ***сумна*** *душа*; *моє серце* ***радіє***; ***похмуре*** *небо* (З. Гіппіус); ***веселий*** *вітер* (М. Кузмін); ***смуток*** *фіалок*; ***радість*** *ранків*; ***гнівні*** *хвилі*; *душа* ***розгнівана*** (М. Цвєтаєва);

д) бажання (*бажання, каприз, примха*; *примхливий*; *бажати, мріяти, прагнути, просити, чекати* тощо): ***бажання*** *серця*; ***чекає*** *душа*; *серце* ***прагне*** *й* ***просить*** *чуда*; ***запросить*** *серце таємниці* (З. Гіппіус); *душі* ***бажання***; *серце* ***мріяло*** *про чудо* (В. Інбер); ***каприз*** *долі*; *небо* ***примхливе*** (Б. Пастернак).

2. Мегасфера «**Соціум**»

(**соціоморфні метафори**)

1) соціальні групи:

а) сукупність людей (*натовп, орава, орда, пара, чета, юрба*; *товпитися* тощо): ***натовп*** *беріз* (А. Ахматова); ***чета*** *беріз*; ***чета*** *ворон* (А. Бєлий); ***орава*** *горобців* (В. Інбер); ***юрба*** *хмар*; *за вікнами тиснява,* ***юрбиться*** *листя* (Б. Пастернак); ***орда*** *волосся* (І. Сельвінський);

б) родина (*діти, дід, дщерь, мати, мачуха, родина, сім'я, сирота*; *посиротілий* тощо): ***діти*** *землі*; *берези – покірливі* ***дщері***; ***родина*** *рокит*; *до* ***сім'ї*** *кущів*; *на хмарі* ***посиротілій*** (А. Бєлий); *не* ***мати***, *а* ***мачуха*** *– любов* (М. Цвєтаєва);

в) людина за професією, родом занять (*ворожка, знахар, доглядальниця, мандрівник, провидиця, схимниця, чаклун, чаклунка* тощо): *серце-****знахар***; *безсоння-****доглядальниця***; *доля-****провидиця*** (А. Ахматова); *дерева-****чаклуни*** (В. Інбер); *душа-****ворожка***; *ніч-****схимниця*** (М. Кузмін); *верби-****провидиці***; ***мандрівник****-Дух* (М. Цвєтаєва);

2) соціальні відносини:

а) мовленнєва комунікація (*бесіда, відгук, репліка, розмова, співрозмовник, суперечка*; *озиватися, розмовляти, спе-*

речатися тощо): ***бесіда*** *струмочків*; ***суперечка*** *вітрів* (А. Ахматова); ***репліки*** *лісу*; ***суперечка*** *гідностей*; *у* ***відгуках*** *вітру* (Б. Пастернак); *вода-****співрозмовник***; ***сперечаються*** *сторіччя*; *горобці* ***сперечаються***; *птахи* ***розмову ведуть*** (І. Сельвінський); ***суперечка*** *вітрів і вітрил*; ***сперечалися*** *сотні дзвонів* (М. Цвєтаєва);

б) міжособистісні відносини (*зустріч, обійми, поцілунок, розлука, цілування*; *зустрічати, обіймати, цілувати*(*ся*) тощо): ***цілування*** *вітру*; ***поцілунки*** *зорі*; *серед хмарних* ***обіймів*** (А. Бєлий); *сонце зі снігом* ***цілується*** (З. Гіппіус); ***обійми*** *арфи* (М. Кузмін); ***обійми*** *бездоріжжя* (Б. Пастернак); *душі заповітної серце не* ***зустрічало*** (І. Сельвінський); ***поцілунки*** *вітру*; ***розлука*** *натхнень* (М. Цвєтаєва);

3) армія (воєнні дії: *атака, звільнення, полон*; *завоювати, звільнити, полонити* тощо): *серце в* ***полоні*** (А. Ахматова); *душа в* ***полоні***; *душа* ***полонена***; *душа* ***звільнена*** (З. Гіппіус); *у* ***полоні*** *годин* (М. Кузмін); *у* ***полоні*** *фантазій* (Б. Пастернак); *гніда* ***атака*** *грошей* (І. Сельвінський);

4) мистецтво:

а) музика, спів (*акорд, гама, дует, лейтмотив, мелодія, музика, наспів, пісня, прелюдія, приспів, речитатив, спів, хор*; *заспівати, наспівувати, співати* тощо): *вкруг тебе* ***заспівала*** *тиша*; ***пісня*** *останньої зустрічі*; ***пісня*** *кохання*; ***хор*** *цикад* (А. Ахматова); ***пісня*** *небокраю* (А. Бєлий); ***гама*** *почуттів*; ***музика*** *слів* (З. Гіппіус, Б. Пастернак); ***мелодія*** *води*; ***речитатив*** *коліс*; ***спів*** *автомобіля*; ***пісня*** *струмка*; *вітер* ***співає пісню***; ***хор*** *газетних голосів* (В. Інбер); ***наспіви*** *звучних арф*; *скрипки* ***співали*** (М. Кузмін);

б) танець (*бал, танець, хоровод*; *танцювати* тощо): ***бал*** *заметілей*; ***танець*** *беріз*; ***хоровод*** *кипарисів* (А. Ахматова); ***танець*** *вітрів*; ***танець*** *снів*; ***танцювало*** *жито*; *зелень* ***танцює*** *в лугах* (А. Бєлий); ***хоровод*** *світил*; *метелики й оси* ***танцюють хоровод*** (М. Кузмін);

в) література (*драма, комедія, легенда, лірика, міф, поезія, проза, пролог, епілог, епопея* тощо): ***лірика*** *почуттів*; ***поезія*** *життя* (А. Ахматова); ***епілог*** *кохання* (В. Інбер); ***поезія*** *розуміння* (Б. Пастернак); *любовна* ***драма***; ***поезія*** *старови-*

ни; ***поезія*** *кохання*; ***проза*** *праці*; *любовна* ***епопея*** (І. Сельвінський).

3. Мегасфера «**Тваринний світ**»
(**зооморфні метафори**)

1) види тварин:

а) звірі (*бик, звір, кінь, лисиця* тощо): *дипломатична* ***лисиця*** (А. Ахматова); *пурговый* ***кінь*** (А. Бєлий); *серце-****звір*** (З. Гіппіус); ***кінь*** *вітру* (В. Інбер); *сонце-****бик***; *вітру буйний* ***кінь*** (М. Кузмін);

б) птахи (*голуб, лебідь, птах, сокіл, яструб* тощо): *випустити* ***птаха*** *– мою тугу* (А. Ахматова); ***птах****-годинник*; ***яструб****-душа* (З. Гіппіус); ***голуб*** *душі*; *серце – пійманий* ***птах***; ***птах****-серце*; *думки-****птахи*** (М. Кузмін); ***лебідь****-душа* (М. Цвєтаєва);

в) плазуни (*змій, змія*): *хмарні* ***змії***; *златоголові хмари-****змії*** (А. Бєлий); *душа-****змія*** (З. Гіппіус); *зрада-****змія***; *розлука-****змія*** (В. Інбер); *туга-****змія*** (М. Цвєтаєва);

2) сукупність тварин:

а) сукупність звірів / птахів (*зграя, стадо*): ***стада*** *флотилій*; ***зграя*** *віршів* (А. Ахматова); ***зграя*** *дубів*; ***зграя*** *чоловіків*; ***зграя*** *бабусь* (А. Бєлий); ***стада*** *рим* (З. Гіппіус); ***зграя*** *дівчат*; ***зграя*** *відважних народів* (І. Сельвінський);

б) сукупність комах (*мурашник, рій*): ***рій*** *відблисків*; ***рій*** *світів*; ***рій*** *хмар*; ***рій*** *порошинок*; ***рій*** *днів* (А. Бєлий); *людській* ***мурашник*** (В. Інбер);

3) фізичні властивості тварин:

а) зовнішній вигляд тварин (*грива, оперення, пір'я, пух, шерсть*; *волохатий, кошлатий, неоперений* тощо): ***кошлатий*** *дим* (А. Бєлий); ***гриви*** *хвиль*; *сніг* ***кошлатий***; ***волохаті*** *зірки*; *лебедяче* ***оперення*** *місяця* (В. Інбер); *слово* ***кошлате***; ***неоперене*** *просвітництво* (Б. Пастернак); ***оперення*** *шхуни* (І. Сельвінський); *пінна* ***шерсть*** (М. Цвєтаєва);

б) частини тіла тварин (*горб, жало, кігті, крило, лапи, паща, роги, туша, хвіст*; *безкрилий, дворогий, крилатий* тощо): ***паща*** *знаряддя*; ***хвіст*** *зорі*; *місяць* ***дворогий*** (А. Бєлий); *місячне* ***жало*** (З. Гіппіус); ***крила*** *серця*; ***роги*** *місяця*; ***дворогий*** *місяць* (М. Кузмін); ***крила*** *рей* (І. Сельвінський); *голос* ***крилатий*** (М. Цвєтаєва);

в) фізичні дії тварин (*виття, дзижчання, змах, політ, пурхання, рев, ревіння, рик, трель, щебетання*; *воркотати, вити, жалити, гризти, муркотати, нахохлитися, пурхати, роїтися, скалитися, скрекотати, цвірінчати, щебетати* тощо): ***політ*** *століть*; ***рев*** *метелиці*; *панянки* ***щебетали*** (А. Бєлий); ***щебетання*** *дощових крапель*; *ніжно* ***защебетав*** *маленький кран* (В. Інбер); *барабани* ***воркочуть*** *тихо* (М. Кузмін); ***пурхання*** *пурги*; *море* ***муркотало*** (Б. Пастернак); *брунь-ки верб* ***нахохляться***; *офіцерик щось* ***цвірінькнув*** (І. Сельвінський);

4) умови проживання тварин (місця проживання: *гніздо, лігвище*; *гніздитися* тощо): ***гнізда*** *квартир*; *розбійницьке* ***гніздо***; *тут* ***гніздилася*** *кордонна батарея*; *вороже* ***лігвище*** (І. Сельвінський); ***гніздо*** *розпачів*; *у душі* ***гніздилася*** *радість* (М. Цвєтаєва).

4. Мегасфера «**Рослинний світ**»
(фітоморфні метафори)

1) види рослин (квіти: *айстра, жовтець, квітка, лілія, троянда, фіалка* тощо): ***лілії*** *ланіт* (А. Бєлий); ***айстра*** *слави*; ***жовтець*** *закоханості* (З. Гіппіус); *ніжні* ***троянди*** *щік*; ***фіалки*** *очей*; ***квіти*** *кохання* (М. Кузмін); ***квітка*** *кохання* (М. Цвєтаєва);

2) сукупність рослин:

а) сукупність квітів / трав (*букет, квітник, сніп*): ***сніп*** *вогнів*; ***сніп*** *зор*; ***сніп*** *іскор* (А. Бєлий); ***букет*** *вогнів*; *жіночий* ***квітник*** (В. Інбер); ***букет*** *хвороб* (Б. Пастернак);

б) сукупність дерев (*ліс, хаща*): ***ліс*** *рук* (В. Інбер); ***ліс*** *хризантем* (Б. Пастернак); *у* ***хащі*** *сумнівів* (І. Сельвінський);

3) фізичні властивості рослин (частини рослин: *гроно, зав'язь, зародок, зерно, корінь, насіння, насіннячко, пелюстка, плід, стебло, стовбур, шкірка* тощо): ***гроно*** *люстри*; ***зерно*** *поезії*; *ніжні* ***пелюстки*** *ланіт* (А. Ахматова); *вуста-****пелюстки*** (А. Бєлий); *думки-****зерна***; ***пелюстки*** *красномовства*; ***плід*** *праці*; ***насіннячко*** *вогню*; ***стеблинка*** *ртуті* (В. Інбер); ***шкірка*** *абажура* (Б. Пастернак); ***коріння*** *образи* (І. Сельвінський);

4) фізіологія рослин (етапи розвитку рослин: *спілий*; *в'янути, плодоносити, розквітати, цвісти* тощо): *мистецтво* ***розквітає***; *кохання* ***цвіте*** (М. Кузмін); ***спілий*** *вік* (Б. Пастер-

нак); ***спілий*** *сміх*; ***в'яне*** *розмова*; ***в'януть*** *віка*; *не* ***зав'яне*** *світанок* (І. Сельвінський).

5. Мегасфера «**Неорганічний світ**»
(**абіотичні метафори**)

1) фізичні явища:

а) світлові явища (*відсвіт, морок, промінь, світло, темрява, тінь* тощо): ***промінь*** *натхнення* (А. Ахматова); ***промінь*** *погляду*; ***промінь*** *посмішки*; ***світло*** *кохання*; ***тінь*** *суджень* (А. Бєлий); ***промені*** *кохання*; *у* ***променях*** *страждань*; ***відсвіти*** *думок,* ***тіні*** *слів*; ***відсвіти*** *життя*; ***тіні*** *думок*; *у* ***темряві*** *душі* (З. Гіппіус); ***тінь*** *думки* (М. Кузмін); ***морок*** *спрощення* (Б. Пастернак);

б) звукові явища (*грім, тиша, тріск*; *голосний, тріскучий* тощо): ***грім*** *прольоток*; ***грім*** *музики*; ***тріск*** *гасел* (А. Бєлий); *у душі* ***тиша***; *без* ***тиші*** *в душі*; *у* ***тріскучих*** *п'єсах* (З. Гіппіус); ***грім*** *овацій*; ***грім*** *телеграм*; ***тиша*** *почуттів*; ***голосна*** *слава* (В. Інбер);

в) теплові явища (*вогонь, горіння, дим, жар, іскра, лава, попіл, полум'я, пожежа, розжарення, температура*; *вогняний, полум'яний*; *гаснути, горіти, кипіти, палати, плавитися, розжаритися, танути, тепліти* тощо): ***лава*** *дихання* (А. Бєлий); ***вогонь*** *душі*; ***полум'я*** *небес* (З. Гіппіус); ***горіння*** *душі*; ***дим*** *почестей*; ***жар*** *пристрасті,* ***попіл*** *каяття*; ***вогонь*** *пізнавання*; ***палаюче****-червоне* ***полум'я*** *місяця* (В. Інбер); ***палає*** *ліризм*; *серце* ***згоріло в попіл***; *ідея ледве* ***тепліє*** (І. Сельвінський); ***жар*** *мого серця*; ***лава*** *ненависті*; ***вогонь*** *шаленості* (М. Цвєтаєва);

2) атмосферні явища:

а) повітряний потік (*буря, вітер, віяння, вихор, заметіль, порив, шквал* тощо): ***вихор*** *подій* (А. Ахматова); ***вихор*** *століть* (А. Бєлий); ***вітер*** *зустрічей* (З. Гіппіус); ***буря*** *дебатів* (В. Інбер); ***буря*** *ревнощів*; ***віяння*** *надій* (Б. Пастернак); ***віяння*** *– натхнення*; *морська* ***заметіль*** (М. Цвєтаєва);

б) стан атмосфери (*блискавка, веселка, гроза, заграва, захід, зоря, імла, пил, туман, хмара* тощо): ***веселка*** *сліз* (А. Ахматова); ***гроза*** *двору*; ***заграва*** *думки*; ***хмари*** *зведень і газет* (В. Інбер); ***імла*** *сумнівів*; ***блискавка*** *погляду*; ***туман*** *оплакування* (Б. Пастернак); *на* ***заході*** *років*; ***зоря*** *століть*; ***блискав-***

ки *газет*; ***туман*** *століть* (І. Сельвінський); ***хмари*** *натовпу* (М. Цвєтаєва);

в) атмосферні опади (*град, дощ, злива, сніг* тощо): ***гради*** *телеграм*; ***дощ*** *віршів* (А. Ахматова); ***дощі*** *метеорів*; ***дощ*** *симфоній*; *над* ***зливою*** *років*; ***злива*** *листів* (А. Бєлий); *під* ***градами*** *куль*; *посипалися* ***гради*** *зауважень*; ***дощ*** *пелюсток*; *косі* ***дощі*** *одиниць*; *щастя – найтихіший* ***сніг***; *у білому* ***снігу*** *подушок* (В. Інбер); ***дощ*** *конвалій* (Б. Пастернак); *вогняні* ***зливи*** (І. Сельвінський);

3) космічні об'єкти (небесні тіла: *апогей, зеніт, зірка, зірочка, метеор, місяць, орбіта, сонце, сузір'я* тощо): ***сузір'я*** *імен* (А. Ахматова); ***зірка*** *кохання* (З. Гіппіус); *сніжні* ***зірочки***; *у* ***зеніті*** *слави* (В. Інбер); ***зірочки*** *снігу* (Б. Пастернак); ***орбіта*** *кохання* (І. Сельвінський); ***місяці*** *очей* (М. Цвєтаєва);

4) земні об'єкти:

а) ділянки землі (*беріг, грот, дорога, пустеля, стежка, шлях* тощо): ***беріг*** *днів*; *душі* ***пустеля***; *життєвий* ***шлях***; *зорі* ***шлях*** (А. Бєлий); ***шлях*** *шукань*; ***стежка*** *кохання* (З. Гіппіус); ***грот*** *парти*; ***пустеля*** *слави*; ***стежки*** *епох* (М. Цвєтаєва);

б) рельєф місцевості (*безодня, вершина, глибина, гора, гряда, зсув, ландшафт, обрій, пагорб, пейзаж, пік, прірва, яма* тощо): ***безодня*** *часу*; ***ландшафт*** *життя* (А. Бєлий); *на* ***піку*** *слави*; ***ями*** *кишень* (В. Інбер); ***зсув*** *царств*; *в* ***ямі*** *січня* (Б. Пастернак); ***пейзаж*** *очей* (І. Сельвінський); *пінний* ***пагорб***; ***пагорби*** *піни*; ***гори*** *часу* (М. Цвєтаєва);

5) водні об'єкти:

а) водойми (*болото, драговина, крапля, море, озеро, океан, піна, ставок*; *пінитися* тощо): ***море*** *жита* (А. Бєлий); *на місячному* ***морі***; ***озера*** *суму*; ***драговина*** *невідомості* (З. Гіппіус); ***океан*** *колосся* (В. Інбер); ***ставок*** *очей* (М. Кузмін); ***болото*** *сумного життя*; *у* ***безоднях*** *мовлення*; *поранень гнійні* ***драговини*** (І. Сельвінський); ***море*** *нив*; ***море*** *сліз* (М. Цвєтаєва);

б) водний потік (*бризки, брижі, водоспад, затока, плескіт, потік, прибій, приплив, ріка, розлив, сплеск, струмок, струмочок, хвиля*; *залити, лити*(*ся*), *розливатися, розтікатися, ринути, струменіти, текти* тощо): *тихі* ***сплески*** *бесіди*; ***струменіє хвиля*** *вітру* (А. Ахматова); ***бризки*** *вогнів* (А. Бє-

лий); ***потік*** *часів*; ***приплив*** *розпачу*; ***ріка*** *земного буття* (З. Гіппіус); ***розливається*** *захід сонця* (В. Інбер); ***наринули*** *далекі спогади*; ***течуть*** *слова* (М. Кузмін); *страждання* ***лилося*** *в моїх грудях* (І. Сельвінський); ***водоспади*** *завіси*; *бурхливий* ***прибій*** *ласки*; *листяні* ***розливи***; ***розплескався*** *небозвід* (М. Цвєтаєва);

6) корисні копалини:

а) метали (*залізо, золото, мідь, метал, позолоть, ртуть, свинець, срібло*; *золотий, свинцевий, срібний* тощо): ***злато*** *заходу сонця*; *сонячне* ***злато***; *озера* ***метал***; ***свинець*** *хмар*; *сніжне* ***срібло*** (А. Бєлий); ***золото*** *листя*; ***злиток золотого*** *волосся*; *місячне* ***срібло***; ***мідь*** *волосся*; ***мідь*** *гілок* (В. Інбер); ***золото*** *беріз* (Б. Пастернак); ***золото*** *волосся*; ***ртуть*** *листя*; *очей синюватий* ***свинець*** (М. Цвєтаєва);

б) нерудні копалини (*граніт, мармур, пісок, піщинка, щебінь* тощо): ***мармур*** *неба*; *матовий* ***мармур*** *рук* (А. Бєлий); ***граніт*** *історії*; ***піщинки*** *побуту*; ***піщинки*** *тиші* (В. Інбер); ***щебінь*** *заметілі* (Б. Пастернак);

7) камені-самоцвіти:

а) дорогоцінні камені (*алмаз, гіацинт, діамант, рубін, сапфір, смарагд*; *алмазний, діамантовий, смарагдовий* тощо): ***алмази*** *зірок* (А. Ахматова); ***алмази*** *сліз*; ***діаманти*** *роси*; ***гіацинт*** *небес*; ***смарагд*** *очей*; ***рубіни*** *зірок* (А. Бєлий); ***алмази*** *суцвіть* (Б. Пастернак); ***діаманти*** *роси*; ***сапфір*** *морів* (І. Сельвінський);

б) напівкоштовні камені (*агат, аквамарин, аметист, бірюза, кришталь, малахіт, нефрит, опал*; *агатовий, аквамариновий, кришталевий* тощо): ***бірюза*** *погляду*; ***бірюза*** *неба*; *кружані* ***кришталі***; ***кришталеві*** *градини* (А. Бєлий); ***кришталь*** *садів* (В. Інбер); ***аквамарини*** *очей*; ***малахіт*** *листя* (Б. Пастернак); ***малахіт*** *листів* (І. Сельвінський);

в) «камені» органічного походження (*бурштин, корал, перли, перлина, перламутр*; *бурштиновий, кораловий, перловий* тощо): ***перли*** *роси*; *місяця* ***корал***; ***бурштин*** *заходу*; ***бурштинові*** *вогні* (А. Бєлий); ***перлини*** *літератури* (В. Інбер); ***перлина*** *зірки*; ***перламутр*** *небес* (І. Сельвінський).

6. Мегасфера «**Артефакт**»
(**артефактні метафори**)

1) будівлі (приміщення):

а) будови (*вежа, кремль, намет, терем, храм, чертог* тощо): ***намет*** *тополі* (А. Ахматова); ***вежі*** *хмар*; ***кремлі*** *хмар*; *у* ***чертогу*** *світовому* (А. Бєлий); ***намет*** *неба* (В. Інбер); *у темному* ***теремі*** *вірша*; ***намети*** *каштанів*; *осінь – казковий* ***чертог*** (Б. Пастернак); ***храм*** *душі*; ***чертог*** *душі* (М. Цвєтаєва);

б) частини будов (*вікно, двері, камін, каркас, колона, купол, підвал, руїни, стіна, сходи* тощо): ***підвал*** *пам'яті* (А. Ахматова); ***куполи*** *хмар* (А. Бєлий); *я не відкрию їм* ***дверей*** *свідомості*; ***стіни*** *темряви* (З. Гіппіус); ***руїни*** *щастя* (В. Інбер); ***стіна*** *зливи* (Б. Пастернак); ***руїни*** *щастя*; ***руїни*** *листяні* (М. Цвєтаєва);

в) будівельні матеріали (*лак, скло, емаль* тощо): *неба синій* ***лак***; *небес прозоре* ***скло*** (А. Ахматова); ***скло*** *зорі*; ***емаль*** *неба* (А. Бєлий); ***скло*** *озера*; ***скло*** *ставка* (З. Гіппіус);

г) предмети інтер'єру (*дзеркало, завіса, килим, ложе, покривало, рушник, свічник, скатертина, ширма*; *дзеркальний* тощо): *зоряне* ***покривало*** (А. Ахматова); *льодовик* ***дзеркальний***; *по* ***дзеркалу*** *води* (А. Бєлий); ***дзеркало*** *ставка*; ***килим*** *квітів і трав*; ***рушник*** *доріг*; *сніжна* ***скатертина*** *зими* (В. Інбер); ***свічники*** *каштанів*; ***ширма*** *ліні* (Б. Пастернак); ***завіса*** *сну* (М. Цвєтаєва);

2) домашнє начиння:

а) посуд (*блюдце, порцеляна, чаша* тощо): ***чаша*** *беріз* (А. Бєлий); ***чаша*** *істини*; *небесна* ***порцеляна*** (З. Гіппіус); ***блюдце*** *озера*; ***чаша*** *озера*; *озеро-****чаша*** (В. Інбер);

б) ємності (*баддя, казан, пляшка, посудина, чан* тощо): ***посудини*** *зірок* (М. Кузмін); ***пляшки*** *крижин*; *вирує* ***казан*** *блискавиць* (Б. Пастернак); ***казан*** *подій* (І. Сельвінський); ***баддя*** *моря*; *у* ***казані*** *чудес*; *небо – бездонний* ***чан*** (М. Цвєтаєва);

в) приладдя (*батіг, бич, невід, сітка, снасть, смолоскип* тощо): ***сітка*** *інею* (А. Ахматова); ***сітки*** *бугрів* (А. Бєлий); *зоряна* ***сітка***; *хутряна* ***снасть***; ***смолоскипи*** *війни* (В. Інбер); ***батіг*** *життя* (М. Кузмін); ***батоги*** *зливи* (Б. Пастернак); *крізь* ***невід*** *жил* (І. Сельвінський); ***бич*** *посухи* (М. Цвєтаєва);

3) харчові продукти:

а) блюда та їх інгредієнти (*їжа, кисіль, крупа, мед, молоко, сіль, чай*; *кисільний, медовий* тощо): *рожевий* ***кисіль*** *захо-*

ду; ***мед*** *життя*; ***мед*** *неба*; ***медові*** *коси* (М. Кузмін); ***кисіль*** *чуток* (І. Сельвінський); ***мед*** *слів*; *мутне* ***молоко*** *зими*; ***сіль*** *дум*; *у* ***чаї*** *спитому слави* (М. Цвєтаєва);

б) хлібобулочні вироби (*булка, пампушка, пряник, сухар, хлібина* тощо): ***хлібини*** *вершин* (А. Бєлий); ***булки*** *ліхтарів*; *на м'ятних* ***пряниках*** *подушок*; ***пампушки*** *дахів* (Б. Пастернак); *на вчених* ***сухарів*** (І. Сельвінський);

4) одяг:

а) верхній одяг (*вбрання, одяг, плащ, пояс, рукав, салоп, складки*; *одягатися* тощо): *негоди* ***вбрання***; ***плащ*** *ночі* (А. Бєлий); ***одяг*** *беріз* (З. Гіппіус); ***пояс*** *ночі*; *блакитні* ***рукави*** *Ріона*; *мрячні* ***складки*** (В. Інбер); *гори* ***одягнуться*** *лісом*; ***плащі*** *тополь*; *у залатаному* ***салопі*** *небозвід* (Б. Пастернак); ***плащ*** *плюща* (М. Цвєтаєва);

б) головні убори (*вінець, корона, повойник, тіара, фата, хустина, хустка, шапка* тощо): ***хустини*** *зорі*; ***шапка*** *волосся*; ***шапки*** *левкою* (А. Бєлий); ***шапка*** *снігів* (В. Інбер); ***хустка*** *верб*; *верба овдовілий* ***повойник*** *хилила*; *навечірень* ***фата*** (Б. Пастернак); ***вінець*** *зорі*; ***корона*** *скель*; ***тіара*** *гір* (М. Цвєтаєва);

в) матеріали для виготовлення одягу (*атлас, оксамит, бісер, бусина, вуаль, кисея, мереживо, стрічка, нитка, парча, стеклярус, тканина, тюль, шовк*; *оксамитовий, бісерний, мереживний, парчевий, тюлевий, шовковий* тощо): ***мережива*** *хуртовини*; *дощові* ***нитки*** (А. Бєлий); ***нитки*** *подій*; ***тканина*** *часів* (З. Гіппіус); ***вуалі*** *зорі*; ***стеклярус*** *дощу*; ***парчевий*** *струмок*; ***тюлева*** *ніч* (М. Кузмін); *у* ***бісері*** *ліхтарних брижей*; ***бісерний*** *дощ*; ***бусини*** *сигналізаційних далечіней* (Б. Пастернак);

г) прикраси (*кільце, ланцюг, ланцюжок, намисто, низка, обруч, обручка* тощо): ***намисто*** *дощу*; *щільне* ***кільце*** *самотності*; *крижані* ***ланцюги***; ***ланцюжки*** *фактів* (В. Інбер); ***низки*** *зливи*; *липи* ***обруч*** *золотий*; ***ланцюг*** *сенсацій* (Б. Пастернак); ***намисто*** *ліхтарів* (М. Цвєтаєва);

5) інструменти:

а) робочі інструменти та їхні частини (*веретено, голка, мірило, серп* тощо): ***голки*** *зірок*; ***голки*** *світла*; ***серп*** *місяця* (А. Бєлий); ***серп*** *місяця* (З. Гіппіус); *укол осиного* ***веретена***; ***веретено*** *всесвіту*; ***голка*** *спогадів*; *місячний* ***серп*** (В. Інбер);

б) музичні інструменти та їхні частини *(скрипка, струна* тощо): ***струни*** *серця* (А. Ахматова); ***струни*** *душі* (А. Бєлий); *звучать* ***скрипки*** *юності;* ***струни*** *вусів* (І. Сельвінський);

6) техніка:

а) механізми та їхні частини (*гальмо, деталь, колесо, конвеєр, лопать, механізм, мотор, прес, прядка* тощо): ***лопать*** *туманів*; ***прядка*** *часу* (А. Бєлий); ***конвеєр*** *доби*; ***прес*** *століть* (В. Інбер); ***колесо*** *часу* (І. Сельвінський); ***колеса*** *надмірностей* (М. Цвєтаєва);

б) прилади / пристрої (*ваги, прожектор* тощо): ***прожектор*** *пам'яті* (А. Ахматова); ***ваги*** *науки* (В. Інбер); ***ваги*** *долі* (М. Цвєтаєва);

7) військові атрибути (зброя та її частини: *багнет, дріб, жерло, заряд, кулемет, меч, тризубець* тощо): ***тризубець*** *блискавок* (А. Бєлий); ***жерла*** *хмар*; ***заряди*** *дощів*; ***багнет*** *весни* (В. Інбер); ***мечі*** *неба* (М. Кузмін); ***дріб*** *голосів*; ***кулемет*** *розправ* (М. Цвєтаєва);

8) продукти ливарного виробництва:

а) сплави (*бронза, сплав, сталь*; *сталевий* тощо): ***сталь*** *води*; ***сталева*** *холоднеча* (А. Бєлий); *у* ***бронзі*** *дитячих рук* (В. Інбер); ***бронза*** *сонета*; ***сплав*** *нот*; ***сталь*** *ставка* (І. Сельвінський); ***сплав*** *натхнень і сухожиль* (М. Цвєтаєва);

б) монети (*гріш, карбованець, монета, цілкаш, червонець* тощо): ***гроші*** *щастя*; ***монети*** *удачі* (А. Ахматова); *дзвінкі* ***червонці*** *слави* (А. Бєлий); *срібний* ***цілкаш*** *місяця* (І. Сельвінський); ***монети*** *чудес* (М. Цвєтаєва);

9) предмети релігійного культу:

а) предмети церковної служби (*вівтар, іконостас, купіль, ладан* тощо): ***вівтар*** *душі*; ***вівтар*** *кохання*; ***іконостас*** *небес*; ***ладан*** *сутінку* (З. Гіппіус); ***купіль*** *моря* (М. Цвєтаєва);

б) церковне начиння (*лампада, свіча* тощо): ***лампада*** *місяця* (А. Бєлий); ***свічі*** *зустрічей* (В. Інбер); *запаляться* ***свічі*** *бажаної зустрічі* (М. Кузмін); *зірка у* ***лампаді*** *вод*; ***свіча*** *відкуплення* (Б. Пастернак);

в) церковний одяг (*риза*): ***риза*** *ночей* (А. Бєлий, З. Гіппіус); *під* ***ризою*** *крижаною*; *морозна* ***риза*** (З. Гіппіус).

7. Мегасфера «**Час**»
(**темпоральні метафори**)

1) часові відрізки (пори року: *весна, зима, осінь*): ***весна*** *кохання* (А. Ахматова); *у душі* ***весна*** (А. Бєлий); ***зима*** *душі* (З. Гіппіус); ***весна*** *людства*; ***осінь*** *почуттів* (В. Інбер).

Сфери-цілі метафоричної проєкції:

1. Мегасфера «**Людина**»

1) фізичні властивості людини:

а) зовнішній вигляд людини (*борода, брови, вії, волосся, коса, кучері, локони, пасмо, рум'янець* тощо): *мачула* ***бороди***; ***кучері*** *злилися в дим*; ***локонів*** *дим* (А. Бєлий); *мідь* ***волосся***; *золото* ***кіс***; *хвилі* ***пасом*** (В. Інбер); *крила* ***брів*** (М. Цвєтаєва);

б) частини тіла людини (*вуста, голова, губи, ланіти, обличчя, очі, рука, стан, тіло, щоки* тощо): *смарагди* ***очей***; *пелюстки* ***губ***; *лілії* ***ланіт***; *мармур* ***рук*** (А. Бєлий); *фіалки* ***очей***; *ніжні троянди* ***щік*** (М. Кузмін);

в) мовлення / голос (*голос, мовлення, слово* тощо): *мій* ***голос*** *ллється*; ***мовлення*** *струменіє* (А. Ахматова); *сталевий* ***голос***; *окови наших* ***слів***; *тіні* ***слів***; *гарячі* ***слова***; ***слова,*** *породжені стражданням* (З. Гіппіус); *мед твоїх* ***слів*** (М. Цвєтаєва);

г) фізичні дії людини (*біг, крок, посмішка* тощо): *шелест* ***кроків*** (А. Ахматова); *промінь* ***посмішки***; *тихий шепіт* ***кроків*** (А. Бєлий); *тінь* ***посмішки*** (В. Інбер);

2) фізіологічні властивості людини:

а) внутрішні органі людини (*серце*): *пам'ять* ***серця*** *мого* (А. Ахматова); *мовлення* ***серця***; *жадібне* ***серце***; ***серце*** *мовчить*; ***серце*** *плаче* (З. Гіппіус); ***серце*** *мріяло про кохання* (В. Інбер); *жар* ***серця*** *мого* (М. Цвєтаєва);

б) фізіологічні процеси людини (*погляд, подих, життя, смерть, сльози, сміх* тощо): *веселка* ***сліз*** (А. Ахматова); *бірюза* ***погляду*** (А. Бєлий); *вогняний* ***погляд***; *спрага* ***життя***; *окови* ***життя*** (З. Гіппіус); *спілий* ***сміх*** (І. Сельвінський);

в) фізіологічні стани людини (*безсоння, сон, сновидіння*; *сонний* тощо): ***безсоння****-доглядальниця* (А. Ахматова); ***сновидінь*** *дим* (А. Бєлий); *солодкий* ***сон***; *провулки* ***сну*** (В. Інбер);

3) психічні властивості людини:

а) пам'ять (*спогади, пам'ять*): *прожектор* ***пам'яті***; *підвал* ***пам'яті***; *скарбниця* ***пам'яті*** (А. Ахматова); *ковток* ***спо-***

гадів; *голки* ***спогадів***; *світло* ***спогадів***; *солодкі* ***спогади*** (В. Інбер);

б) мислення / інтелект (*дума, думка, пізнання, розум, смисл, судження, сумнів, умовивід* тощо): *відсвіти* ***думок***; *туман* ***суджень*** (З. Гіппіус); *голос* ***розуму***; *вогняний* ***смисл***; *черв'ячок* ***сумнівів*** (В. Інбер); *сіль* ***дум*** (М. Цвєтаєва);

4) душевні властивості людини:

а) духовна сутність людини (*дух, душа*; *душевний*): ***душі*** *тремтіння* (А. Бєлий); ***дух*** *мовчить*; *окови* ***душі***; *сльози* ***душі***; *сонна* ***душа***; *плаче* ***душа*** (З. Гіппіус); *спогади* ***душі*** (В. Інбер); ***душа****-ворожка* (М. Кузмін);

б) почуття (*безпристрасність, закоханість, каяття, кохання, ненависть, почуття, пристрасть, туга* тощо): *припливи* ***туги*** (З. Гіппіус); *тінь* ***закоханості***; *тиша моїх* ***почуттів***; *жар* ***пристрастей,*** *попіл* ***каяття***; *епілог* ***кохання*** (В. Інбер); *лава* ***ненависті***; ***туга****-черв'як* (М. Цвєтаєва);

в) емоції / переживання (*гнів, занепокоєння, захват, обурення, переляк, радість, розпач, смуток, страх, тривога, хвилювання, шаленість* тощо): *приємно розливалося* ***хвилювання*** (А. Бєлий); *приплив* ***розпачу***; *облило хвилею* ***страху*** (З. Гіппіус); *вогонь* ***шаленості***; ***розпачів*** *гніздо*; *у душі гніздилася* ***радість*** (М. Цвєтаєва);

г) бажання (*бажання, благання, каприз, мрія, примха, прохання* тощо): *тінь* ***бажання*** (А. Бєлий); *вибух* ***капризів***; *тінь* ***благання*** (Б. Пастернак).

2. Мегасфера «**Соціум**»

1) соціальні групи (сукупність людей: *народ, натовп, пара, юрба* тощо): *потекли з кіно* ***пари***; *потекли людські* ***натовпи*** (В. Інбер); *зграя відважних* ***народів*** (І. Сельвінський);

2) соціальні відносини:

а) мовленнєва комунікація (*бесіда, визнання, красномовство, дебати, розмова, спілкування, суперечка* тощо): *жар* ***визнання*** (А. Бєлий); *пелюстки* ***красномовства***; *буря* ***дебатів*** (В. Інбер); *в'яне* ***розмова***; *буря* ***суперечки*** (І. Сельвінський);

б) міжособистісні відносини (*відносини, зрада, зустріч, обійми, образа, поцілунок, розлука, розставання, цілування* тощо): *свічі* ***зустрічей***; ***зрада****-змія*; *у зиму* ***відносин*** (В. Інбер); *коріння* ***образи***; *холод* ***розставання*** (І. Сельвінський);

в) суспільна думка (*наклеп, овація, плітка, поголоска, почесті, слава, славослів'я, схвалення, чутка* тощо): *грім* ***оваційй***; *дим* ***почестей***; *дим* ***славослів'їв*** (В. Інбер); *сива* ***поголоска***; *пустеля* ***слави*** (М. Цвєтаєва);

г) покарання та заохочення (*ганьба, зауваження, нагорода, покарання, розправа* тощо): *гради* ***зауважень***; *морок* ***ганьби***; *порожня* ***нагорода*** (В. Інбер); *кулемет* ***розправ*** (М. Цвєтаєва);

3) мистецтво:

а) музика, спів (*мелодія, музика, пісня, симфонія, сонатина, спів*; *музичний* тощо): *ридає* ***сонатина***; *сплески* ***симфоній*** (А. Бєлий); *хвилі* ***музики***; *хвилі* ***пісні*** (З. Гіппіус); ***мелодії*** *течуть* (Б. Пастернак); ***музичне*** *дыхання* (І. Сельвінський);

б) література (*вірші, лірика, мистецтво, поезія, проза, рима, сонет* тощо): *душа* ***поезії***; *зграя* ***віршів*** (А. Ахматова); ***рим*** *череда* (З. Гіппіус); *із цієї теми народжується* ***мистецтво***; *народжувалася* ***поезія*** (Б. Пастернак); *бронза* ***сонета*** (І. Сельвінський).

3. Мегасфера «**Тваринний світ**»

1) види тварин:

а) птахи (*ворона, гагара, горобець, зозуля, іволга, косатка, ластівка, лебідь, перепел, птах, сокіл, стриж, чапля, чайка, шпак* тощо): *чета* ***ворон***; *говір* ***ластівок***; *захрипла* ***галка***; *верески* ***стрижів*** (А. Бєлий); *орава* ***горобців***; *стогони* ***чайок*** (В. Інбер); ***птахи*** *ведуть розмову* (І. Сельвінський);

б) комахи (*бабка, бджола, муха, оса, цикада*; *бджолиний* тощо): ***бджолиний*** *говір*; *хор* ***цикад*** (А. Ахматова); *злі* ***мухи***; *веселка* ***бабок***; *алмазні* ***бабки*** (А. Бєлий).

4. Мегасфера «**Рослинний світ**»

1) види рослин:

а) дерева (*береза, верба, горобина, дуб, кедр, кипарис, липа, осика, сосна, тополя* тощо): *танець* ***беріз***; *хоровод* ***кипарисів***; *тіло* ***сосен*** (А. Ахматова); *зграя* ***дубів*** (А. Бєлий); ***липа*** *кучерява*; *безмовні* ***тополи*** (З. Гіппіус);

б) чагарники (*кущ, лоза, рокита, чагарник, шипшина* тощо): *родина* ***кущів***; ***кущі*** *насолодою течуть*; *листи ллє* ***лоза***; *родина* ***рокит***; *белькіт* ***шипшини*** (А. Бєлий);

в) трави (*бавовна, бур'ян, ковила, лобода, льон, овес, очерет, плющ, полин, ряска, трава, хміль* тощо): *хвилі* ***ковили***; *замислений* ***хміль*** (А. Бєлий); ***очерети*** *белькочуть*; *спить* ***ковила***; ***трави*** *шепотяться*; ***трави*** *сонні* (З. Гіппіус);

г) квіти (*гвоздика, квіти, конвалія, левкой, лілія, мальва, троянда, фіалка* тощо): *шапки* ***левкою*** (А. Бєлий); ***троянди*** *дихають*; ***квіти*** *ненавидять мене*; *боязкі* ***квіти*** (З. Гіппіус); *килим* ***квітів*** (В. Інбер); *смуток* ***фіалок*** (М. Цвєтаєва);

2) сукупність рослин (сукупність дерев: *бор, гай, ліс, лощина, сад, тайга* тощо): *шепіт* ***гаю***; *серце* ***тайги*** (А. Ахматова); *кришталь* ***садів*** (В. Інбер); *правець* ***лощин***; ***сади*** *нудить від затишку*; ***ліс*** *лупиться* (Б. Пастернак);

3) фізичні властивості рослин (частини рослин: *брунька, вершина, гілка, колосся, крона, листя, листи, суцвіття, стовбур, ягода* тощо): *жагуче тягнуться* ***гілки*** (А. Бєлий); *океан* ***колосся*** (В. Інбер); *лакове* ***листя***; *товпиться* ***листя***; *алмази* ***суцвіть***; *пожежа* ***ягід*** (Б. Пастернак); *малахіт* ***листів***; ***бруньки*** *верб* (І. Сельвінський).

5. Мегасфера «**Неорганічний світ**»

1) фізичні явища:

а) світлові явища (*відблиск, відсвіт, морок, промінь, світло, тінь, темрява* тощо): *рій* ***відблисків***; *голки* ***світла***; *оксамит* ***темряви*** (А. Бєлий); ***промені*** *сонця бродили по землі*; ***світло*** *лилося*; *вуалі* ***темряви***; ***тіні*** *бігли* (З. Гіппіус);

б) звукові явища (*грім, звук, тиша*; *звуковий* тощо): ***звуки*** *текли* (А. Ахматова); *заюшила хвиля* ***звуків*** (З. Гіппіус); *крапля* ***звукова***; *піщини* ***тиші*** (В. Інбер); *басове бурчання* ***грому*** (І. Сельвінський);

в) теплові явища (*вогонь, гар, дим, димок, іскра, пар, попіл, полум'я, пожежа*; *димний* тощо): *бризки* ***вогню***; *сивий* ***попіл***; *фонтани* ***полум'я***; ***димна*** *вуаль* (А. Бєлий); ***вогняні*** *очі* ***пожежі*** (З. Гіппіус); *хвилі* ***пару*** (В. Інбер);

2) атмосферні явища:

а) повітряний потік (*буря, вітер, вихор, заметіль, метелиця, пурга, стихія, хуртовина*; *заметільний, пурговый* тощо): *стогони* ***бурі***; *суперечка* ***вітрів***; *сплески* ***вихрів***; *бал* ***заметілей*** (А. Ахматова); *танець* ***заметілей***; ***пурговый*** *кінь* (А. Бєлий); *пурхання* ***хуртовини***; *пурхання* ***пурги*** (Б. Пастернак);

б) стан атмосфери (*блискавиця, блискавка, веселка, гроза, захід, заграва, зоря, імла, світанок, туман, хмара*; *західний, зарьовій, імлистий, хмарний* тощо): *посмішка* ***заходу***; *поцілунки* ***зорі***; *тризубець* ***блискавок***; *голки* ***блискавки***; *рій* ***хмар***; ***туман*** *сивоволосий* (А. Бєлий); *обличчя* ***грози***; *старий шрам* ***хмар*** (Б. Пастернак);

в) атмосферні опади (*град, градина, дощ, іній, злива, роса, сніг*; *дощовий, сніжний* тощо): *срібло* ***інею***; ***сніжне*** *срібло* (А. Бєлий); *мовчання* ***снігів***; ***дощові*** *голоси* (З. Гіппіус); ***дощ*** *щебетав*; *говір* ***зливи*** (В. Інбер); *зірочки* ***снігу*** (Б. Пастернак); *перестукування* ***градин***; *голоси* ***дощу***; *діаманти* ***роси*** (І. Сельвінський);

3) космічні об'єкти:

а) макрокосмос (*всесвіт, світ*(*и*), *світобудова*; *світовий* тощо): *світочі* ***всесвіту***; *втомлений* ***світ***; *безумство* ***світів***; *чертог* ***світовий***; *рій* ***світобудови*** (А. Бєлий);

б) небесні тіла (*зірка, земля, зорепад, місяць, метеор, планета, сонце, сузір'я, Чумацький Шлях*; *зоряний, місячний, сонячний* тощо): *втомлене* ***сонце*** (А. Бєлий); *погляд* ***місяця***; ***місяць*** *дивиться на мене*; ***сонце*** *дивиться зло*; ***місячне*** *жало* (З. Гіппіус); *волохаті* ***зірки*** (В. Інбер); *дворогий* ***місяць*** (М. Кузмін);

4) земні об'єкти:

а) ділянки землі (*беріг, бухта, долина, дорога, земля, луг, рілля, поле, пустеля, пустир, стежка* тощо): *діти* ***землі***; *на груди* ***землі***; *тіло* ***ріллі***; *дихання* ***полів*** (А. Бєлий); *сива* ***дорога***; *брижі* ***пустелі*** (В. Інбер);

б) рельєф місцевості (*безодня, вершина, гора, прірва, рівнина, скеля, стрімчак*; *гірський* тощо): *вежі* ***гірських вершин***; *сплять* ***рівнини***; *груди* ***стрімчаків*** (А. Бєлий); *тіара* ***гір***; *корона* ***скель*** (М. Цвєтаєва);

5) водні об'єкти:

а) водойми (*калюжа, море, озеро, океан, ставок*; *морський* тощо): *говір* ***моря***; ***озеро*** *дихає туманом* (З. Гіппіус); *чаша* ***озера***; *дзеркало* ***ставка*** (В. Інбер) *сапфір* ***морів*** (І. Сельвінський); *дыхання* ***моря***; ***морська*** *заметіль* (М. Цвєтаєва);

б) водний потік (*брижі, водоспад, плескіт, потік, прибій, приплив, ріка, струмок, струмочок, фонтан, хвиля* тощо): *ше-*

потить ***хвиля***; *співає* ***потік***; *дыхання* ***прибою***; *мовчить* ***ріка***; *дыхання* ***рік***; *пісня* ***струмка*** (З. Гіппіус); *гриви* ***хвиль*** (В. Інбер); *рани* ***рік*** (М. Кузмін); *балаканина* ***струмочків*** (Б. Пастернак);

6) корисні копалини (нерудні копалини: *пісок, піщина*; *піщаний* тощо): *рій* ***піщин*** (А. Бєлий); ***піщана*** *хвиля*; *брижі* ***пісків*** (В. Інбер).

6. Мегасфера «**Артефакт**»

1) населений пункт (шляхи сполучення та їхні частини: *міст, провулок, проспект, рейки, вулиця* тощо): *черево* ***мостів*** (А. Ахматова); *пустеля* ***провулка*** (А. Бєлий); ***рейки*** *сліпнули та чесалися* (Б. Пастернак); *жили* ***рейок***; *скажена кров* ***проспекту*** (І. Сельвінський);

2) будівлі (приміщення):

а) будови (*будинок, вежа, замок, зруб, лазня, млин, маєток, сарай, флігель, хата, шинок, церква* тощо): ***лазня*** *плавала у світлі*; ***будинок*** *спливав до обрію*; *очі* ***шинків***; ***хати*** *дивляться злим вічком*; ***млин*** *руки скинув* (А. Бєлий); *крило* ***будинку*** (М. Кузмін); *шамкають* ***замки, маєтки*** *з пришептом* (Б. Пастернак);

б) частини будов (*вікно, камін, квартира, кімната, коридор, кран, покрівля, сходи, стіна, труба* тощо): *стогнали* ***сходи*** (А. Ахматова); *озлоблені* ***вікна*** (А. Бєлий); *судорога* ***крана***; *пампушки* ***дахів*** (Б. Пастернак); *ясна* ***стін*** (В. Інбер); *гнізда* ***квартир*** (І. Сельвінський);

в) предмети інтер'єру (*абажур, завіса, крісло, парта, стіл* тощо): *ллє* ***абажур*** *червоне світло* (А. Бєлий); *чрево* ***крісла***; *грот* ***парти*** (В. Інбер); *шкірка* ***абажура*** (Б. Пастернак); *водоспади* ***завіси*** (М. Цвєтаєва);

3) одяг (одяг поверх білизни: *камзол, лахміття, плаття* тощо): *хвилі* ***плаття*** (А. Ахматова); *море* ***камзолів***; *брижі* ***лахміття*** (А. Бєлий); *струмені* ***плаття*** (М. Цвєтаєва);

4) інструменти:

а) музичні інструменти та їхні частини (*бубенець, віолончель, волинка, дзвін, клавіш*(*а*), *орган, піаніно, ріжок, рояль, скрипка, смичок, труба, флейта, шарманка* тощо): *голос* ***дзвона***; *голос* ***органа*** (А. Ахматова); *плаче* ***клавіш***; *плачучий* ***рі-***

жок; *ридав* ***рояль*** (А. Бєлий); *чрево* ***віолончелі***; ***смичок*** *пурхає* (В. Інбер); ***барабани*** *воркочуть тихо* (М. Кузмін);

б) робочі інструменти та їхні частини (*інструмент, ключ, голка, пилка* тощо): *боязка* ***голка*** (З. Гіппіус); *говір заводських* ***інструментів***; *різкий голос* ***ключа***; *спів* ***пилки*** (В. Інбер);

5) техніка:

а) механізми та їхні частини (*верстат, гальмо, колесо, мотор, плуг, прядка, стрілка* тощо): *скавучали* ***колеса***; *злі* ***стрілки*** (А. Бєлий); *роїмоторів*; ***прядка****, що дзижчить сумовито* (З. Гіппіус); *низькі голоси* ***верстатів*** (В. Інбер); ***гальма*** *сопуть* (Б. Пастернак);

б) прилади / пристрої (*антена, ліхтар, рупор, сирена* тощо): *вуса* ***антени***; *гортань* ***рупора***; *голос* ***сирени*** (В. Інбер); *крик* ***сирени***; *булки* ***ліхтарів*** (Б. Пастернак);

в) транспорт (*автобус, автомобіль, катер, корабель, літак, локомотив, машина, паровоз, потяг, прольотка, шхуна*; *автомобільний, трамвайний* тощо): *грім* ***прольоток*** (А. Бєлий); *закричав слово* ***автомобіль***; *голос* ***автомобіля***; *спів* ***автомобільний*** (З. Гіппіус); *потіли торси* ***локомотивів***; ***катер*** *потів* (Б. Пастернак); *сопіння* ***автобуса***; *оперення* ***шхуни*** (І. Сельвінський);

6) військові атрибути (зброя та її частини: *гармата, гільза, зенітка, куля* тощо): ***зенітки*** *розмовляли*; *говір* ***зеніток***; *голоси* ***гармат***; *гради* ***куль*** (В. Інбер); *струпи* ***гільз*** (Б. Пастернак);

7) друковано-рукописна продукція:

а) друкована продукція (*газета, книга, сторінка, телеграма*; *газетний* тощо): *голоси* ***газет***, *гради* ***телеграм***; ***газетний*** *тріск* (А. Ахматова); *блискавки* ***газет***; *сивіє* ***книга*** (І. Сельвінський);

б) знаки / знакові системи (*гроші, емблема, нота, цифра* тощо): *рій* ***цифр***; *рій* ***емблем*** (А. Бєлий); *гніда атака* ***грошей***; *сплав* ***нот*** (І. Сельвінський);

8) предмети релігійного культу (церковне начиння: *лампада, лампадка, свіча, свічка* тощо): *очі* ***лампад***; *оченятки маленької* ***лампадки*** (А. Бєлий); *важкі сльози* ***свіч*** (З. Гіппіус); *мигали віями* ***свічі*** (Б. Пастернак).

7. Мегасфера «**Час**»

1) властивості часу (тривалість: *час, вічність*; *тимчасовий, позачасовий* тощо): *плин* ***часу***; ***час*** *біжить*; *прядка* ***часу***; *старіла* ***вічність***; ***часовий*** *потік* (А. Бєлий); *тече* ***час***; *холод* ***вічності***; ***позачасові*** *нитки* (З. Гіппіус);

2) часові відрізки:

а) одиниці виміру часу (*година, день, мить, рік, секунда, хвилина* тощо): *біжать* ***роки***; *біг* ***днів***; *злива* ***років*** (А. Бєлий); *біжать* ***миті***; *птахи-****години*** (З. Гіппіус); *хвиля* ***днів***; *минулих* ***днів*** (Б. Пастернак);

б) час доби (*вечір, день, доба, ніч, ранок*): *світочі* ***дня***; *плащ* ***ночі***; *риза* ***ночей*** (А. Бєлий); ***вечір*** *у вікна дивиться* (З. Гіппіус); *конвеєр* ***доби***; ***ранок*** *злий* (В. Інбер);

в) місяці (*березень, вересень, лютий, серпень, січень* тощо): ***серпень*** *пливе* (А. Бєлий); ***лютий*** *убожів і став неохайним*; *сльози* ***вересня***; *у холодній ямі* ***січня*** (Б. Пастернак); *злиться* ***січень*** (І. Сельвінський);

г) пори року (*весна, зима, літо, осінь*): *шелест* ***літа*** (А. Ахматова); *дивиться на мене холодна* ***весна***; ***осінь*** *дивиться* (З. Гіппіус); *багнет* ***весни***; *сніжна скатертина* ***зими*** (В. Інбер); ***зима*** *з'явилася й пішла*; *з жовтня забрідає* ***зима***; *замухришка-****зима*** (Б. Пастернак);

д) історичні періоди (*епоха, ера, століття, сторіччя, тисячоріччя*): ***століть*** *струменевий водоспад*; *дух* ***сторіч***; *поле* ***сторіч*** (А. Бєлий); *зоря* ***століть***; *туман* ***сторіч*** (І. Сельвінський); *стежки* ***епох*** (М. Цвєтаєва);

е) темпоральні характеристики об'єктів (*давнина, історія, майбутнє, минуле, стародавність, часи* тощо): *жерло* ***минулого***; *туман* ***майбутнього*** (А. Бєлий); *тканина* ***часів***; *колесо* ***історії***; *морок* ***минулого*** (З. Гіппіус); ***стародавність*** *сива* (І. Сельвінський).

Виявлення сфер-джерел і сфер-цілей метафоризації на різному матеріалі сприятиме встановленню тенденцій і закономірностей моделювання метафоричної картини світу етносу в той або той історичний період і формуванню загального наукового уявлення про її еволюцію.

3.3.2. Метафоричний мотивант як показник метафоризації

Мотиваційні ознаки метафоризації, або підстави метафоричного перенесення, неодноразово привертали увагу різних дослідників (Ж. О. Вардзелашвілі, О. М. Лагута, В. М. Прохорова, Г. М. Скляревська, В. М. Телія, О. І. Усмінський та ін.).

Необхідно зазначити, що у традиційній лінгвістичній семантиці для позначення смислового компонента, що здійснює мотиваційні зв'язки твірного та похідного значень полісеманта, було введено поняття «семантичного стрижня» – смислового елемента, спільного для всіх значень слова [Шмельов, 1973: 79]. Але семантична спільність може бути властивою не всім значенням багатозначного слова, тому що мотиваційні зв'язки в полісемії досить різноманітні [Новіков, 1982; Кудрявцева, 1993; Тропіна, 2003]. Згодом з'явилися різні термінопозначення для такого елемента, що зв'язує твірне й похідне, включаючи метафоричне, значення: «асоціативний елемент» (Д. М. Шмельов), «асоціативна ознака» (Т. О. Кукса, Л. О. Новіков), «семантична мотивуюча ознака» (О. М. Шрамм), «семантичний показник» (Г. С. Хромих), «семантичний мотиватор» (Г. А. Шипіцина), «семантичний формант» (Н. П. Тропіна), «смисловий посередник» (Ж. О. Вардзелашвілі) тощо. Отже, в сучасній лінгвістичній семантиці (семантичній дериватології) загальновживаного терміна для позначення таких мотиваційних ознак досі немає, що свідчить про невирішення цієї проблеми й необхідність подальшого її розроблення.

В окремих лінгвістичних працях із проблеми метафоричної номінації (О. М. Лагута, О. М. Прохорова, О. І. Усмінський та ін.) на різному мовному матеріалі вчені здійснюють спробу встановити типи ознак, що мотивують метафоризацію. Так, О. М. Лагута, аналізуючи субстантивні метафори на матеріалі сучасних тлумачних словників, зазначила, що «такі диференційні семантичні ознаки, як 'особливість', 'оцінка', 'наявність / відсутність' і, особливо, 'позитивність / заперечність', 'ознака', 'специфіка', є універсальними серед мотивуючих перенесення найменування й імпліцитно присутніми в структурах більшості значень метафоризаторов і ЛСВ-мета-

фор» [Лагута, 2003: 134]. Вона виділила цілий ряд таких мотиваційних ознак: 1) формативні (величина, висота, глибина, довжина, повнота, розмір, ріст, форма, ширина); 2) одоративні (запах); 3) колірні (колір, тон, фарба, масть); 4) смакові; 5) вагові (вага, маса, обсяг); 6) звукові (гучність, діапазон, тембр); 7) часові (вік, час, тривалість); 8) температурні; 9) тактильні (твердість, м'якість); 10) консистенціальні (заповненість, матеріал, стан, склад, сутність); 11) функційні (призначення, мета, причина використання); 12) реалізаційні, що характеризують прояви об'єкта (активність, інтенсивність, значення, реакція, режим, результат, сила, наслідок); 13) динамічні, що відбивають протікання дії (ритм, темп); 14) квантитативні, що вказують на дискретність об'єднання співвідносних об'єктів (доза, калібр, міра) або їхню синкретичність (кількість); 15) реляційні, що характеризують спільність відношень співвідносних об'єктів (місце, положення, співвідношення, напрямок, близькість, порядок); 16) суб'єктивно-психологічні (почуття, переживання) [Лагута, 2003: 137]. Ця класифікація є досить повною й відбиває типові зв'язки твірного і похідного значень при узуальній метафоризації. Крім того, її основою, як вважає дослідниця, найчастіше виступає не одна, а кілька мотивуючих ознак. Більшість лінгвістів визнають, що самою регулярною й універсальною є метафоризація за подібністю формативних, метричних, консистенційних і хроматичних ознак.

У нашій монографії при описуванні результатів метафоризації для позначення смислового компонента, що зв'язує твірне (метафоричний мотиватор, пряме значення) й похідне (метафоричний мотиват, власне метафора) значення та виражає мотиваційні відношення вихідної й нової денотативно-поняттєвих сфер, уведений термін «семантико-когнітивний метафоричний мотивант», який розуміємо як ментально-смисловий елемент, що інтегрує різні сутності, подібні в якомунебудь відношенні. Він слугує мотивуючою ознакою метафоризації як метафоричної проєкції з вихідної денотативно-поняттєвої сфери до нової, показником метафоричної мотивації, який формулюємо в найбільш загальному вигляді («звук», «динаміка», «колір», «форма» і т. п.). Це термінологічне по-

значення актуалізує певні мотиваційні відношення вихідної й нової денотативно-поняттєвих сфер, що беруть участь у метафоризації: метафоричний мотиватор → метафоричний мотиват (= метафора) | семантико-когнітивний метафоричний мотивант, а також відображає системні відношення когнітивних і мовних структур, підкреслюючи сутність метафори як явища мови й мислення. Необхідно зазначити, що у наших попередніх працях для термінологічного позначення цього поняття використовувався термін «семантико-когнітивний формант» [Кравцова, 2011, 2013, 2014], в якому термін «формант» був запозичений із морфологічної дериватології для описування семантичної деривації, одним із процесів якої є метафоризація. Але в морфологічній дериватології формант – це найменший у формальному та семантичному відношенні словотворчий засіб, яким мотивоване слово (мотиват / дериват) відрізняється від мотивуючого (мотиватора). У семантичній дериватології, що сформувалася відносно недавно, цей термін не відбиває повною мірою мотиваційні відношення мотивуючого й мотивованого значень, оскільки мотивуюча ознака не є формальним показником семантичної, зокрема метафоричної, деривації і тому не може бути вичленована як «різниця» між мотиватором і мотиватом.

Аналіз лінгвістичних робіт із проблеми метафоричної номінації та зібраного фактичного матеріалу (узуальних та оказіональних метафор, вилучених із художніх текстів) дав змогу виділити основні типи семантико-когнітивних метафоричних мотивантів:

1) форма (обрис, структура);
2) колір (тон, відтінок, забарвлення);
3) звук (висота, сила, темп, ритм, якість звучання);
4) динаміка (рух, дія, переміщення, розвиток);
5) кількість (безліч, мала кількість, сукупність);
6) міра (розмір, ступінь чогось);
7) кореляція (порядок, розташування, зв’язок);
8) прояв об’єкта (виявлення, інтенсивність, активність, реакція на щось, реалізація);
9) консистенція (щільність, прозорість, твердість);
10) стан (вид, характер);

11) час (тривалість, безперервність, послідовність);

12) функційність (призначення, ціль);

13) оцінність (позитивна / негативна оцінка).

Отже, отримані різними лінгвістами (О. М. Лагута, В. М. Прохорова, Г. М. Скляревська, О. І. Усмінський тощо) дані й результати нашого аналізу наочно показують, що виявлені на тому чи тому матеріалі мотиваційні ознаки, які є основою метафоризації, багато в чому збігаються, що свідчить про об'єктивність проведених досліджень. Проте в цій галузі ще чимало дискусійних і невирішених питань, які вимагають подальшого вивчення, що сприятиме розробленню загальної типології ознак, мотивуючих процеси метафоричної номінації.

3.4. Мегамодель і субмодель як операційні одиниці опису метафоричної моделі

Для описування результатів метафоричного моделювання введеній термін «метафорична мегамодель», який розуміємо як сукупність метафоричних моделей з подібними денотативно-поняттєвими сферами – мегасферами, що беруть участь у метафоризації. Така мегамодель указує на напрям метафоричної проєкції з однієї ідеографічної сфери до іншої, сформульований у найбільше загальному вигляді («Людина → Неорганічний світ», «Людина → Час», «Тваринний світ → Людина» тощо, де, наприклад, мегасфера «Людина» включає, у свою чергу, такі сфери, як фізичні, фізіологічні, психічні та душевні властивості людини).

Напрями метафоричних перенесень, причому деякі дослідники (Н. А. Кузьміна, Н. В. Павлович, Г. М. Скляревська тощо) надають їм статус моделі, і семантичні ознаки, за якими вони здійснюються, є універсальними, а національна специфіка проявляється тільки в перевазі певних їхніх типів у конкретній мові того чи того періоду еволюційного розвитку. Усі моделі, будучи результатом попередньої практики мови та культури, містять у собі моменти стереотипності, фіксуючи тим самим історичний досвід етносу в стійких формах, і, хоча

мова залишає місце для нових моделей, вони входять у мовну практику вкрай важко [Боженкова, 2000: 25]. Щоб з'ясувати, які зміни відбуваються в мові, необхідно вивчати її на різних етапах еволюції.

Слід зазначити, що перші спроби опису напрямів метафоричних перенесень (у цій праці метафоричні мегамоделі) намагалися зробити ще в античні часи (Аристотель, Деметрій, Квінтіліан), внаслідок чого була розроблена відома й у наші дні квінтіліанівська класифікація, заснована на логічному принципі зіставлення «живого» та «неживого» світу. Відповідно до неї метафори розділяли на кілька видів: «перенесення значення із предметів, обдарованих розумом, на обдаровані ж розумом або з позбавлених розуму на позбавлені ж його, або взаємно з одних на інші за тим же принципом» [Античні теорії, 1996: 219]. У другій половині XX ст. ця класифікація була трохи змінена й виділені такі типи метафор: 1) неживому – неживе, тобто приписування неживому не характерних для нього властивостей неживого; 2) неживому – живе; 3) живому – живе; 4) живому – неживе (В. І. Корольков, В. П. Ковальов).

Позначення тим самим найменуванням різних денотатів закономірно привело дослідників до думки про можливість існування системних зв'язків між денотативними об'єднаннями, номінації яких залучені до метафоричного процесу. Крім того, метафора індивідуалізує об'єкт, відносячи його до класу, до якого він не належить. У мові ці процеси підпорядковані певним правилам, що дає змогу досліджувати системність переносних значень і визначати, слова яких тематичних об'єднань (понятєвих сфер) ніби змінюють свою денотативну належність. Наскільки часто відбувається між цими об'єднаннями такого роду «обмін», настільки точно можна описати тип метафоричного перенесення (моделі метафоризації).

На різному матеріалі за різними критеріями було розроблено чимало класифікацій метафоричних перенесень (Н. А. Басілая, Н. І. Бахмутова, Н. А. Кузьміна, О. О. Некрасова, В. В. Образцова, Л. Ф. Тарасов та ін.), які в загальному вигляді являють собою опис джерел (сфер-донорів) і сфер притягання (сфер-реципієнтів) метафоризації, хоча вони, як

правило, базуються на аналізі слів певного лексико-граматичного класу. Наприклад, досить докладно досліджені типи метафоричних перенесень серед іменників (Ж. О. Вардзелашвілі, Н. О. Кузьміна, О. М. Лагута, Г. М. Скляревська, В. К. Харченко, Г. С. Хромих та ін.). Найбільш вивченою виявилася метафорична лексика, що позначає однорідні предмети та явища (А. І. Лашкевич, Н. А. Лук'янова та ін.) і характеристики особи (Є. О. Гутман, Ф. А. Литвин, М. І. Черемісіна та ін.). Так, Н. А. Лук'янова розробила класифікацію метафоричних перенесень, що не залежить від їхньої частиномовної належності: 1) предметний світ, безпосередньо не пов'язаний з людиною (назви тварин, птахів, комах, рослин, конкретних реалій тощо) → людина (образні характеристики людини за морально-етичними, соціально-комунікативними, зовнішніми й іншими ознаками); 2) предмет господарського призначення → характеристика предмета, пов'язаного з людиною; 3) ознака предмета або тварини → ознака людини; 4) зовнішня ознака людини → ознака характеру, поведінки, стану людини; 5) дія, здійснювана людиною, твариною або предметом → процес говоріння; 6) стан, процес предмета, явища природи → психічний стан людини; 7) конкретна дія, здійснювана людиною або предметом → широке коло дій людини; 8) реалія світу природи → характеристика соціальних умов життя, суспільного середовища; 9) реалія світу природи → безліч однорідних явищ, предметів, осіб [Лук'янова, 1986: 100–102]. Ця класифікація становить науковий інтерес як одна з перших спроб загального системного опису типів метафоричної номінації.

Вивчення продуктивності певних класів слів як джерел метафоротворення й регулярності поповнення конкретних семантичних сфер за рахунок метафоричних найменувань сприяло встановленню основних типів перенесень (наприклад, «Людина → Тварина», «Тварина → Людина», «Тварина → Рослина» тощо), причому в кожній мові в різні історичні періоди переважають ті чи ті з них. Так, за даними низки лінгвометафорологічних досліджень (Л. В. Балашова, Ж. О. Вардзелашвілі, О. М. Лагута, Г. М. Скляревська, А. П. Чудінов та ін.), у сучасних мовах їх налічується від двадцяти до ста.

Проведений аналіз лінгвістичних праць із цієї проблеми дав змогу дійти таких висновків. По-перше, напрям метафоричного перенесення зумовлений наявністю вихідної та нової сфер (мегасфер) метафоризації, коли номінації одного класу денотатів виявляються належністю іншого класу. Такі найменування можуть бути різними, але кожного разу одне з них виступає як джерело метафоричної номінації, а інше являє собою її ціль, хоча, слід зазначити, джерело й ціль метафоричної проєкції можуть бути взаємозамінними. По-друге, членування лексики на денотативно-поняттєві сфери досить суб'єктивно й може здійснюватися по-різному, що зумовлено різноманіттям і власне мовних, і логіко-предметних зв'язків. Як (мега)сфери метафоричної проєкції можуть виступати і категоріальні об'єднання (лексико-граматичні класи) слів, і відносно невеликі лексичні групи (наприклад, колоративи, номінації ознак тощо), – відповідно обсяг лексики, що бере участь у метафоризації, може відрізнятися.

На підставі аналізу типів метафоричних перенесень, пропонованих у різних працях, можна виділити такі градації напрямів метафоризації: 1) метакатегоріальні, а саме універсальні, що не залежать від частиномовної належності метафоризованого матеріалу: «живе → неживе», «неживе → живе», «живе → живе», «неживе → неживе», причому метакатегоріальні типи «живе → неживе» (антропоморфізм, персоніфікація, прозопопея, уособлення) та «неживе → живе» (деперсоніфікація) призводять до категоріальних змін лексичних одиниць, залучених до процесу метафоричної номінації; 2) категоріальні типи метафоричних перенесень, що відбуваються в рамках однієї частини мови; 3) тематичні (семантичні) типи метафоричних перенесень, які здійснюються в межах однієї частини мови, – вони є індивідуальними для кожної тематичної (семантичної) групи, але можуть бути зіставлені з аналогічними типами слів іншої частини мови.

Сам факт інвентаризації та систематизації регулярних метафоричних перенесень досить показовий, проте він залишає за рамками дослідження механізм метафоризації, мотиваційну ознаку метафоричного перенесення, принцип формування стійких у свідомості носіїв мови асоціацій.

У процесі дослідження художнього дискурсу [Кравцова, 2011, 2014] виявлено сім мегасфер – «Людина» (її фізичні, фізіологічні, психічні й душевні властивості); «Соціум» (соціальні групи, соціальні відносини тощо); «Тваринний світ» (види тварин й особливості їхнього існування); «Рослинний світ» (види рослин й особливості їхнього існування); «Неорганічний світ» (реалії неживої природи); «Артефакт» (продукти людської діяльності); «Час» (одиниці виміру часу, темпоральні характеристики об'єктів). Вони утворюють метафоричні мегамоделі як загальні напрями метафоризації («Людина → Неорганічний світ», «Тваринний світ → Соціум» тощо), що реалізується в різних метафоричних моделях.

При описуванні метафоричної моделі для деталізації денотативно-поняттєвих сфер (вихідної й нової) і семантико-когнітивного мотиванта введений термін «метафорична субмодель», який розуміємо як різновид метафоричної моделі, що є засобом її конкретизації й характеризується варіативністю вихідної та / або нової денотативно-поняттєвих сфер та / або семантико-когнітивного мотиванта в межах цього інваріанта (метафоричної моделі). Наприклад, метафорична модель «фізичні властивості людини → атмосферні явища | колір» проявляється у вигляді таких субмоделей, як-от: а) зовнішній вигляд людини → повітряний потік | відтінок кольору: ***сивий*** *вітерець*; ***сиві*** *вихри*; б) зовнішній вигляд людини → стан атмосфери | відтінок кольору: ***сивий*** *серпанок*; *туман* ***сиволосий***; в) зовнішній вигляд людини → атмосферні опади | відтінок кольору: ***сивий*** *іній*; ***сивуватий*** *сніг*. Метафорична модель «фізичні явища → соціальні відносини | прояв об'єкта» реалізується в субмоделях: а) світлові явища → суспільна думка | інтенсивність: ***промінь*** *слави*; ***тінь*** *наклепу*; б) звукові явища → суспільна думка | інтенсивність: ***грім*** *овацій*; ***голосна*** *слава*; в) теплові явища → міжособистісні відносини | інтенсивність: ***жарке*** *визнання*; ***полум'яне*** *освідчення в коханні*.

Як показують результати нашого дослідження, найбільш продуктивними є метафоричні мегамоделі, що включають мегасфери «Людина», «Тваринний світ», «Неорганічний світ»,

«Артефакт». Мегасфера «Час» виступає переважно як реципієнтна сфера метафоричної проєкції.

Висновки до розділу 3

Семантико-когнітивне метафоричне моделювання являє собою побудову моделей метафоризації, які відбивають національні стереотипи образного аналогового й асоціативного мислення якої-небудь етнокультурної спільноти або індивідуальні уявлення про світ певного носія мови на конкретному етапі історичного розвитку.

Семантико-когнітивна метафорична модель – це існуюча у свідомості носіїв мови регулярна схема вербалізації корелятивних в аналогово-асоціативному плані понять. Вона включає вихідну й нову ідеографічні сфери та семантико-когнітивний мотивант, – при такому описуванні метафоричної моделі актуалізуються сфера-джерело й сфера-мета (денотативно-поняттєві сфери мотивуючого й мотивованого значень) метафоризації й інтегруюча їх ознака, що мотивує процес метафоричної номінації.

Метафорична модель має такі властивості, як регулярність і продуктивність. Регулярною є така модель, яка може бути відтвореною й не викликає труднощів при сприйнятті в носіїв мови. Продуктивність метафоричної моделі зумовлена її здатністю до продукування нових значень на конкретному синхронному зрізі, тобто можна вважати метафоричну модель продуктивною лише в той або той період історичного розвитку мови.

Метафорична мотивація є відношенням вихідної денотативно-поняттєвої сфери (метафоричного мотиватора) й нової денотативно-поняттєвої сфери (метафоричного мотивата), заснованим на спільності семантико-когнітивної ознаки / ознак у різних об’єктів дійсності, подібних в аналогово-асоціативному плані.

При описуванні параметрів семантико-когнітивної метафоричної моделі та результатів метафоризації для позначення смислового компонента, що зв’язує твірне й похідне зна-

чення та виражає мотиваційні відношення вихідної й нової денотативно-поняттєвих сфер, уведений термін «семантико-когнітивний метафоричний мотивант», який являє собою ментально-смисловий елемент, що інтегрує різні сутності, подібні в якому-небудь відношенні. Він слугує мотивуючою ознакою метафоризації як метафоричної проєкції з вихідної поняттєвої сфери до нової, показником метафоричної мотивації.

Для характеристики метафоричних моделей та їхніх ієрархічних відношень уведені терміни «метафорична мегамодель» і «метафорична субмодель». Метафорична мегамодель є сукупністю метафоричних моделей з подібними денотативно-поняттєвими сферами – мегасферами, що беруть участь у метафоризації; напрям метафоричної проєкції з однієї ідеографічної сфери до іншої, сформульований у загальному вигляді. Метафорична субмодель являє собою різновид метафоричної моделі, що є засобом її конкретизації й характеризується варіативністю вихідної та / або нової денотативно-поняттєвих сфер та / або семантико-когнітивного мотиванта в межах цього інваріанта – метафоричної моделі.

Отже, семантико-когнітивна метафорична модель є трикомпонентною структурою, яка має такий схематичний вигляд: вихідна денотативно-поняттєва сфера (метафоричний мотиватор) → нова денотативно-поняттєва сфера (метафоричний мотиват) | семантико-когнітивний мотивант (мотивуюча ознака метафоричної номінації).

РОЗДІЛ 4.
МЕТОДИКА СЕМАНТИКО-КОГНІТИВНОГО МОДЕЛЮВАННЯ МЕТАФОРИКИ

4.1. Мета і завдання семантико-когнітивного метафоричного моделювання

Сутність пропонованого семантико-когнітивного підходу до вивчення метафорики мови (мовлення), як зазначалося раніше, полягає в тому, що через дослідження семантики метафоричних номінацій і побудову метафоричних моделей, реконструйованих на певному мовному матеріалі, можна встановити типові моделі метафоричного мислення та базові метафоричні концепти, характерні для носіїв будь-якої етнокультури на тому чи тому історичному етапі її розвитку, а в загальному вигляді – основні тенденції та закономірності відбиття когнітивних структур (метафоричних концептів) у мовних структурах (метафоричних значеннях).

Об'єктом семантико-когнітивного дослідження згідно з розробленою методикою є метафора як компонент метафоричної картини світу, що входить до складу мовної картини світу, і метафоричної концептосфери, що входить до складу національної концептуальної картини світу (концептосфери певного етносу), вивчення якої з таких позицій сприяє реалізації ідеї комплексного її розгляду як ментально-вербального конструкта.

Мета семантико-когнітивного моделювання метафорики будь-якої мови (мовлення) – виявлення основних тенденцій і закономірностей процесів метафоричної номінації та реконструювання метафоричної концептосфери етносу.

Завдання семантико-когнітивного метафоричного моделювання:

– виявити всі метафоричні номінації конкретної мови (мовлення) на певному матеріалі (словники, тексти, дискурси) того чи того історичного періоду;

– встановити способи метафоротворення шляхом побудови метафоричних моделей як трикомпонентних структур;

– визначити регулярні та продуктивні метафоричні моделі;

– встановити продуктивні денотативно-поняттєві сфери-джерела процесів метафоричної номінації досліджуваного історичного періоду;

– з'ясувати, репрезентантами яких метафоричних концептів є виявлені метафоричні найменування;

– реконструювати метафоричну концептосферу етносу на конкретному етапі його еволюції.

Покладені в основу семантико-когнітивного моделювання метафоризації принципи зумовили методику побудови й опису метафоричних моделей. Розглянемо етапи семантико-когнітивного метафоричного моделювання:

1. Аналіз і систематизація метафорики: вивчення зібраних шляхом суцільної вибірки метафоричних номінацій із тлумачних і семантичних словників та / або метафоричних контекстів із корпусу текстів (дискурсів) певної жанрово-стильової кваліфікації досліджуваного історичного періоду, визначення зв'язків і залежностей між ними.

2. Встановлення основних конструкцій – метафоричних моделей: побудова метафоричних моделей як трикомпонентних структур, що включають такі параметри: вихідну денотативно-поняттєву сферу (сферу-джерело, метафоричний мотиватор), нову денотативно-поняттєву сферу (сферу-мету, метафоричний мотиват) і семантико-когнітивний метафоричний мотивант.

3. Структурація метафоричних моделей як варіантів певних метафоричних мегамоделей (систематизація метафоричних моделей за загальними напрямами метафоричної проєкції) та інваріантів, що організовують метафоричні субмоделі (деталізація метафоричних моделей).

4. Підбиття попередніх підсумків дослідження метафоричних моделей: співставлення метафоричних моделей задля визначення їхньої регулярності й продуктивності; встановлення продуктивних денотативно-поняттєвих сфер-джерел метафоричної номінації; виявлення основних тенденцій і закономірностей метафоричного моделювання.

5. Верифікація отриманих даних та їх застосування для встановлення метафоричних концептів: аналіз результатів метафоричного моделювання; виявлення усіх метафоричних концептів, репрезентантами яких є метафоричні номінації та когнітивні ознаки (асоціати), впорядкування їхнього змісту і структури.

Розроблена методика побудови й опису метафоричних моделей призначена для корпусного дослідження метафорики конкретної мови (на матеріалі словників, текстів, дискурсів). Вона є обов'язковим етапом семантико-когнітивного дослідження метафоричних номінацій, але може також використовуватися як самостійний операційний механізм під час семантичного аналізу фактів метафоризації, що робить її універсальною. Крім того, залежно від завдань дослідження можна модернізувати структуру опису метафоричних моделей (наприклад, виключити субмоделі).

4.2. Алгоритм семантико-когнітивного моделювання процесів метафоричної номінації

Семантико-когнітивне моделювання процесів метафоричної номінації доцільно здійснювати за таким алгоритмом:

1. Виявити всі метафоричні найменування у тлумачних і семантичних словниках та / або метафоричні контексти з текстів (дискурсів) певної жанрово-стильової кваліфікації конкретного історичного періоду.

2. Проаналізувати корпус усіх фактів метафоризації і побудувати метафоричні моделі за такою схемою: вихідна денотативно-поняттєва сфера (сфера-джерело метафоричної номінації) → нова денотативно-поняттєва сфера (сфера-мета метафоричної номінації) | семантико-когнітивний мотивант (ознака метафоричної мотивації).

3. Зіставити побудовані метафоричні моделі та виявити серед них регулярні та / або продуктивні (залежно від завдань дослідження).

4. Враховуючи встановлені сфери-джерела метафоризації, з'ясувати, репрезентантами яких метафоричних концептів є всі виявлені метафоричні найменування.

5. Встановити зміст метафоричного концепту – всі його репрезентанти й асоціати.

6. Змоделювати метафоричний концепт, визначивши його структуру – ядерну, колоядерну та периферійну зони.

7. Реконструювати національну / індивідуальну метафоричну концептосферу або її фрагмент.

Розглянемо методику семантико-когнітивного моделювання процесів метафоричної номінації на прикладі аналізу метафорики А. Ахматової.

Особливості метафоричного моделювання в поезії А. Ахматової мають, на нашу думку, велике значення для розуміння її художньо-естетичних поглядів. На правомірність такого підходу до її лірики А. Ахматова вказувала сама: «Щоб дістатися до суті, треба вивчати гнізда образів, що постійно повторюються у віршах поета, – в них і таїться особистість автора і дух його поезії» [Ахматова, 1989: 331]. При цьому важливим є той факт, що ахматівську поезію вважали «поезією непереносних смислів» (В. М. Жирмунський, Б. М. Ейхенбаум та ін.) і виділяли такі характерні риси її ліричної манери, як «прагнення до цнотливої простоти слова, страх нічим не виправданих поетичних перебільшень, надмірних метафор і трафаретних тропів, ясність і свідома точність вираження думки» [Жирмунський, 1973: 68]. Висловлювалися також думки, що А. Ахматова уникає метафор, лише зрідка вживає їх і при цьому «ніби навмисно бере найпрозаїчніші метафори, тим самим не надаючи метафорі як такій спеціального поетичного значення» [Ейхенбаум, 2001: 208]. Зазначалося й те, що для раннього періоду її творчості «характерна предметність, слово, не перебудоване метафорою, а різко перетворене контекстом» [Гінзбург, 1991: 132]. Ці висновки були зумовлені швидше за все тим, що ахматівську поезію розглядали на тлі поезії символістів, для яких метафоричне сприйняття світу було основною «властивістю» поета [Жирмунський, 1973: 72], хоча можна все ж таки погодитися з твердженням, що загалом орієнтація А. Ахматової насамперед на «точне» слово у

прямому значенні була досить стійкою. Деякі ахматознавці зауважують, що у віршах пізнього періоду вже «панують переносні значення», «метафоризм дедалі більше ускладнюється» [Гінзбург, 1991: 154], але це опосередковано підтверджує наявність фактів метафоризації й у ранній ахматівській поезії.

Проведений аналіз віршованих і прозових текстів А. Ахматової показав, що метафоричність як ознака ідіостилю почала складатися ще на самому початку її поетичної творчості, а метафори, які вона використовувала і створювала протягом своєї літературної діяльності, утворюють цілісну метафоричну картину світу. Слід зазначити, що метафор в ахматівській прозі значно менше, ніж у поезії, та вони становлять близько 15 % від їхньої кількості.

Основою індивідуальної метафоричної картини світу А. Ахматової є мегасфери «Людина», «Соціум», «Тваринний світ», «Неорганічний світ» і «Артефакт», що виступають як джерела метафоризації у тринадцятьох мегамоделях, у межах яких встановлено понад двадцять продуктивних метафоричних моделей (близько десяти з них є індивідуальними). Чільне місце належить мегасферам «Людина» (у п'яти метафоричних мегамоделях, причому у всіх – джерело метафоризації), «Соціум» і «Неорганічний світ» (у шести мегамоделях, тричі – мегасфера-джерело), що відображає художньо-естетичні пріоритети автора – людина, її роль у суспільстві та місце у неживій природі.

У поезії А. Ахматової виявлено сім індивідуальних продуктивних метафоричних моделей серед мегамоделей «Людина → Соціум», «Людина → Неорганічний світ», «Соціум → Рослинний світ», «Соціум → Неорганічний світ», «Тваринний світ → Соціум», «Артефакт → Неорганічний світ».

Метафорична мегамодель «Людина → Соціум» виступає в моделі «фізичні властивості людини → соціальні відносини | прояви об'єкта» і відповідній субмоделі «фізичні дії людини → громадська думка | інтенсивність» (посилення / ослаблення): *слух* ***блукає*** *містом*; *на ранок* ***притягнеться*** *слава*; *наклеп* ***супроводжував*** *мене. Її* ***повзучий крок*** *я чула*.

Мегамодель «Людина → Неорганічний світ» реалізується у метафоричних моделях:

1) «фізичні властивості людини → космічні об'єкти | форма», яка проявляється в метафоричній субмоделі «частини тіла людини → небесні тіла | контури»: ***тіло*** *землі*; *місячне* ***обличчя***; *місяця* ***лик***;

2) «фізіологічні характеристики людини → земні об'єкти | динаміка», що виступає в субмоделі «фізіологічні процеси людини → ділянки землі | рух» (наявність / відсутність): *німий* ***сон*** *полів*; ***спить*** *луг*.

Метафорична мегамодель «Соціум → Рослинний світ» представлена моделлю «мистецтво → види рослин | кореляція» та її субмоделлю «танець → дерева | розташування» (просторове співвідношення / взаєморозташування): ***хоровод*** *кипарисів*; *у* ***танець*** *вступають берези*.

Мегамодель «Соціум → Неорганічний світ» виступає в метафоричній моделі «мистецтво → атмосферні явища | динаміка» та відповідно субмоделі «танець → повітряний потік | рух» (різна спрямованість): *білих вихорів* ***хоровод***; ***бал*** *хуртовин*.

Метафорична мегамодель «Тваринний світ → Соціум» реалізується у моделі «сукупність тварин → мистецтво | кількість» і відповідній субмоделі «сукупність птахів → література | безліч»: *віршів спалених* ***зграя***; *віршів моїх біла* ***зграя***.

Мегамодель «Артефакт → Неорганічний світ» представлена метафоричною моделлю «домашнє начиння → атмосферні явища | форма», що виражається за допомогою субмоделі «приладдя → атмосферні опади | структура»: *крізь густу водяну* ***сітку***; *крізь інею білу* ***сітку***.

У прозі А. Ахматової виявлено лише одну індивідуальну продуктивну метафоричну модель «атмосферні явища → друкарсько-рукописна продукція | кількість» (мегамодель «Неорганічний світ → Артефакт»), що реалізується у субмоделі «атмосферні опади → друкована продукція | безліч»: ***зливи,*** *що хльостають на сторінках книг*; *безперервний* ***дощ*** *віршів*; *після* ***граду*** *телеграм*.

Загалом у віршованих і прозових текстах А. Ахматової встановлено вісім індивідуальних продуктивних метафорич-

них моделей: «фізичні властивості людини → соціальні відносини | прояви об'єкта»; «фізичні властивості людини → космічні об'єкти | форма»; «фізіологічні властивості людини → земні об'єкти | динаміка»; «мистецтво → види рослин | кореляція»; «мистецтво → атмосферні явища | динаміка»; «сукупність тварин → мистецтво | кількість»; «атмосферні явища → друкарсько-рукописна продукція | кількість»; «домашнє начиння → атмосферні явища | форма».

Спільність метафорики поезії та прози А. Ахматової виявляється на рівні метафоричних мегамоделей «Людина → Соціум» і «Неорганічний світ → Соціум», але представлені різні метафоричні моделі.

Найбільш частотними у творчості А. Ахматової є денотативно-поняттєві сфери «фізичні властивості людини», «соціальні відносини», «мистецтво» й «атмосферні явища», причому сфера «фізичні властивості людини» виступає як джерело метафоризації, «мистецтво» – як сфера-джерело і сфера-мета, інші – як сфера-мета. Мотиваційними ознаками метафоризації є семантико-когнітивні метафоричні мотиванти «динаміка», «звук», «форма», «прояви об'єкта», «консистенція», «кореляція», «кількість», «оцінність».

У своїх віршах і прозі А. Ахматова нерідко використовувала одні й ті самі метафори разом із словами різних сфер метафоричного притягання: ***дихання*** (*вірші, вітер, гвоздика, земля, мистецтво*), ***хоровод*** (*кіпариси, ночі, тіні*), ***шелест*** (*кроки, літо, слава*), а також метафори сфери-джерела «частини тіла людини» (соматизми): ***лик*** *місяця*, ***руки*** *ялин,* ***тіло*** *землі* (*рівнин, сосен*) тощо. Як частотні метафоризуючі слова виступають такі: ***вітер*** (*бродяга, голос*; *безрозсудний, злий, суворий*; *блукати, вливатися*), ***серце*** (*мудрий, обережний*; *знати, виснажуватися, любити, розірватися, чути, нудитися, тужити, вчити*), ***пам'ять*** (*голос, підвал, прожектор, скарбниця*).

В ахматівських творах є метафори, що мають високу частотність, до яких відносяться як відомі метафоричні номінації: ***дихання*** *вітру,* ***голос*** *вітру,* ***лик*** *місяця,* ***руки*** *ялин,* ***сітка*** *дощу,* ***сон*** *полів,* ***лагідний*** *вітер,* ***сонний*** *ліс,* ***спить*** *земля*, так і її індивідуальні метафоричні новотвори: ***бал*** *хуртовин,* ***бро-***

дяга *вітер,* ***підвал*** *пам'яті,* ***прожектор*** *пам'яті,* ***шелест*** *слави* (*кроків, літа*), ***притягнеться*** *слава* тощо.

Отже, поезія і проза А. Ахматової не є якимось нерозривним цілим щодо способів реалізації і взаємопроникнення метафоричних образів, – її віршовані та прозові твори пов'язані насамперед єдністю мовної особистості письменниці, специфікою її авторського художнього мислення. Найбільш продуктивним джерелом метафоризації в ахматівських віршах і прозі є денотативно-поняттєва сфера «фізичні властивості людини». В утворенні метафор найчастіше беруть участь такі семантико-когнітивні мотиванти, як «динаміка», «форма», «прояви об'єкта» і «звук», тобто авторське образне освоєння світу здійснюється через зорове та слухове сприйняття.

Метафорична картина світу А. Ахматової є переважно антропоморфною, тому що в ролі її образно-смислової домінанти виступає людина у фізичному, фізіологічному, особистісному та соціальному аспектах.

4.3. Методика аналізу метафоричного концепту

Метафорична концептуалізація світу як загальна властивість людського мислення відбиває образно-творчу інтерпретацію оточуючої дійсності, основою сприйняття якої є соціальний та особистий досвід носіїв тієї чи тієї етнокультури. Метафора є вербальним засобом формування метафоричного концепту, відображенням в мовній (мовленнєвій) формі образного уявлення про світ. Динамічна природа пізнання зумовлює подвійну функційність процесів метафоричної номінації. Метафори, з одного боку, сприяють осмисленню нових понять шляхом освоєння невідомої сфери-мети з використанням відомих джерел, а з іншого – руйнують стереотипи свідомості, що склалися, шляхом реконструювання відомої сфери-мети внаслідок застосування нового джерела, в результаті чого зміст метафоричного концепту поступово розширюється. Проте загалом механізм формування метафоричних концептів залишається нез'ясованим.

У лінгвоконцептології існують різні методики аналізу й опису концептів (М. В. Піменова, В. А. Маслова, З. Д. Попова, Й. А. Стернін та ін.). Так, М. В. Піменова (2003, 2005, 2011) вважає, що методика їх дослідження «полягає в інтерпретації значення конструкцій, які об'єктивують ті чи ті особливості концептів, у виявленні частотних (властивих багатьом концептам) таксономічних характеристик і визначенні за цими характеристиками спільних типологічних ознак досліджуваних концептів. Потім, на їхній основі, здійснюється узагальнення особливостей концептів, а також виділення концептуальних структур, когнітивних моделей і мовних схем актуалізації досліджуваних концептів» [Піменова, 2003: 65]. І хоча «наразі склалася більш-менш узгоджена методика опису концептів» [Воркачов, 2011: 68], єдиний алгоритм їх моделювання досі не розроблений.

В. А. Маслова (2004, 2005, 2007) пропонує задля встановлення смислового обсягу концепту такі етапи: 1) з урахуванням текстових матеріалів визначити референтну ситуацію, з якою співвідноситься певний концепт; 2) установити місце концепту в мовній картині світу й національній мовній свідомості через звернення до енциклопедичних і лінгвістичних словників (шляхом аналізу словникових дефініцій визначають ядро концепту); 3) врахувати особливості етимології слова; 4) залучити до аналізу різноманітні контексти (поетичні, наукові, публіцистичні, філософські тощо) для виявлення периферійних ознак концепту; 5) зіставити отримані результати з аналізом асоціативних ядерних зв'язків, зробити висновки про смисловий зв'язок цього концепту з іншими; 6) проінтерпретувати концепт у різних видах мистецтва [Маслова, 2005: 45–46].

З. Д. Попова та Й. А. Стернін (2005, 2006, 2007) виділяють такі етапи аналізу концепту: 1) побудова номінативного поля концепту; 2) аналіз та опис семантики мовних засобів, що входять до номінативного поля концепту; 3) когнітивна інтерпретація результатів опису семантики мовних засобів – виявлення когнітивних ознак, що формують досліджуваний концепт як ментальну одиницю; 4) верифікація отриманого когнітивного опису в носіїв мови (цей етап факультативний);

5) опис змісту концепту у вигляді переліку когнітивних ознак [Попова, Стернін, 2007: 118–119].

Виявлення метафоричних концептів здійснюється на базі корпусного дослідження тлумачних і семантичних словників та / або текстів (дискурсів) певної жанрово-стильової кваліфікації шляхом установлення всіх метафоричних найменувань і з'ясування, реалізацією яких саме концептів є ці метафори. Методика аналізу метафоричного концепту розрахована на декілька етапів:

1) визначення національної специфіки метафоричної реалізації певного концепту на основі аналізу мовних (узуальних) переносних значень, зафіксованих у тлумачних і семантичних словниках;

2) виявлення індивідуальних (і групових) особливостей метафоричної реалізації цього концепту в результаті семантичної інтерпретації, проведеної дослідником, мовленнєвих (оказіональних) метафоричних значень;

3) встановлення когнітивних ознак метафоричної проєкції на основі компонентно-семантичного аналізу всіх репрезентантів досліджуваного метафоричного концепту і когнітивної інтерпретації сем, опис цих ознак шляхом виявлення асоціатів та їхніх кваліфікаторів;

4) верифікація встановлених когнітивних ознак за допомогою семантико-когнітивного метафоричного моделювання;

5) опис змісту метафоричного концепту на семантичному (узуально-метафоричному, оказіонально-метафоричному) та когнітивному (асоціативно-метафоричному) рівнях;

6) ранжування виявлених когнітивних ознак (асоціатів) за ступенем частотності й характером прояву в досліджуваних метафоричних контекстах;

7) опис структури метафоричного концепту – його ядра, колоядерної зони та периферії.

Пропонована методика аналізу метафоричного концепту дає можливість встановити його зміст (метафоричні репрезентанти й асоціати) і структуру (ядерну, колоядерну, периферійну зони).

Розглянемо цю методику аналізу й опису метафоричного концепту на прикладі концепту «Вогонь», який був виявле-

ний у творах А. Бєлого, В. Інбер, М. Кузміна, Б. Пастернака й І. Сельвінського. Встановлено, що його репрезентантами в текстах різних авторів є метафори: ***вогонь***, ***вогняний***, ***горіння***, ***горіти***, ***згарище***, *згасати*, ***дим***, ***димитися***, ***жар***, ***палати***, ***спалахнути***, ***обпалити***, ***полум'я***, ***полум'яний***, ***пожежа***, ***попіл***, ***теплитися***, які утворюють (разом з асоціатами) зміст цього метафоричного концепту:

Вогонь: *вдалині над косарями* ***вогні*** *зорі горять*; *у* ***вогні*** *зорі – туманом*; *йде спиною перекинутою в повітряний* ***вогонь*** *зорі*; *на небі яскравий* ***вогонь*** *зорі*; *погас* ***вогонь*** *її очей;* ***вогонь*** *шаленства був у його душі* (А. Бєлий); *обдало всю* ***вогнем****, пожежею гніву*; *таким у* ***вогні*** *заходу сонця ми побачили храм царя Баграта*; *ти кладеш руку у* ***вогонь*** *пізнання* (В. Інбер); *недоторкана, тиха у побуті, ти зараз вся* ***вогонь****, горіння*; ***вогнем*** *душі світилися його очі,* ***вогнем*** *пристрастей були обпалені його губи* (Б. Пастернак); *він весь перед світом у* ***вогнях*** *одкровень* (І. Сельвінський) тощо.

Вогняний: *його* ***вогняна*** *промова надихала всіх слухачів* (А. Бєлий); *толстовські рядки набули вже особливого,* ***вогняного*** *змісту* (В. Інбер) тощо.

Горіти: *вогні зорі* ***горять***; *серце* ***горить*** (А. Бєлий); ***горіло*** *полум'я стародавніх ер* (В. Інбер); *лютий* ***горить****, як бавовна, що захлинулась у спирті*; *імбирно-червоний ліс* ***горів****, як пряник*; *жаром* ***горів*** *дикий виноград* (Б. Пастернак) тощо.

Горіння: ***горіння*** *його пристрасної душі*; *Бунін був ніби висушений невтомним, безрадісним* ***горінням*** *розуму* (В. Інбер); *недоторкана, тиха у побуті, ти зараз вся вогонь,* ***горіння***; *їй передує вечір аварій,* ***горіння*** *душі* (Б. Пастернак) тощо.

Дим: *у моїй душі спогадів* ***дим***; *Каті локонів* ***дим*** *прощекотів руку*; *попелястий* ***дим*** *її волосся*; *кучері злилися в один прядаючий у вітрі* ***дим*** (А. Бєлий); ***дим*** *почестей і славослів'я* ***дим***; *у* ***диму*** *пурги та зоряній тиші проходить країною Пояс Ночі*; *крізь незанавішене вікно – найлегший* ***дим*** *місяця* (В. Інбер); *ти куришся крізь* ***дим*** *теорій* (Б. Пастернак); *слава лише* ***дим*** (І. Сельвінський) тощо.

Димитися: *всім провулком* ***димилася*** *весна*; ***димилася*** *напівтемрява кімнат* (Б. Пастернак) тощо.

Жар: *творіння великого англійця наповнилися* ***жаром*** *і блиском пристрастей, попелом каяття* (В. Інбер); ***жаром*** *горів виноград*; ***жаром*** *випробуваного обпалено його обличчя* (Б. Пастернак) тощо.

Згарище: *на* ***згарищі*** *заходу сонця лютував соловей*; *згасле небо раптом осяяло* ***згарищем*** *заходу сонця* (Б. Пастернак) тощо.

Згасати: *у погляді* ***згаслому*** *хвилювання шалено-німе*; ***згас*** *вогонь її очей* (А. Бєлий); *на мить* ***згаснув*** *голос*; *знову спалахають* ***згаслі*** *суперечки* (В. Інбер); ***згасле*** *небо раптом осяяло згарищем заходу сонця* (Б. Пастернак) тощо.

Обпалити: *жаром випробуваного* ***обпалено*** *його обличчя* (Б. Пастернак); *ця думка знов* ***обпалила*** *його* (И. Сельвінський) тощо.

Палати: *в моєму серце* ***палає*** *кохання* (М. Кузмін); *у кожній людині* ***палає*** *ліризм* (И. Сельвінський) тощо.

Пожежа: *то було літо, охоплене* ***пожежею*** *селянських заворушень* (А. Бєлій); *обдало всю вогнем,* ***пожежею*** *гніву* (В. Інбер); ***пожежа*** *заходу сонця не охолола*; *якийсь із папірців, вийшовши з лотерейного колеса, спалахнув би біля виходу* ***пожежею*** *виграшу, перемоги* (Б. Пастернак) тощо.

Полум'я: *сад прикрашений* ***полум'ям*** *троянд*; *очей металося* ***полум'я*** *пекуче*; *червоне, що зоря,* ***полум'я*** *його одягу* (А. Бєлий); *горіло* ***полум'я*** *стародавніх ер*; ***полум'я*** *місяця ставало більшим*; ***полум'я*** *цього життя обгоряло* (В. Інбер); *з ними вмирає* ***полум'я*** *духу*; *очі сині, ніс орлиний, губи в* ***полум'ї***; *Петрарка зумів цю фантазію тримати в* ***полум'ї*** *все життя* (І. Сельвінський) тощо.

Полум'яний: *я мрію про* ***полум'яну*** *дружбу*; *він лише розкривав свою душу* ***полум'яним*** *зізнанням*; *на адресу нашої дівчини прийшло* ***полум'яне*** *освідчення в коханні* (І. Сельвінський) тощо.

Попіл: *творіння великого англійця наповнилися жаром і блиском пристрастей,* ***попелом*** *каяття* (В. Інбер); *серце моє знепалалося в* ***попіл*** (І. Сельвінський) тощо.

Спалахнути: ***спалахнули*** *згаслі суперечки* (В. Інбер); *раптово* ***спалахнула*** *ідея* (М. Кузмін); *якийсь із папірців,*

вийшовши з лотерейного колеса, ***спалахнув*** *би біля виходу полум'ям виграшу, перемоги* (Б. Пастернак) тощо.

Теплитися: *боязка надія знову* ***затеплилася*** *в його душі* (Б. Пастернак); *моя ідея* ***теплиться*** *ледве* (І. Сельвінський) тощо.

Згідно з розробленою методикою описуємо етапи аналізу метафоричного концепту «Вогонь»:

1. Необхідно визначити особливості мовної репрезентації досліджуваного метафоричного концепту на основі вивчення виявлених метафоричних найменувань, зафіксованих у тлумачних і семантичних словниках, тобто встановити узуальні метафоричні значення.

Для з'ясування змісту метафоричного концепту «Вогонь» на семантичному рівні (узуально-метафоричному підрівні) потрібно зіставити всі зібрані факти метафоричної номінації з даними тлумачних і семантичних словників відповідного історичного періоду.

У результаті семантичного аналізу встановлено такі узуальні метафоричні значення (мовні метафори):

Вогонь. 1. Почуття, що з силою оволоділо кимось, що охопило когось. ***Вогонь*** *шаленства був у його душі* (А. Бєлий). *Обдало всю* ***вогнем****, пожежею гніву* (В. Інбер). ***Вогнем*** *пристрастей були обпалені його губи* (Б. Пастернак). 2. Пристрасність, жвавість, душевний підйом, запал. ***Вогнем*** *душі світилися очі* (Б. Пастернак). 3. Про когось, хто відрізняється гарячим, палким характером. *Недоторкана, тиха у побуті, ти зараз вся* ***вогонь****, горіння* (Б. Пастернак). 4. Те, що виражає сильне почуття (про очі, погляд і т. п.). *Згас* ***вогонь*** *її очей* (Б. Пастернак).

Вогняний. Палкий, живий, пристрасний. *Його* ***вогняна*** *промова вже надихала багатьох слухачів* (А. Бєлий).

Горіти. Бути охопленим якимось сильним почуттям. *Серце* ***горить****, вказує на оборону* (А. Бєлий).

Димитися. Поширюватися у вигляді серпанку. ***Димилася*** *напівтемрява кімнат* (Б. Пастернак).

Згасати. Послаблюватися, зникати. ***Згас*** *вогонь її очей* (А. Бєлий). *На мить* ***згасне*** *мій голос. Знову спалахують* ***згаслі*** *суперечки* (В. Інбер). *У погляді* ***згасло*** *хвилювання німе.*

Згасаюче *небо раптом освітилося згарищем заходу сонця* (Б. Пастернак).

Обпалити. Раптово та сильно опанувати кимось; змусити раптово і гостро відчувати щось. *Ця думка знову* ***обпалила*** *його* (І. Сельвінський).

Палати. Бути охопленим якимось сильним почуттям; сильно переживати щось. *У кожній людині* ***палає*** *ліризм* (І. Сельвінський).

Пожежа. Бурхливий прояв чогось, що протікає з нищівною силою. *Це було літо, охоплене* ***пожежею*** *селянських заворушень* (А. Бєлий).

Полум'я. Пил, натхнення. *З ними вмирає* ***полум'я*** *духу* (І. Сельвінський).

Полум'яний. Дуже палкий, пристрасний. *Я мрію про* ***полум'яну*** *дружбу. Він лише розкривав свою душу* ***полум'яним*** *зізнанням. На адресу дівчини надійшло* ***полум'яне*** *освідчення у коханні* (І. Сельвінський).

Спалахнути. Раптом виникнути (про почуття, потрясіння). *Раптом* ***спалахнула*** *ідея* (М. Кузмін).

Теплитися. Слабко, ледве помітно виявлятися. *Моя ідея* ***теплиться*** *ледь* (І. Сельвінський). *Боязка надія* ***затеплилася*** *в його душі* (М. Кузмін).

2. Необхідно визначити індивідуальну (і групову) специфіку мовленнєвої реалізації досліджуваного метафоричного концепту шляхом інтерпретації його репрезентантів – оказіональних (індивідуально-авторських, традиційно-художніх) метафоричних значень.

Після виявлення мовних метафор (узуальних метафоричних значень) потрібно зробити контекстуальний аналіз інших метафоричних реалізацій концепту «Вогонь» і з'ясувати їхній смисловий зміст – оказіональні значення.

У результаті проведеного контекстуального аналізу встановлено такі оказіональні метафоричні значення (мовленнєві метафори):

Вогонь. 1. Пристрасне, сильне прагнення до чогось. *Ти кладеш руку у* ***вогонь*** *пізнання* (В. Інбер). *Він весь перед світом у* ***вогнях*** *одкровень* (І. Сельвінський). 2. Світло, що випромінюється природним явищем (зоря, захід сонця тощо);

кольору вогню. *Вдалині над косарями* ***вогні*** *зорі горять. У* ***вогні*** *зорі – туманом. Йде спиною перекинутою в повітряний* ***вогонь*** *зорі. На небі яскравий* ***вогонь*** *зорі* (А. Бєлий).

Вогняний. Такий, що має важливе, вагоме значення. *Толстовські рядки набули тут особливого,* ***вогняного*** *змісту* (В. Інбер).

Горіти. 1. Нагадувати своїм виглядом вогонь, полум'я; бути кольору полум'я. *Вогні зорі* ***горять*** (А. Бєлий). *Ви пройшли в імбирно-червоний ліс, що* ***горів****, як пряник. Жаром* ***горів*** *дикий виноград* (Б. Пастернак). 2. Бути, ставати незабутнім, пам'ятним. ***Горіло*** *полум'я стародавніх ер* (В. Інбер). 3. Швидко закінчуватися, йти на спад. *І лютий* ***горить****, як бавовна, що захлинулася у спирті* (Б. Пастернак).

Горіння. 1. *див.* Полум'я (узуал.). ***Горіння*** *його пристрасної душі* (В. Інбер). *Їй передує вечір катастроф,* ***горіння*** *душі* (Б. Пастернак). 2. *див.* Полум'я (оказ., 1 знач.). *Бунін був ніби висушений невтомним, безрадісним* ***горінням*** *розуму* (В. Інбер). 3. *див.* Вогонь (узуал., 3 знач.). *Недоторкана, тиха у побуті, ти зараз вся вогонь,* ***горіння*** (Б. Пастернак).

Дим. 1. Легка чи густа пелена. *Крізь незавішене вікно – найлегший* ***дим*** *місяця. У* ***диму*** *пурги та зірковій тиші проходить країною Пояс Ночі* (В. Інбер). 2. Щось, схоже на клуби диму, подібне до диму. *Зміла зі свого плеча волосся наскрізний попелястий* ***дим****. Розкидався попелястий* ***дим*** *її волосся. Каті локонів* ***дим*** *прощекотав руку. Кудрі злилися в один* ***дим****, що прядає у вітрі* (А. Бєлий).

Димитися. Нагадувати своїм виглядом, бути схожим на клуби диму. *Всім провулком* ***димилася*** *весна* (Б. Пастернак).

Жар. 1. *див.* Вогонь (узуал., 1 знач.). *Творіння великого англійця наповнилися* ***жаром*** *і блиском пристрастей, попелом каяття* (В. Інбер). 2. Сильні переживання. ***Жаром*** *випробуваного було обпалено його обличчя* (Б. Пастернак). 3. *див.* Полум'я (оказ., 4 знач.). ***Жаром*** *горів дикий виноград* (Б. Пастернак).

Згарище. *див.* Полум'я (оказ., 4 знач.). *А на* ***згарищі*** *заходу шаленів соловей. Згасле небо раптом осяяло* ***згарищем*** *заходу сонця* (Б. Пастернак).

Обпалити. Нести сліди сильних переживань. *Жаром випробуваного було* ***обпалено*** *його обличчя* (Б. Пастернак).

Пожежа. 1. *див.* Вогонь (узуал., 1 знач.). *Обдало всю огнем,* ***пожежею*** *гніву* (В. Інбер). 2. *див.* Полум'я (оказ., 4 знач.). *І* ***пожежа*** *заходу сонця не охолонула* (Б. Пастернак). 3. Щось, що викликає почуття задоволення, радості. *Якийсь із папірців, вийшовши з лотерейного колеса, спалахнув би* ***пожежею*** *виграшу, перемоги* (Б. Пастернак).

Полум'я. 1. Активна діяльність (фізична, інтелектуальна, творча тощо). ***Полум'я*** *життя обгорало* (В. Інбер). *Петрарка зумів цю фантазію тримати в* ***полум'ї*** *все життя* (І. Сельвінський). 2. Щось незабутнє, пам'ятне. *Горіло* ***полум'я*** *стародавніх епох* (В. Інбер). 3. *див.* Вогонь (узуал., 4 знач.). *Очей металося* ***полум'я*** *пекуче* (А. Бєлий). 4. Щось, що нагадує своїм виглядом вогонь, полум'я; кольору полум'я. *Сад прикрашений* ***полум'ям*** *троянд. Червоне, що зоря,* ***полум'я*** *його одягу* (А. Бєлий). ***Полум'я*** *місяця ставало дедалі більше* (В. Інбер). *Очі сині, ніс орлиний, губи в* ***полум'ї*** (І. Сельвінський).

Попіл. Про почуття, яке втратило колишню силу. *Творіння великого англійця наповнилися жаром і блиском пристрастей,* ***попелом*** *каяття* (В. Інбер). *Серце моє згоріло в* ***попіл*** (І. Сельвінський).

Спалахнути. 1. Знову виникнути, поновитися. ***Спалахають*** *згаслі суперечки* (В. Інбер). 2. Раптом стати незабутньою подією, викликати яскраве враження. *Якийсь із папірців, вийшовши з лотерейного колеса,* ***спалахнув*** *би пожежею виграшу, перемоги* (Б. Пастернак).

3. Потрібно виявити когнітивні ознаки досліджуваного метафоричного концепту на основі компонентно-семантичного аналізу всіх його репрезентантів і когнітивної інтерпретації сем.

У метафоричного концепту «Вогонь» виявлено такі асоціати, розподілені відповідно до їхніх кваліфікаторів (семантико-когнітивних мотивантів):

1) прояв об'єкта:

а) виявлення: 'раптовий, різкий' (*думка* ***обпалила***; ***спалахнула*** *ідея*);

б) інтенсивність: ‘яскраво, сильно виражений’ (***полум’яне*** *освідчення в коханні*; ***вогняне*** *визнання*); ‘слабко, ледве виражений’ (*ідея* ***теплиться***; *надія* ***теплиться***); ‘нечітко виражений, неясний’ (*слава –* ***дим***; ***дим*** *воспомінаній*); ‘той, що починається, відновлюється’ (***спалахують*** *суперечки*; *час від часу* ***спалахує*** *розмова*); ‘той, що припиняється, зникає’ (***погасне*** *голос*; ***згаслі*** *суперечки*); ‘блискучий’ (***вогонь*** *очей*; ***полум’я*** *очей*); ‘втративший блиск, тьмяний’ (*погляд* ***згаслий***; ***згас*** *вогонь очей*);

в) активність: ‘сильний, пристрасний’ (***вогонь*** *душі*; ***горіння*** *душі*; ***полум’я*** *духу*); ‘поривчастий, палкий’ (*ти вся* ***вогонь, горіння***; ***вогняна*** *промова*); ‘діяльний’ (***полум’я*** *життя*; ***горіння*** *розуму*); ‘спрямований на щось’ (***вогонь*** *пізнання*; ***полум’я*** бажання); ‘збуджений, захоплений’ (***запалала*** *душа*; ***спалахнула*** *свідомість*);

г) реалізація: ‘важливий, значущий’ (***полум’яні*** *рядки вірша*; ***вогняний*** *смисл*); ‘незабутній, пам’ятний’ (***полум’яні*** *спогади*; *горіло* ***полум’я*** *стародавніх ер*);

2) міра (ступінь): ‘сильний, повністю охопивший’ (***вогонь*** *пристрасті*; ***пожежа*** *гніву*; *серце* ***горить***); ‘дуже сильний, нищівної сили’ (***пожежа*** *селянських заворушень*); ‘слабкий, втративший колишню силу’ (***попіл*** *каяття*; *серце згоріло в* ***попіл***);

3) колір (тон, насиченість): ‘яскравий, кольору вогню’ (*яскраве* ***полум’я*** *троянд*; ***пожежа*** *заходу сонця*; ***жаром горів*** *виноград*); ‘неяскравий, тьмяний’ (***згасне*** *небо*; ***згасли*** *фарби дня*);

4) форма (обриси): ‘безформний’ (***дим*** *пурги*; ***дим*** *волосся*; ***димилася*** *напівтемрява кімнат*).

4. Отримані результати когнітивної інтерпретації сем потрібно підтвердити результатами проведеного метафоричного моделювання.

Усі виявлені семантико-когнітивні мотиванти у представлених нижче продуктивних метафоричних моделях є мотивуючими когнітивними ознаками, сформульованими в загальному вигляді та позначеними як кваліфікатори асоціатів:

1) фізичні явища → фізичні властивості людини | прояви об’єкта: субмодель «теплові явища → частини тіла людини |

інтенсивність»: *згас* ***вогонь*** *її очей*; *очей металося* ***полум'я*** *пекуче* (А. Бєлий); *погляд* ***згаслий*** (Б. Пастернак);

2) фізичні явища → психічні властивості людини | прояви об'єкта: субмодель «теплові явища → мислення | виявлення»: *раптово* ***спалахнула*** *ідея* (М. Кузмін); *ця думка знову* ***обпалила*** *його* (І. Сельвінський);

3) фізичні явища → душевні властивості людини | прояви об'єкта: субмодель «теплові явища → духовна сутність людини | активність»: ***горіння*** *пристрасної душі* (В. Інбер); ***горіння*** *душі*; ***полум'яна*** *душа* (Б. Пастернак);

4) фізичні явища → соціальні відносини | прояви об'єкта: а) субмодель «теплові явища → міжособистісні відносини» | інтенсивність»: ***полум'яне*** *визнання*; ***полум'яна*** *дружба*; ***полум'яне*** *освідчення в коханні* (І. Сельвінський); б) субмодель «теплові явища → громадська думка | інтенсивність»: ***дим*** *почестей і славослів'я* ***дим*** (В. Інбер);

5) фізичні явища → душевні властивості людини | міра: а) субмодель «теплові явища → почуття | ступінь чогось»: ***жаром*** *пристрастей,* ***попелом*** *каяття* (В. Інбер); ***вогнем*** *пристрастей* (Б. Пастернак); б) субмодель «теплові явища → емоції | ступінь чогось»: ***вогонь*** *шаленства* (А. Бєлий); ***вогнем, пожежею*** *гніву* (В. Інбер);

6) фізичні явища → атмосферні явища | колір: субмодель «теплові явища → стан атмосфери | насиченість»: ***вогні*** *зорі* ***горять***; *повітряний* ***вогонь*** *зорі*; ***вогні*** *зорі* (А. Бєлий); ***згарище*** *заходу сонця*; ***пожежа*** *заходу сонця не охолонула* (Б. Пастернак);

7) фізичні явища → фізичні властивості людини | форма: субмодель «теплові явища → зовнішність людини | обриси»: *локонів* ***дим***; *попелястий* ***дим*** *волосся*; *кучері злилися в* ***дим*** (А. Бєлий).

5. Необхідно описати зміст аналізованого метафоричного концепту на семантичному та когнітивному рівнях.

До змісту метафоричного концепту «Вогонь» входять такі репрезентанти й асоціати:

1) семантичний рівень:

а) узуально-метафоричний підрівень: ***вогонь, вогняний,***

горіти, димитися, згасати, палати, пожежа, полум'я, полум'яний, обпалити, спалахнути, теплитися;

б) оказіонально-метафоричний підрівень: ***вогонь, вогняний, горіти, горіння, дим, димитися, жар, згарище, обпалити, пожежа, полум'я, попіл, спалахнути***;

2) когнітивний рівень (асоціативно-метафоричний): 'яскраво, сильно виражений'; 'сильний'; 'сильний, повністю охопивший'; 'дуже сильний, нищівної сили'; 'сильний, пристрасний'; 'поривчастий, палкий'; 'яскравий, кольору вогню'; 'блискучий'; 'нечітко виражений, неясний'; 'слабко, ледве виражений'; 'слабкий, втративший колишню силу'; 'втративший блиск, тьмяний'; 'неяскравий, тьмяний'; 'безформний'; 'раптовий, різкий'; 'той, що починається, відновлюється'; 'той, що припиняється, зникає'; 'діяльний'; 'спрямований на щось'; 'збуджений, захоплений'; 'важливий, значущий'; 'незабутній, пам'ятний'.

6. Потрібно визначити частоту й характер репрезентації виявлених когнітивних ознак (асоціатів) в аналізованих метафоричних контекстах.

Репрезентанти метафоричного концепту «Вогонь» детерміновані декількома стійкими образними уявленнями й асоціаціями, опис яких здійснюється за допомогою зазначених кваліфікаторів асоціатів:

1) сила (інтенсивність, активність) прояву чогось (***вогонь, вогняний, горіння, горіти, гаснути, дим, палати, полум'я, полум'яний, спалахнути, теплитися***);

2) міра (ступінь) чогось (***вогонь, горіти, жар, пожежа, попіл***);

3) колір (***вогонь, жар, згарище, горіти, гаснути***);

4) форма (***дим, димитися***).

Найбільшу частотність і метафоричну полісемію мають метафори ***вогонь, дим, полум'я***, середньою частотністю характеризуються метафори ***горіння, горіти, жар, пожежа, полум'яний***, найменшою – всі інші.

7. Необхідно описати структуру досліджуваного метафоричного концепту – його ядерну, колоядерну та периферійну зони, що визначається якісно-кількісним складом виявлених репрезентантів й асоціатів досліджуваного концепту.

Структура метафоричного концепту «Огонь»

Кваліфікатор (мотивант)	Асоціати	Репрезентанти	%
Ядерна зона			
Прояви об'єкта: інтенсивність; активність	'яскраво, сильно виражений'; 'сильний, пристрасний'; 'діяльний'; 'поривчастий, палкий'; 'спрямований на щось'; 'збуджений, захоплений'; 'блискучий'; 'слабко, ледве виражений'; 'нечітко виражений, неясний'; 'втративший блиск, тьмяний'; 'той, що починається, відновлюється'; 'той, що припиняється, зникає'	*вогонь, вогняний, горіння, горіти, дим, жар, згасати, палати, пожежа, полум'я, полум'яний, спалахнути, теплитися*	35%
Міра: ступінь	'сильний, повністю охопивший'; 'дуже сильний, нищівної сили'; 'слабкий, втративший колишню силу'	*вогонь, горіти, жар, палати, пожежа, попіл*	26%
Колоядерна зона			
Колір: тон	'яскравий, кольору вогню'; 'неяскравий, тьмяний'	*вогонь, горіти, жар, згарище, згасати, пожежа, полум'я*	18%
Прояви об'єкта: виявлення; реалізація	'раптовий, різкий'; 'важливий, значущий'; 'незабутній, пам'ятний'	*вогняний, горіти, обпалити, полум'я, спалахнути*	16%
Периферійна зона			
Форма: обриси	'бесформний'	*дим, димитися*	5%

Як бачимо, ядерну зону метафоричного концепту «Вогонь» складають численні асоціати, які репрезентовані великою кількістю мовних і мовленнєвих метафоричних реалізацій у текстах поетів-прозаїків першої половини ХХ ст. і кваліфіковані як:

1) прояви об'єкта (інтенсивність; активність): 'яскраво, сильно виражений'; 'сильний, пристрасний'; 'поривчастий, палкий'; 'діяльний'; 'спрямований на щось'; 'збуджений, захоплений'; 'блискучий'; 'слабко, ледве виражений'; 'нечітко виражений, неясний'; 'втративший блиск, тьмяний'; 'той, що починається, відновлюється'; 'той, що припиняється, зникає';

2) міра (ступінь): 'сильний, повністю охопивший'; 'дуже сильний, нищівної сили'; 'слабкий, втративший колишню силу'.

До колоядерної зони цього метафоричного концепту входять колірні асоціати (тон): 'яскравий, кольору вогню'; 'неяскравий, тьмяний', а також асоціати з кваліфікатором «прояви об'єкта (виявлення; реалізація)»: 'раптовий, різкий'; 'важливий, значущий'; 'незабутній, пам'ятний' (їх небагато, але вони представлені метафоричними репрезентантами у віршованих і прозових текстах двох і більше авторів).

Периферію описуваного метафоричного концепту утворюють асоціати, що означають форму (обриси) об'єкта: 'безформний' (вони характерні лише для одного автора, тобто є індивідуальними).

Висновки до розділу 4

Об'єктом нашого семантико-когнітивного дослідження є метафора як компонент метафоричної картини світу, що входить до складу мовної картини світу, і метафоричної концептосфери, що входить до складу національної концептуальної картини світу (концептосфери етносу), вивчення якої з таких позицій сприяє реалізації ідеї комплексного її розгляду як ментально-вербального конструкта.

Мета семантико-когнітивного моделювання метафорики будь-якої мови (мовлення) полягає в тому, щоб виявити ос-

новні тенденції та закономірності процесів метафоричної номінації та реконструювати метафоричну конфептосферу певного етносу чи його окремого представника.

Згідно з нашою концепцією семантико-когнітивне метафоричне моделювання передбачає такі етапи: 1. Аналіз і систематизація метафорики: вивчення зібраних шляхом суцільної вибірки метафоричних номінацій із тлумачних і семантичних словників та / або метафоричних контекстів із корпусу текстів / дискурсів певної жанрово-стильової кваліфікації конкретного історичного періоду, визначення зв'язків і залежностей між ними. 2. Встановлення основних конструкцій – метафоричних моделей: побудова метафоричних моделей як трикомпонентних структур, що включають такі параметри: вихідну денотативно-поняттєву сферу, нову денотативно-поняттєву сферу та семантико-когнітивний метафоричний мотивант. 3. Структурація метафоричних моделей як варіантів певної метафоричної мегамоделі (систематизація метафоричних моделей за загальними напрямами метафоричної проєкції) та інваріантів, що організовують метафоричні субмоделі (деталізація метафоричних моделей). 4. Підбиття попередніх підсумків дослідження метафоричних моделей: співставлення метафоричних моделей задля визначення їхньої регулярності та продуктивності; виявлення основних тенденцій і закономірностей метафоричного моделювання. 5. Верифікація отриманих даних та їх застосування для встановлення метафоричних концептів: аналіз результатів метафоричного моделювання; виявлення всіх метафоричних концептів, репрезентантами яких є метафоричні номінації та когнітивні ознаки (асоціати), впорядкування їхнього змісту і структури.

Розроблена методика побудови й опису метафоричних моделей може бути використаною: 1) як самостійний операційний механізм під час семантичного аналізу фактів метафоризації чи обов'язковий етап семантико-когнітивного дослідження метафор; 2) як у корпусному дослідженні метафорики конкретної мови (текстів, дискурсів), так й окремих фактів метафоризації, що робить її універсальною.

Отже, пропонована методика дає змогу встановити типові моделі процесів метафоричної номінації, зміст і структуру

метафоричних концептів, реконструювати метафоричну концептосферу певного етносу. При цьому необхідно зазначити, що вичерпний опис змісту будь-якого метафоричного концепту є досить складним і, більш того, практично неможливим, оскільки, по-перше, він досліджується, як правило, на певному корпусі текстів, тому важко виявити всі індивідуально-мовленнєві метафоричні номінації; по-друге, метафоричний концепт як ментальний конструкт не піддається повній вербалізації його понятєвих компонентів. Проте активізація досліджень у цій галузі сприятиме максимально об'єктивному опису виявлених метафоричних концептів, а також глибшому розумінню сутності й механізмів національного й індивідуального образно-метафоричного мислення.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Семантико-когнітивний напрям сучасної лінгвістики передбачає вивчення різних мовних процесів і явищ від семантики мови до моделювання концепту, від мовної картини світу до концептосфери етносу, що відображає специфіку національного мислення.

Семантико-когнітивний підхід до вивчення метафори, розроблений для інтегративного опису цього феномена як мовного та ментального явища, полягає в тому, що в результаті аналізу семантики метафоричних номінацій і побудови метафоричних моделей, що реконструюються на тому чи тому мовному матеріалі, можна встановити типові моделі метафоричного мислення етносу чи його окремого представника, а загалом – основні тенденції та закономірності метафоричної репрезентації та концептуалізації світу, характерні для певного історичного періоду.

Пропонований семантико-когнітивний підхід до вивчення метафори базується на таких принципах, як-от: розуміння метафори як ментально-вербального конструкта; синтез ідей семантичного та когнітивного моделювання метафоризації; здійснення метафоричного моделювання на основі реконструкції національної / індивідуальної метафоричної картини світу або її фрагментів; аналіз значного корпусу метафоричних номінацій; параметризація метафоричної моделі як трикомпонентної структури; виявлення продуктивних метафоричних моделей; структурація метафоричних моделей як варіантів мегамоделі й інваріантів, організуючих субмоделі; встановлення базових метафоричних концептів, опис їхнього змісту і структури. Семантико-когнітивне дослідження метафори як продукту пізнавальної ментально-вербальної діяльності носіїв етнокультури орієнтовано на комплексний опис цього унікального явища мови (мовлення) та мислення.

Метафорична номінація являє собою процес і результат образно-переносного іменування об’єктів дійсності за схожістю їхніх ознак з іншими об’єктами. Метафоризація (метафорична номінація як процес) – це когнітивно-семантичний механізм, що допомагає виявляти спільність у різних реалій

на підставі аналогово-асоціативних комплексів, що існують у свідомості представників певної етнокультури. Метафора (метафорична номінація як результат) – ментально-вербальний конструкт, призначений для характеризації й номінації якогонебудь об'єкта і створений на основі його аналогії або асоціативної подібності з іншим об'єктом, що вже має найменування, у процесі пізнавальної діяльності людини.

Усі метафоричні номінації (метафорика мови) утворюють метафоричну картину світу етносу, що розглядається як фрагментарна проєкція мовної картини світу, сукупність образних аналогово-асоціативних уявлень про світ, які існують у національній свідомості носіїв певної етнокультури й експлікуються в мові. Вона поступово формується і періодично модифікується носіями мови, в ній фіксуються та підсумовуються метафори, що накопичуються народом у ході його історичного розвитку, виявляючи деяку стереотипність національного образного мислення. Для встановлення характеру змін у процесах метафоричної номінації необхідно вивчати метафорику на різних етапах її еволюції. Метафорична картина світу у свідомості окремого представника будь-якого етносу варіативна й зумовлена його індивідуальними особливостями. Проте вона відтворює не тільки індивідуальні образні уявлення про світ окремої мовної особистості, а й національні уявлення, що склалися як деякі стереотипи у свідомості цього носія етнокультури.

Моделювання метафоричної картини світу в широкому розумінні є способом пізнання, концептуалізації та репрезентації дійсності на основі образного мислення етносу, що відображає специфіку колективної та / або індивідуальної свідомості на конкретному етапі історичного розвитку. У вужчому сенсі – це засіб створення та реконструкції національної або індивідуальної метафоричної картини світу, що відбиває відповідно стереотипи аналогового й асоціативного мислення будь-якої етнокультурної спільноти або образні уявлення про світ окремої мовної особистості.

Згідно з пропонованим підходом метафорична модель є існуючою у свідомості носіїв мови схемою вербалізації корелятивних в аналогово-асоціативному плані понять. Вона являє

собою трикомпонентну структуру, що включає вихідну й нову денотативно-поняттєві сфери та семантико-когнітивний мотивант, який трактується як поняттєво-смисловий елемент, що інтегрує різні сутності, подібні в якому-небудь відношенні. Метафорична модель структурується у вигляді метафоричних субмоделей, які є засобами її конкретизації та характеризуються варіативністю вихідної та / або нової денотативно-поняттєвих сфер та / або семантико-когнітивного мотиванта в межах певного інваріанта. Сукупність метафоричних моделей з подібними денотативно-поняттєвими сферами утворює метафоричну мегамодель, яка вказує на напрям метафоричної проєкції з однієї ідеографічної сфери до іншої, сформульований у найбільш загальному вигляді. Мовленнєва (оказіональна) метафоризація, як і мовна, є системним і модельованим об'єктом.

Метафоричне моделювання передбачає такі етапи, як: 1) аналіз і систематизація значного корпусу метафоричних контекстів; 2) побудова основних конструкцій – метафоричних моделей; 3) структурація метафоричних моделей як варіантів певної мегамоделі й інваріантів, організуючих субмоделі; 4) зіставлення метафоричних моделей, виявлення основних тенденцій і закономірностей метафоричного моделювання; 5) верифікація отриманих результатів та їх застосування для встановлення й опису метафоричних концептів. Пропонована методика побудови метафоричних моделей є обов'язковим етапом семантико-когнітивного дослідження метафорики та може бути використаною як самостійний операційний механізм при семантичному аналізі метафоричних номінацій, що робить її універсальною.

Під час семантико-когнітивного дослідження метафорики установлено характерні денотативно-поняттєві сфери як джерело та мета метафоричної проєкції: 1) мегасфера «Людина»: фізичні, фізіологічні, психічні й душевні властивості людини; 2) мегасфера «Соціум»: соціальні групи; соціальні відносини; мистецтво (як сфера-джерело також «армія»); 3) мегасфера «Тваринний світ»: види тварин (як сфера-джерело також «сукупність тварин», «фізичні властивості тварин», «умови проживання тварин»); 4) мегасфера «Рослинний світ»: види рос-

лин; сукупність рослин; фізичні властивості рослин (як сфера-джерело також «фізіологія рослин»); 5) мегасфера «Неорганічний світ»: фізичні явища; атмосферні явища; космічні, земні та водні об'єкти; корисні копалини (як сфера-джерело також «камені-самоцвіти»); 6) мегасфера «Артефакт»: будівлі; одяг; інструменти; техніка; військові атрибути; предмети релігійного культу (як сфера-джерело також «домашнє начиння», «харчові продукти», «продукти ливарного виробництва»; як сфера-мета – «населений пункт», «друкарсько-рукописна продукція»); 7) мегасфера «Час»: часові відрізки (як сфера-мета також «властивості часу»).

Виділено основні типи семантико-когнітивних метафоричних мотивантів: 1) форма (обрис, структура); 2) колір (тон, відтінок, забарвлення); 3) звук (висота, сила, темп, ритм, якість звучання); 4) динаміка (рух, дія, переміщення, розвиток); 5) кількість (безліч, мала кількість, сукупність); 6) міра (розмір, ступінь); 7) кореляція (порядок, розташування, зв'язок); 8) прояви об'єкта (виявлення, інтенсивність, активність, реакція на щось, реалізація); 9) консистенція (щільність, прозорість, твердість); 10) стан (вид, характер); 11) час (тривалість, безперервність, послідовність); 12) функційність (мета, призначення); 13) оцінність (позитивна / негативна оцінка).

Метафоричні номінації є репрезентантами тих або тих метафоричних концептів, які містять релевантні для певної етнокультурної спільноти образні уявлення, що визначають особливості її національного мислення. Встановлення метафоричних концептів етнокультури на тому чи тому мовному матеріалі сприяє виявленню компонентів загальної концептосфери етносу на конкретному етапі його еволюції. У нашому розумінні метафоричний концепт є ментальним конструктом, що відображає стійкі в колективній та індивідуальній свідомості образні аналогово-асоціативні зв'язки реалій та експлікований у процесі креативної вербальної діяльності людини у вигляді метафоричних номінацій. Він є деяким образно-ментальним інваріантом, що виявляється в різних мовних і мовленнєвих метафоричних варіаціях. Метафоричний концепт як складне ментальне утворення має свій зміст і структуру. До змісту такого конструкту входять усі його мовні (узуальні

метафори) і мовленнєві (оказіональні метафори) репрезентанти, а також асоціати – вербалізовані когнітивні ознаки (їхні мовні реалізації), що визначають образні аналогово-асоціативні зв'язки реалій. Структурація метафоричного концепту здійснюється залежно від значущості когнітивних ознак метафоричної проєкції в певній етнокультурі: ядерну та колоядерну зони метафоричного концепту становлять найбільш суттєві для носіїв мови асоціати, що визначається кількісним складом репрезентантів конкретного концепту, а його периферію – індивідуально значущі ознаки.

Метафоричний концепт має, на нашу думку, такі ознаки, як-от: 1) домінантність у метафоричній картині світу; 2) оперативність у процесі образно-ментальної діяльності людини; 3) наявність певної поняттєво-метафоричної сфери; 4) інваріантність; 5) здатність до реалізації в різних метафоричних варіаціях; 6) відносна стійкість асоціацій; 7) велика інформативність; 8) рухливість меж, – основними з яких є домінантність, інваріантність, варіативність мовних (мовленнєвих) репрезентацій і стійкість асоціацій.

Методика дослідження метафоричного концепту включає кілька етапів: 1) визначення національної специфіки метафоричної реалізації цього концепту на основі аналізу узуальних переносних значень; 2) виявлення індивідуальних особливостей метафоричної реалізації досліджуваного концепту внаслідок інтерпретації оказіональних метафоричних значень; 3) встановлення когнітивних ознак метафоричної проєкції на основі компонентно-семантичного аналізу всіх його репрезентантів і когнітивної інтерпретації сем; 4) верифікація встановлених когнітивних ознак шляхом семантико-когнітивного метафоричного моделювання; 5) опис змісту метафоричного концепту на семантичному та когнітивному рівнях – його репрезентантів й асоціатів; 6) ранжування виявлених асоціатів за ступенем частотності та характером прояву в досліджуваному мовному матеріалі – словниках, текстах, дискурсах; 7) опис структури метафоричного концепту – ядерної, колоядерної та периферійної зон. Пропонована методика дає можливість встановлювати зміст і структуру метафоричного концепту.

Метафорична концептуалізація світу як властивість людського мислення відбиває образно-творчу інтерпретацію навколишньої дійсності, в основі сприйняття якої лежить соціальний та особистий досвід носіїв тієї чи тієї етнокультури. Метафора є вербальним засобом формування метафоричного концепту, відображення у мовній і мовленнєвій формі образного уявлення про світ. Метафоричні концепти, характерні для конкретної етнокультури, загалом складають метафоричну концептосферу народу. Метафорична концептосфера, як і концептосфера етносу в цілому, включає до своєї структури ядерну, колоядерну та периферійну зони. Ядро метафоричної концептосфери становлять базові метафоричні концепти, характерні для всіх або більшості носіїв етнокультури та вербалізовані у значній кількості мовних метафор. До колоядерної зони метафоричної концептосфери входять групові (ширше – соціальні) концепти, а до її периферії – індивідуальні метафоричні концепти. Сукупність метафоричних концептів індивідуума становить його індивідуальну метафоричну концептосферу, реконструкція якої здійснюється на основі корпусного дослідження метафоричних контекстів, вилучених із створених ним текстів. Установлення структури індивідуальної метафоричної концептосфери визначається якісними та кількісними характеристиками виявлених метафоричних концептів.

Реконструкція національної метафоричної концептосфери здійснюється на основі аналізу метафорики відповідної мови, а індивідуальної метафоричної концептосфери – на базі дослідження метафорики ідіолекту певного носія цієї мови. Зіставлення національної метафоричної концептосфери етносу й індивідуальної метафоричної концептосфери окремого представника сприятиме виявленню особистісного (суб'єктивного) на тлі національного (об'єктивного). Порівняльне вивчення різних індивідуальних метафоричних концептосфер на конкретному етапі історичного розвитку сприяє виявленню спільних для певного етносу та специфічних для окремого його представника метафоричних концептів, що відображають відповідно національні стереотипи образного мислення й індивідуально-авторські уявлення про світ.

Новий семантико-когнітивний підхід до вивчення метафори, який полягає в аналізі семантики метафоричних номінацій як засобів мови (мовлення) та способу об'єктивації метафоричних концептів, дозволяє реалізувати ідею комплексного розгляду метафори як мовного та ментального явища.

ЛІТЕРАТУРА

Аверьянов, 1991: Аверьянов А. Н. *Системное познание мира*: *методологические проблемы*. М.: Политиздат, 1991. 264 с.

Автономова, 1991: Автономова Н. С. Метафорика и понимание. *Загадка человеческого понимания.* Сост. В. П. Филатов; отв. ред. А. А. Яковлев. М.: Политиздат, 1991. С. 95–113.

Агєєв, 1999: Агеев С. В. *О роли фреймов знаний в интерпретации метафорических выражений.* [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.amursu.ru/8101/vestnik/7/6_7_99.html–1999.

Алексєєв, 1998: Алексеев К. И. Эскиз теории метафоры. *Языковое сознание*: *формирование и функционирование.* Ред. Н. В. Уфимцева. М.: Наука, 1998. С. 68–76.

Алексєєва, 2002: Алексеева Л. М. Метафоры, которые мы выбираем (опыт описания индивидуальной концептосферы). *С любовью к языку*: сб. науч. тр. Отв. ред. В. А. Виноградов. М.–Воронеж: Изд-во ИРЯ РАН, ВГУ, 2002. С. 38–46.

Алефіренко, 2003: Алефиренко Н. Ф. *Проблема вербализации концепта*: *теоретическое исследование.* Волгоград: Перемена, 2003. 218 с.

Алефіренко, 2005: Алефиренко Н. Ф. *Современные проблемы науки о языке.* М.: Наука, 2005. 256 с.

Античні теорії, 1996: *Античные теории языка и стиля* (*антология текстов*). Отв. ред. О. М. Фрейденберг. СПб.: Алетейя, 1996. 344 с.

Апресян, 1966: Апресян Ю. Д. *Идеи и методы современной структурной лингвистики.* М.: Наука, 1966. 304 с.

Апресян, 1971: Апресян Ю. Д. О регулярной многозначности. *Известия АН СССР. Отд. лит. и яз.* Т. XXX. Вып. 6. М.: Наука, 1971. С. 509–523.

Апресян, 1974: Апресян Ю. Д. *Лексическая семантика.* М.: Наука, 1974. 214 с.

Апресян, 1980: Апресян Ю. Д. К формальной модели семантики: правила взаимодействия значений. *Представление знаний и моделирование процессов понимания.* Новосибирск: Изд-во НГУ, 1980. С. 8–24.

Апресян В., Апресян Ю., 1993: Апресян В. Ю., Апресян Ю. Д. Метафора в семантическом представлении эмоций. *Вопросы языкознания.* 1993. № 3. С. 27–35.
Арутюнова, 1990: Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс. *Теория метафоры*: сб. ст. Пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз.; вступ. ст. и сост. Н. Д. Арутюновой. М.: Прогресс, 1990. С. 5–32.
Арутюнова, 1999: Арутюнова Н. Д. *Язык и мир человека.* М.: Языки русской культуры, 1999. 896 с.
Аскольдов, 1997: Аскольдов С. А. Концепт и слово. *Русская словесность. От теории словесности к структуре текста*: *Антология*. М.: Academia, 1997. С. 267–279.
Балашова, 1998: Балашова Л. В. *Метафора в диахронии*: *на материале русского языка XI–XX веков.* Саратов: Изд-во СГУ, 1998. 216 с.
Балашова, 2014: Балашова Л. В. *Русская метафора*: *прошлое, настоящее, будущее.* М.: Языки славянской культуры, 2014. 496 с.
Баранов, Караулов, 1991: Баранов А. Н. Очерк когнитивной теории метафоры. Баранов А. Н., Караулов Ю. Н. *Русская политическая метафора* (*материалы к словарю*). М.: Изд-во ИРЯ АН СССР, 1991. С. 184–193.
Баранов, 2003: Баранов А. Н. Дескрипторная теория метафоры и типология метафорических моделей. *Труды междунар. конф. «Диалог'2003».* [Електронний ресурс] – Режим доступу: http:// www.dialog-21.ru/Archive/2003/Baranov.htm.
Баранов, 2004: Баранов А. Н. Когнитивная теория метафоры: почти двадцать пять лет спустя. Лакофф Дж., Джонсон М. *Метафоры, которыми мы живем.* Пер. с англ. А. Н. Баранова, А. В. Морозовой. М.: Эдиториал УРСС, 2004. С. 7–21.
Баранов та ін., 2004: Баранов А. Н., Михайлова О. В., Сатаров Г. А., Шипова Е. А. *Политический дискурс*: *методы анализа тематической структуры и метафорики*. М.: Фонд ИНДЕМ, 2004. 162 с.
Баранов та ін., 2006: Баранов А. Н., Михайлова О. В., Шипова Е. А. *Некоторые константы русского политического дискурса сквозь призму политической метафорики.* М.: ИНДЕМ, 2006. 84 с.

Басілая, 1971: Басилая Н. А. *Семасиологический анализ бинарных метафорических словосочетаний*. Тбилиси: Изд-во ТГУ, 1971. 84 с.
Бессарабова, 1987: Бессарабова Н. Д. Метафора как языковое явление. *Значение и смысл слова: художественная речь, публицистика*. Отв. ред. Д. Э. Розенталь. М.: Изд-во МГУ, 1987. С. 86–94.
Блек, 1990: Блэк М. Метафора. *Теория метафоры*: сб. ст. Пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз.; вступ. ст. и сост. Н. Д. Арутюновой. М.: Прогресс, 1990. С. 153–170.
Блінова, 2010: Блинова О. И. Мотивология и ее аспекты. М.: Красанд, 2010. 304 с.
Блінова, 2011: Блинова О. И. Явление мотивации слов: лексикологический аспект. М.: Кн. дом «Либроком», 2011. 208 с.
Будаєв, 2006: Будаев Э. В. *Метафорическое моделирование постсоветской действительности в российском и британском политическом дискурсе*: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.20 «ср.-ист., типолог. и сопост. языкознание». Екатеринбург, 2006. 26 с.
Будаєв, Чудінов, 2018: Будаев Э. В., Чудинов А. П. *Метафора в политической коммуникации.* М.: Флинта, 2018. 214 с.
Вайсгербер, 1993: Вайсгербер Л. *Родной язык и формирование духа.* Пер. с нем., вступ. ст. и коммент. О. А. Радченко. М.: ЭМО-Пресс, 1993. 380 с.
Вардзелашвілі, 2001: Вардзелашвили Ж. А. *Метафорические номинации в русском языке*. Тбилиси: Изд-во ТГПУ им. С. Орбелиани, 2001. 234 с.
Васильєв, 1990: Васильев Л. М. *Современная лингвистическая семантика.* М.: Высшая школа, 1990. 176 с.
Веденов, 1988: Веденов А. А. *Моделирование элементов мышления.* М.: Наука, 1988. 160 с.
Вежбицька, 2001: Вежбицкая А. *Понимание культур через посредство ключевых слов*. Пер. А. Д. Шмелева. М.: Языки славянской культуры, 2001. 288 с.
Вершиніна, 2002: Вершинина Т. С. *Зооморфная, фитоморфная и антропоморфная метафора в современном политическом дискурсе*: автореф. дис. на соискание уч. степени канд.

филол. наук: спец. 10.02.01 «русский язык». Екатеринбург, 2002. 23 с.
Воркачов, 2002: Воркачев С. Г. Методологические основания лингвоконцептологии. *Теоретическая и прикладная лингвистика.* Вып. 3. Воронеж: Изд-во ВГУ, 2002. С. 79–95.
Воркачов, 2007: Воркачев С. Г. Лингвокультурная концептология: становление и перспективы. *Известия РАН. Серия литературы и языка.* 2007. Т. 66. № 2. С. 13–22.
Воркачов, 2011: Воркачев С. Г. Российская лингвокультурная концептология: современное состояние, проблемы, вектор развития. *Известия РАН. Серия литературы и языка.* 2011. Т. 70. № 5. С. 64–74.
Воробйова, 2013: Воробьева О. П. Концептология в Украине: обзор проблематики. *Лингвоконцептология: перспективные направления*. Под. ред. А. Э. Левицкого, С. И. Потапенко, И. В. Недайновой. Луганск: Изд-во ЛНУ им. Т. Шевченко, 2013. С. 10–38.
Гак, 1988: Гак В. Г. Метафора: универсальное и специфическое. *Метафора в языке и тексте*. Отв. ред. В. Н. Телия. М.: Наука, 1988. С. 11–26.
Гак, 1998: Гак В. Г. *Языковые преобразования*. М.: Языки русской культуры, 1998. 768 с.
Гінзбург, 1991: Гинзбург Л. Ахматова. *Воспоминания об Анне Ахматовой*. Сост. В. А. Черных, В. Я. Виленкин. М.: Художественная литература, 1991. С. 42–58.
Глазунова, 2000: Глазунова О. И. *Логика метафорических преобразований.* СПб.: Изд-во СПбГУ, 2000. 190 с.
Голєв, 1989: Голев Н. Д. *Динамический аспект лексической мотивации.* Томск: Изд-во ТГУ, 1989. 252 с.
Головенкіна, 2007: Головенкина Н. В. *Метафорическое моделирование действительности в художественной картине мира М. А. Булгакова*: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «русский язык». Екатеринбург, 2007. 22 с.
Гудков, 1994: Гудков Л. Д. *Метафора и рациональность*. М.: Наука, 1994. 430 с.
Дацишин, 2005: Дацишин Х. П. *Метафора в українському політичному дискурсі* (*за матеріалами сучасної періодики*): ав-

тореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.08 «журналістика». Львів, 2005. 18 с.
Ейхенбаум, 2001: Эйхенбаум Б. М. Анна Ахматова. *А. А. Ахматова: pro et contra*. СПб.: Изд-во РХГИ, 2001. С. 202–224.
Залевська, 1991: Залевская А. А. Метафора и формирование проекций текста. *Текст в коммуникации*: сб. науч. тр. М.: Наука, 1991. С. 28–42.
Зализняк, 2006: Зализняк А. А. *Многозначность в языке и способы ее представления.* М.: Языки славянской культуры, 2006. 214 с.
Ілюхіна, 2010: Илюхина Н. А. *Метафорический образ в семасиологической интерпретации.* М.: Флинта–Наука, 2010. 322 с.
Кабаченко, 2007: Кабаченко Е. Г. *Метафорическое моделирование базисных концептов педагогического дискурса*: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «русский язык». Екатеринбург, 2007. 21 с.
Карасик, 2004: Карасик В. И. *Языковой круг*: *личность, концепты, дискурс.* М.: Гнозис, 2004. 390 с.
Керімов, 2005: Керимов Р. Д. *Артефактная концептуальная метафора в немецком политическом дискурсе*: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «германские языки». Барнаул, 2005. 20 с.
Кобозєва, 2001: Кобозева И. М. Семантические проблемы анализа политической метафоры. *Вестник МГУ. Сер. 9. Филология.* 2001. № 6. С. 132–149.
Кобозєва, 2007: Кобозева И. М. *Лингвистическая семантика*. М.: КомКнига, 2007. 352 с.
Колотніна, 2001: Колотнина Е. В. *Метафорическое моделирование действительности в русском и английском экономическом дискурсе*: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.20 «сравн.-ист., тип. и сопост. языкознание». Екатеринбург, 2001. 20 с.
Кравець, 2012: Кравець Л. В. *Динаміка* метафори *в українській поезії ХХ ст.* К.: ВЦ «Академія», 2012. 416 с.
Кравець, 2018: Кравець Л. В. Концептуальна метафора в мові української поезії ХХ ст. *Слов'янські мови*: зб. наук. пр. Ред-

кол.: Ю. В. Кравцова (відп. ред.) [та ін.]. К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2018. Вип. 1 (13) . С. 136–147.
Кравцова, 1995: Кравцова (Герасимова) Ю. В. *Метафора в языке и речи*. Херсон: ХСЗ, 1995. 38 с.
Кравцова, 2011: Кравцова Ю. В. *Метафорическое моделирование мира*: *поэзия и проза.* К.: Изд-во НПУ им. М. П. Драгоманова, 2011. 360 с.
Кравцова, 2013: Кравцова Ю. В. *Метафорическое моделирование мира в художественном тексте* (*на материале произведений русских поэтов-прозаиков первой половины XX в.*): дис. на соискание уч. степени докт. филол. наук: спец. 10.02.02 «русский язык». К., 2013. 543 с.
Кравцова, 2014: Кравцова Ю. В. *Метафорическое моделирование мира в художественном тексте: семантико-когнитивный анализ.* К.: Изд-во НПУ им. М. П. Драгоманова, 2014. 320 с.
Кравцова, 2015/1: Кравцова Ю. В. Методологические основы семантико-когнитивного исследования метафорики. *Система і структура східнослов'янських мов*: зб. наук. пр. Редкол.: Ю. В. Кравцова (відп. ред.) [та ін.]. К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. Вип. 8. С. 86–95.
Кравцова, 2015/2: Кравцова Ю. В. Методологические основания лингвометафорологии. *Система і структура східнослов'янських мов*: зб. наук. пр. Редкол.: Ю. В. Кравцова (відп. ред.) [та ін.]. К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. Вип. 9. С. 68–76.
Кравцова, 2016: Кравцова Ю. В. Семантико-когнитивный подход к изучению метафоры: методологические основания и перспективы развития. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Linguistica Rossica.* Pod red. K. Ratajczyk. Lodz: Wyd-wo Uniwersytetu Lodzkiego, 2016. № 12. С. 83–91.
Кравцова, 2017: Кравцова Ю. В. Лингвометафорология как новое интегративное направление лингвистики. *Система і структура східнослов'янських мов*: зб. наук. пр. Редкол.: Ю. В. Кравцова (відп. ред.) [та ін.]. К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2017. Вип. 12. С. 18–28.
Кравцова, 2019: Кравцова Ю. В. Семантико-когнитивное моделирование как способ познания механизмов метафориза-

ции. *Проблемы когнитивного и функционального описания русского и болгарского языков*. Отв. ред. Е. Стоянова. Шумен: Изд-во «Епископ Константин Преславски», 2019. Вып. 13. С. 7–27.
Кравцова, 2022: Кравцова Ю. В. Типи і параметри метафоричних моделей. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*: зб. наук. пр. Одеса: Вид. дім «Гельветика», 2022. Вип. 56. С. 66–70.
Красильнікова, 2005: Красильникова Н. А. *Метафорическая репрезентация лингвокультурологической категории «свои – чужие» в экологическом дискурсе США, России и Англии*: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.20 «ср.-ист., типолог. и сопост. языкознание». Екатеринбург, 2005. 21 с.
Крюкова, 1999: Крюкова Н. Ф. *Средства метафоризации и понимание текста*. Тверь: Изд-во ТГУ, 1999. 236 с.
Крюкова, 2000: Крюкова Н. Ф. *Метафорика и смысловая организация текста.* Тверь: Изд-во ТГУ, 2000. 212 с.
Кубрякова та ін., 1991: Кубрякова Е. С., Шахнарович А. М., Сахарный Л. В. *Человеческий фактор в языке. Язык и порождение речи*: сб. науч. ст. М.: Наука, 1991. 240 с.
Кубрякова, 2003: Кубрякова Е. С. Языковая картина мира как особый способ репрезентации образа мира в сознании человека. *Вестник Чувашского государственного педагогического университета имени И. Я. Яковлева.* 2003. № 4 (38). С. 3–12.
Кудрявцева, 1993: Кудрявцева Л. А. Моделирование динамики словарного состава языка. К.: ІСДОУ, 1993. 280 с.
Кудрявцева, 2004: Кудрявцева Л. А. Моделирование динамики словарного состава языка. 2-е изд., испр. К.: ИПЦ «Киевский университет», 2004. 208 с.
Кукса, 2007: Кукса Т. А. *Метафорические модели как компонент идеографического поля* (*на материале слов, определяющих физическое состояние человека*): автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «русский язык». Ростов н/Д, 2007. 24 с.
Кулієв, 1987: Кулиев Г. Г. *Метафора и научное познание*. Баку: ЭЛМ, 1987. 156 с.

Кустова, 2004: Кустова Г. И. *Типы производных значений и механизмы языкового расширения*. М.: Языки славянской культуры, 2004. 472 с.
Кутугіна, 2005: Кутугина Е. С. *Моделирование.* Томск: Изд-во ТГУ, 2005. 80 с.
Лагута, 2003: Лагута О. Н. Метафорология: теоретические аспекты. Ч. 2. *Лингвометафорология: основные подходы*. Новосибирск: Изд-во НГУ, 2003. 208 с.
Лакофф, Джонсон, 1990: Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем. Пер. Н. В. Перцова. *Теория метафоры*: сб. ст. Вступ. ст. и сост. Н. Д. Арутюновой. М.: Прогресс, 1990. С. 387–415.
Лакофф, 1996: Лакофф Дж. Когнитивное моделирование. *Язык и интеллект*: сб. науч. тр. М.: Прогресс, 1996. С. 350–368.
Лакофф, Джонсон, 2004: Лакофф Дж., Джонсон М. *Метафоры, которыми мы живем.* Пер. с англ. А. Н. Баранова, А. В. Морозовой. М.: Эдиториал УРСС, 2004. 256 с.
Лапшина, 1996: Лапшина М. Н. *Семантическая деривация в когнитивном аспекте* (*на материале английского языка*): автореф. дис. на соискание уч. степени докт. филол. наук: спец. 10.02.04 «германские языки», 10.02.19 «общее языкознание». СПб, 1996. 38 с.
Лапшина, 1998: Лапшина М. Н. *Семантическая эволюция английского слова* (*изучение лексики в когнитивном аспекте*). СПб.: Изд-во СПбУ, 1998. 160 с.
Ликов, 1999: Лыков А. Г. *Опыт модели языка*. Краснодар: Изд-во КубГУ, 1999. 240 с.
Лосев, 1968: Лосев А. Ф. *Введение в общую теорию языковых моделей.* М.: Наука, 1968. 296 с.
Лукьянова, 1986: Лукьянова Н. А. *Экспрессивная лексика разговорного употребления*: *проблемы семантики*. Новосибирск: Наука, 1986. 156 с.
Маслова, 2004: Маслова В. А. *Введение в когнитивную лингвистику.* М.: Флинта, 2004. 296 с.
Маслова, 2005: Маслова В. А. *Когнитивная лингвистика*. Мн.: Тетра-Системс, 2005. 256 с.

Маслова, 2013: Маслова В. А. Принципы и приемы исследования концепта. *Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского*. Серия «Филология. Социальные коммуникации». 2013. Т. 26 (65). № 1. С. 249–253.
Махніцька, 2003: Махницкая Е. Ю. *Метафора в современном экономическом дискурсе и принципы ее лексикографического описания*: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: 10.02.01 «русский язык». Ростов на/Д, 2003. 18 с.
Нікітін, 1997: Никитин М. В. *Курс лингвистической семантики*. СПб.: Наука, 1997. 236 с.
Нікітін, 2001: Никитин М. В. Концепт и метафора. *Studia linguistica-10: Проблемы теории европейских языков*: сб. ст. СПб.: Трипон, 2001. С. 16–49.
Нікітін, 2002: Никитин М. В. Метафора: уподобление vs. Интеграция концептов. *С любовью к языку*: сб. науч. тр. Отв. ред. В. А. Виноградов. М.–Воронеж: Изд-во ИРЯ РАН, ВГУ, 2002. С. 68–76.
Новіков, 1982: Новиков Л. А. *Семантика русского языка*. М.: Высшая школа, 1982. 272 с.
Ортега-і-Гасет 1990: Ортега-и-Гассет Х. Две великие метафоры. Пер. Н. Д. Арутюновой. *Теория метафоры*: сб. ст. Пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз.. Вступ. ст. и сост. Н. Д. Арутюновой. М.: Прогресс, 1990. С. 68–81.
Павлова, 1998: Павлова М. Г. Метафоры и когнитивные науки. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nlp-center.ru/magazine/3/pavlova.htm.1998.
Падучєва, 2004: Падучева Е. В. *Динамические модели в семантике лексики*. М.: Языки славянской культуры, 2004. 608 с.
Перескокова, 2006: Перескокова А. Ю. *Метафорическое моделирование образа российских и американских средств массовой информации: рефлексивный аспект*: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.20 «ср.-ист., типолог. и сопост. языкознание». Екатеринбург, 2006. 22 с.
Песіна, 2005: Песина С. А. Инвариант многозначного слова в свете прототипической семантики. *Вестник Омского государственного университета*. 2005. № 2. С. 57–63.

Петров, 1990: Петров В. В. Метафора: от семантических представлений к когнитивному анализу. *Вопросы языкознания*. 1990. № 3. С. 135–145.
Петрова, 1989: Петрова З. Ю. Регулярная метафорическая многозначность в русском языке как проявление системности метафоры. *Проблемы структурной лингвистики*. М.: Прогресс, 1989. С. 120–133.
Піменова, 2004: Пименова М. В. *Душа и дух*: *способы концептуализации*. Кемерово: Графика, 2004. 216 с.
Піменова, 2012: Пименова М. В. Эквивалентные концепты. *Філологічні трактати*. Суми, 2012. Т. 4. № 1. С. 93–99.
Плисецька, 2003: Плисецкая А. Д. Метафора как когнитивная модель в лингвистическом научном дискурсе: образная форма рациональности. *Когнитивное моделирование в лингвистике*: сб. науч. ст. Варна, 2003. С. 64–70.
Пономарьова, 2002: Пономарева О. Б. Метафора и символ как два вида семантической деривации. *Язык и литература*. 2002. № 16. С. 36–48.
Пономарьова, 2005: Пономарева О. Б. *Когнитивные и прагмастилистические аспекты семантической деривации* (*на материале английского языка в сопоставлении с русским и немецким языками*). Тюмень: Изд-во ТюмГУ, 2005. 262 с.
Попова, Стернін, 2005: Попова З. Д., Стернин И. А. Основные черты семантико-когнитивного подхода к языку. *Антология концептов*. Редкол. В. И. Карасик, И. А. Стернин. Т. 1. Волгоград: Парадигма, 2005. С. 7–10.
Попова, Стернін, 2006: Попова З. Д., Стернин И. А. *Семантико-когнитивный анализ языка.* Воронеж: Истоки, 2006. 226 с.
Попова, Стернін, 2007: Попова З. Д., Стернин И. А. *Когнитивная лингвистика.* М.: АСТ, Восток–Запад, 2007 (2010). 316 с.
Прохоров, 2004: Прохоров Ю. Е. *В поисках концепта*. М.: Икар, 2004. 204 с.
Радзієвська, 2010: Радзієвська Т. В. *Нариси з концептуального аналізу та лінгвістики тексту. Текст – соціум – культура – мовна особистість*. К.: ІАА, 2010. 492 с.
Растьє, 2001: Растье Ф. *Интерпретирующая семантика.* Н. Новгород: Деком, 2001. 218 с.

Рахіліна, 2000: Рахилина Е. В. О тенденциях в развитии когнитивной семантики. *Известия РАН. Сер. лит. и яз.* 2000. Т. 59. № 3. С. 3–15.
Ревзін, 1978: Ревзин И. И. *Структура языка как моделирующей системы.* М.: Наука, 1978. 288 с.
Рєзанова, 2003: Резанова З. И., Мишанкина Н. А., Катунин А. Д. Метафорическое моделирование в языковой картине мира (к обоснованию методов исследования). *Вестник ТГУ. Серия «Философия. Культурология. Филология».* 2003. № 277. С. 164–171.
Риков, 2003: Рыков В. В. Корпус текстов как новый тип словесного единства. *Труды Международного семинара «Диалог – 2003»*. М.: Наука, 2003. С. 86–92.
Риков, 2004: Рыков В. В. Корпус текстов как онтология речевой деятельности. *Труды Международного семинара «Диалог – 2004»*. М.: Наука, 2004. С. 78–84.
Рябих, 2006: Рябых Е. Б. *Метафоризация концептов природных явлений в поэтическом дискурсе* (*на материале русского и немецкого языков*): автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «теория языка». Тамбов, 2006. 25 с.
Ряпосова, 2002: Ряпосова А. Б. *Метафорические модели с агрессивным прагматическим потенциалом в политическом нарративе «Российские федеральные выборы»*: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «русский язык». Екатеринбург, 2002. 23 с.
Самойлова, 1999: Самойлова М. В. *Онтогенез метафоры*. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.psychology.ru/lomonosov/tesises/io.htm.1999.
Селіванова, 1999: Селіванова О. *Актуальні напрями сучасної лінгвістики: аналітичний огляд*. К.: Фітосоціоцентр, 1999. 148 с.
Селіванова, 2008: Селіванова О. О. *Сучасна лінгвістика*: *напрями та проблеми.* Полтава: Довкілля-К, 2008. 712 с.
Семида, 2020: Семида О. В. Метафоричне моделювання концепту *Вибори* (на матеріалі англомовної сучасної преси). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Філологія. 2020. № 45. Т. 1. С. 164–167.

Сичивиця, 1993: Сичивица О. М. *Методы и формы научного познания*. М.: Высшая школа, 1993. 96 с.
Скляревська, 1991: Скляревская Г. Н. Языковая метафора как категория лексикологии (к вопросу о семантических границах языковой метафоры). *Языковые категории в лексикологии и синтаксисе*: межвуз. сб. науч. тр. Новосибирск: Изд. НГУ, 1991. С. 33–37.
Скляревська, 1993: Скляревская Г. Н. *Метафора в системе языка*. СПб.: Наука, 1993. 256 с.
Слишкін, 2004: Слышкин Г. Г. *Лингвокультурные концепты и метаконцепты.* Волгоград: Перемена, 2004. 280 с.
Способи номінації, 1982: *Способы номинации в современном русском языке.* Отв. ред. Д. Н. Шмелев. М.: Наука, 1982. 294 с.
Степанов, 2001: Степанов Ю. С. *Методы и принципы современной лингвистики*. М.: Эдиториал УРСС, 2001. 312 с.
Стернін, 1985: Стернин И. А. *Лексическое значение слова в речи*. Воронеж: Изд-во ВГУ, 1985. 170 с.
Стернін, 2004: Стернин И. А. Когнитивная интерпретация в лингвокогнитивных исследованиях. *Введение в когнитивную лингвистику.* Отв. ред. М. В. Пименова. Кемерово: Графика, 2004. С. 44–51.
Тараненко, 1980: Тараненко О. О. *Полісемічний паралелізм і явище семантичної аналогії*. К.: Наукова думка, 1980. 116 с.
Тараненко, 1989: Тараненко А. А. *Языковая семантика в ее динамических аспектах*: *основные семантические процессы*. К.: Наукова думка, 1989. 256 с.
Ташликова, 1994: Ташлыкова М. Б. Метафорическая мотивация и ее место в словообразовательной системе. *Вопросы слово- и формообразования в индоевропейских языка*: *семантика и функционирование.* Ч 1. Томск, 1994. С. 169–177.
Телія, 1977: Телия В. Н. Вторичная номинация и ее виды. *Языковая номинация* (*виды наименований*). Отв. ред. Б. А. Серебренников, А. А. Уфимцева. М.: Наука, 1977. С. 129–222.
Телія, 1981: Телия В. Н. *Типы языковых значений. Связанное значение слова в языке*. М.: Наука, 1981. 269 с.
Телія, 1988/1: Телия В. Н. Метафора как модель смыслопроизводства и ее экспрессивно-оценочная функция. *Метафора в*

языке и тексте: сб. науч. ст. Отв. ред. В. Н. Телия. М.: Наука, 1988. С. 26–52.
Телія, 1988/2: Телия В. Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира. *Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира*: сб. ст. Отв. ред. Б. А. Серебренников. М., 1988. С. 173–204.
Толочін, 1996: Толочин И. В. *Метафора и интертекст в англоязычной поэзии: лингвостилистический аспект*. СПб.: Изд-во СПбГУ, 1996. 96 с.
Тропіна, 2003: Тропина Н. П. *Семантическая деривация*: *мультипарадигмальное исследование.* Херсон: Изд-во ХГУ, 2003. 336 с.
Усмінський, 1996: Усминский О. И. *Сенсорные тропы: классификация, значения, функции*. Тюмень: Изд-во ТГУ, 1996. 150 с.
Уткіна, 2006: Уткина Т. И. *Метафора в научно-популярном медицинском дискурсе* (*семиотический, когнитивно-коммуникативный, прагматический аспекты*): автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «теория языка». Пермь, 2006. 24 с.
Уфімцева, 1986: Уфимцева А. А. *Лексическое значение: Принцип семантического описания лексики*. М.: Наука, 1986. 240 с.
Філатенко, 2003: Філатенко І. О. *Сучасна політична метафора в російськомовній газетній комунікації України*: *когнітивно-прагматичний опис*: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.02 «російська мова». К., 2003. 19 с.
Фрумкіна, 1992: Фрумкина Р. М. Концепт, категория, прототип. *Лингвистическая и экстралингвистическая семантика*: сб. обзоров. М.: ИНИОН РАН, 1992. С. 28–43.
Хахалова, Третьякова, 2014: Хахалова С. А., Третьякова Е. В. Современное состояние исследования метафоры в европейской лингвистике. *Вестник Северного* (*Арктического*) *федерального университета. Сер.: Гуманитарные и социальные науки.* № 2. Архангельск: Изд. дом САФУ, 2014. С. 74–83.
Чадюк, 2005: Чадюк О. М. *Метафора у сфері сучасної української політичної комунікації*: автореф. дис. на здобуття наук.

ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «українська мова». К., 2005. 20 с.
Чудінов, 2001: Чудинов А. П. *Россия в метафорическом зеркале*: *когнитивное исследование политической метафоры* (*1991–2000*). Екатеринбург: Изд-во УрГПУ, 2001. 238 с.
Чудінов, 2003: Чудинов А. П. *Метафорическая мозаика в современной политической коммуникации.* Екатеринбург: Изд-во УрГПУ, 2003. 248 с.
Чудінов, 2013: Чудинов А. П. *Очерки по современной политической метафорологии.* Екатеринбург: Изд-во УрГПУ, 2013. 176 с.
Шабаліна, 2007: Шабалина Н. Ю. *Когнитивные модели субстандартной семантической деривации* (*на материале тематической группы субстандартных глаголов умственной деятельности современного английского и русского языков*): автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.20 «сравн.-ист., типол. и сопост. языкознание». Тюмень, 2007. 24 с.
Шиманович, 2007: Шиманович Г. М. Метафора як когнітивний механізм номінації та її роль у мовній картині світу. *Культура народов Причерноморья*. 2007. № 107. С. 35–38.
Шинкаренкова, 2005: Шинкаренкова М. Б. *Метафорическое моделирование художественного мира в дискурсе русской рок-поэзии*: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «русский язык». Екатеринбург, 2005. 24 с.
Ширшов, 1991: Ширшов И. А. Теоретические проблемы гнездования. *Принципы составления гнездового толково-словообразовательного словаря современного русского языка.* Грозный, 1991. С. 5–73.
Шмельов, 1964: Шмелев Д. Н. *Очерки по семасиологии русского языка*. М.: Наука, 1964. 244 с.
Шмельов, 1973: Шмелев Д. Н. *Проблема семантического анализа лексики.* М.: Наука, 1973. 280 с.
Штофф, 1966: Штофф В. А. *Моделирование и философия.* М.–Л.: Наука, 1966. 302 с.

Fauconnier, Turner, 2002: Fauconnier G., Turner M. *The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*. New York: Basic Books, 2002. 400 p.
Lakoff, Johnson, 1980: Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live by*. Chicago: University of Chicago Press, 1980. 237 p.
Lakoff, 1993: Lakoff G. The Contemporary Theory of Metaphor. *Metaphor and Thought.* Ed. A. Ortony. Cambridge: CU Press, 1993. P. 202–251.
Ritchie, 2004: Ritchie D. Common Ground in Metaphor Theory: Continuing the Conversation. *Metaphor and Symbol*. 2004. Vol. 19. № 3. P. 233–244.
Turner, Fauconnier, 2000: Turner M., Fauconnier G. Metaphor, Metonymy, and Binding. *Metaphor and Metonymy at the Crossroads*: *A Cognitive Perspective.* Ed. A. Barcelona. Berlin; New York: Mouton de Gruyter, 2000. P. 133–148.
Zinken, 2004: Zinken J. Metaphors, stereotypes, and the linguistic picture of the world: Impulses from the Ethnolinguistic School of Lublin. *Metaphorik.* 2004. № 7. P. 115–136.

Словники

Баранов, Караулов, 1994: Баранов А. Н., Караулов Ю. Н. *Словарь русских политических метафор.* М.: Изд-во ИРЯ РАН, 1994. 352 с.
Баранов О., 2002: Баранов О. С. *Идеографический словарь русского языка.* М.: Русский язык, 2002. 1200 с.
ВЕС, 2004: *Большой энциклопедический словарь*. Гл. ред. А. М. Прохоров; изд. 2-е, перераб., доп. М.–СПб.: БРЭ; Норинт, 2004. 1456 с.
ВЭС.М, 1998: *Большой энциклопедический словарь. Языкознание*. Гл. ред. В. Н. Ярцева. М.: БРЭ, 1998. 685 с.
Караулов, 1976: Караулов Ю. Н. *Минимальный идеографический словарь*. М.: Русский язык, 1976. 368 с.
КСКТ, 1996: *Краткий словарь когнитивных терминов.* Сост. Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина. М.: Изд-во МГУ им. М. В. Ломоносова, 1996. 245 с.
ЛЕС, 1990: *Лингвистический энциклопедический словарь.* Гл. ред. В. Н. Ярцева. М.: Сов. энциклопедия, 1990. 683 с.

Селіванова, 2010: Селіванова О. О. *Лінгвістична енциклопедія.* Полтава: Довкілля-К, 2010. 844 с.
Степанов, 1997: Степанов Ю. С. Константы: *Словарь русской культуры* (*опыт исследования*). М.: Языки русской культуры, 1997. 340 с.
СУМ–11: *Словник української мови*: в 11 т. За ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970–1980.
СУМ–20: *Словник української мови*: у 20 т. НАН України. К.: Наукова думка, 2010–2021.
ФЕС, 2003: *Философский энциклопедический словарь*. Сост. Е. Ф. Губский, Г. В. Кораблева, В. А. Лутченко. М.: Инфра-М, 2003. 576 с.

Джерела

Ахматова, 1989: Ахматова А. А. *Узнают голос мой...: Стихотворения. Поэмы. Проза. Образ поэта*. Сост. Н. Н. Глен, Л. А. Озеров; вступ. ст. Л. А. Озерова. М.: Педагогика, 1989. 608 с.
Бєлий, 1996: Белый А. *Избранное.* Ростов-на/Д: Феникс, 1996. 446 с.
Гіппіус, 1991: Гиппиус З. Н. *Сочинения*: *Стихотворения. Проза*. Сост., вступ. ст. К. Азадовского, А. Лаврова. Л.: Художественная литература, 1991. 672 с.
Інбер, 1965: Инбер В. *Собрание сочинений*: в 4 т. М.: Художественная литература, 1965.
Кузмін, 1989: Кузмин М. А. *Стихи и проза.* Сост., вступ. ст. Е. В. Ермиловой. М.: Современник, 1989. 431 с.
Пастернак, 1991: Пастернак Б. *Избранное*: в 2 кн. Кн. 1. Стихотворения и поэмы. Кн. 2. Проза. М.: Просвещение, 1991.
Сельвінський, 1971–1974: Сельвинский И. *Собрание сочинений*: в 6 т. М.: Художественная литература, 1971–1974.
Цвєтаєва, 1988: Цветаева М. И. *Сочинения*: в 2 т. Сост. А. Саакянц. М.: Художественная литература, 1988. 639 с.

ДОДАТОК

СЕМАНТИКО-КОГНІТИВНІ МОДЕЛІ ПРОЦЕСІВ МЕТАФОРИЧНОЇ НОМІНАЦІЇ

1. **Людина → Людина**

1) фізичні властивості людини → фізіологічні властивості людини | прояви об'єкта: ***мовлення*** *серця*; *серце* ***мовчить*** (З. Гіппіус);

2) фізичні властивості людини → психічні властивості людини | прояви об'єкта: *пам'ять* ***шепоче*** *щось*; ***голос*** *розуму* (М. Кузмін);

3) фізичні властивості людини → психічні властивості людини | час: ***сивини*** *справ*; ***сивини*** *дум* (М. Цвєтаєва);

4) фізичні властивості людини → душевні властивості людини | динаміка: ***крок*** *душі*; *душа* ***зростала*** (М. Цвєтаєва);

5) фізичні властивості людини → душевні властивості людини | прояви об'єкта: ***шепіт*** *кохання* (А. Ахматова); ***голос*** *ненависті* (М. Цвєтаєва);

6) фізичні властивості людини → душевні властивості людини | стан: *душа* ***втомилася***; *дух* ***втомлений*** (З. Гіппіус);

7) фізіологічні властивості людини → фізичні властивості людини | прояви об'єкта: *слова,* ***народжені*** *стражданням*; ***живуть*** *слова* (З. Гіппіус);

8) фізіологічні властивості людини → фізіологічні властивості людини | стан: *серце* ***плаче***; *серце* ***сміється*** (З. Гіппіус);

9) фізіологічні властивості людини → психічні властивості людини | міра: *два-три* ***ковтки*** *спогадів*; ***спрага*** *діяльності й відкриттів* (В. Інбер);

10) фізіологічні властивості людини → душевні властивості людини | прояви об'єкта: *душа* ***жива*** (З. Гіппіус); *несміливе* ***дихання*** *душі* (М. Цвєтаєва);

11) фізіологічні властивості людини → душевні властивості людини | стан: ***сльози*** *душі* (З. Гіппіус); *атлантський* ***подих*** *душі* (М. Цвєтаєва);

12) душевні властивості людини → фізіологічні властивості людини | прояви об'єкта: *серце* ***любить*** (А. Ахматова); *серце* ***жадібне*** (З. Гіппіус);

13) душевні властивості людини → душевні властивості людини | прояви об'єкта: *душа* ***покірна*** (З. Гіппіус); *душа* ***слухняна*** (М. Кузмін);

14) душевні властивості людини → душевні властивості людини | стан: *душа* ***похмура***; ***сумна*** *душа* (З. Гіппіус).

2. **Людина → Соціум**

1) фізичні властивості людини → соціальні відносини | прояви об'єкта: *слух* ***блукає*** *містом*; *зранку* ***притягнеться*** *слава* (А. Ахматова);

2) фізіологічні властивості людини → мистецтво | прояви об'єкта: ***дихання*** *мистецтва* (А. Ахматова); *із цієї теми* ***народжується*** *мистецтво* (Б. Пастернак).

3. **Людина → Тваринний світ**

1) фізичні властивості людини → види тварин | звук: ***говір*** *ластівок* (А. Бєлий); ***бурмотіння*** *сонної гагари* (В. Інбер).

4. **Людина → Рослинний світ**

1) фізичні властивості людини → види рослин | звук: ***белькіт*** *беріз* (А. Бєлий); ***шепочуть*** *колосся* (В. Інбер);

2) фізичні властивості людини → види рослин | форма: *липа* ***кучерява*** (З. Гіппіус); ***голови*** *беріз* (В. Інбер);

3) фізичні властивості людини → сукупність рослин | звук: ***шепітний*** *ліс*; *ліс* ***пробурмочить*** *казку* (А. Бєлий);

4) фізичні властивості людини → фізичні властивості рослин | форма: *гілки простягли свої* ***руки***; *квітучі* ***руки*** *гілок* (В. Інбер);

5) фізіологічні властивості людини → види рослин | динаміка: *трави* ***сонні***; ***спить*** *ковила* (З. Гіппіус);

6) фізіологічні властивості людини → види рослин | стан: ***хворі*** *берези*; ***агонія*** *горобини* (Б. Пастернак);

7) фізіологічні властивості людини → види рослин | прояви об'єкта: *квіти* ***дихають***; *троянди* ***дихають*** (З. Гіппіус);

8) фізіологічні властивості людини → сукупність рослин | динаміка: ***сонний*** *бір*; ***сонний, безсонний*** *ліс* (М. Цвєтаєва);

9) фізіологічні властивості людини → сукупність рослин | стан: *ліс* ***лущиться***; *сади* ***нудить*** *від затишшя* (Б. Пастернак).

5. **Людина → Неорганічний світ**

1) фізичні властивості людини → фізичні явища | колір: ***сивий*** *гар*; *попіл* ***сивий*** (І. Сельвінський);

2) фізичні властивості людини → фізичні явища | динаміка: *тіні* ***бігли*** *по землі*; *тіні* ***бродили*** *по подушках* (З. Гіппіус);

3) фізичні властивості людини → атмосферні явища | колір: *мороз* ***сивий*** (В. Інбер); ***рум'янець*** *зорі золотистий, червоний* (М. Кузмін);

4) фізичні властивості людини → атмосферні явища | звук: ***голос*** *вітру* (А. Ахматова); ***німі*** *небеса* (А. Бєлий);

5) фізичні властивості людини → атмосферні явища | динаміка: ***бродить*** *вітер* (А. Ахматова); *хмари* ***поспішали*** (Б. Пастернак);

6) фізичні властивості людини → атмосферні явища | стан: ***обличчя*** *зорі*; ***обличчя*** *небес* (З. Гіппіус);

7) фізичні властивості людини → космічні об'єкти | форма: ***тіло*** *землі*; ***лик*** *місяця* (А. Ахматова);

8) фізичні властивості людини → земні об'єкти | форма: ***груди*** *землі*; ***груди*** *стрімчаків* (А. Бєлий);

9) фізичні властивості людини → водні об'єкти | колір: ***сива*** *крижина* (І. Сельвінський); ***сивина*** *морів* (М. Цвєтаєва);

10) фізичні властивості людини → водні об'єкти | звук: ***белькіт*** *фонтану* (В. Інбер); ***шепіт*** *піни* (І. Сельвінський);

11) фізичні властивості людини → водні об'єкти | оцінність: *море* ***усміхалося***; *море* ***посміхається*** (З. Гіппіус);

12) фізіологічні властивості людини → атмосферні явища | форма: *старий* ***шрам*** *хмар*; *небесні* ***порізи*** (Б. Пастернак);

13) фізіологічні властивості людини → атмосферні явища | динаміка: ***дихає*** *вітерець*; *пролунало* ***зітхання*** *вітрів* (А. Бєлий);

14) фізіологічні властивості людини → атмосферні явища | колір: *у* ***синцях*** *зоря*; ***криваві підтьоки*** *небес* (Б. Пастернак);

15) фізіологічні властивості людини → атмосферні явища | стан: ***струпи*** *снігу*; ***чахне*** *сніг і* ***хворий на недокрів'я*** (Б. Пастернак);

16) фізіологічні властивості людини → космічні об'єкти | прояви об'єкта: ***спітніле*** *сонце* (А. Бєлий); *сонце* ***дивиться*** *з небес* (З. Гіппіус);

17) фізіологічні властивості людини → земні об'єкти | динаміка: *німий* ***сон*** *полів*; ***спить*** *луг* (А. Ахматова);

18) фізіологічні властивості людини → водні об'єкти | динаміка: ***дихання*** *моря* (З. Гіппіус); *море* ***дихає****, його* ***диханням*** *наповнено все довкола* (І. Сельвінський);

19) душевні властивості людини → атмосферні явища | оцінність: *сніг* ***ласкаво*** *притиснувся*; ***лагідний*** *сніг* (З. Гіппіус);

20) душевні властивості людини → космічні об'єкти | оцінність: ***ласка*** *сонця*; *сонце* ***лагідне*** (З. Гіппіус).

6. **Людина → Артефакт**

1) фізичні властивості людини → будівлі | форма: *млин* ***руки*** *скинув* (А. Бєлий); ***стегно*** *вежі* (В. Інбер);

2) фізичні властивості людини → будівлі | час: ***шамкають*** *замки, маєтки з* ***пришептуванням*** (Б. Пастернак);

3) фізичні властивості людини → інструменти | звук: *скрипок* ***голоси*** (А. Ахматова); ***заговорили*** *міддю труби* (М. Кузмін);

4) фізичні властивості людини → техніка | звук: ***голос*** *автомобіля* (З. Гіппіус); ***не замовкають голоси*** *гармат* (В. Інбер);

5) фізіологічні властивості людини → населений пункт | динаміка: ***жили*** *рейок, що біжать*; *скажена* ***кров*** *проспекту* (І. Сельвінський);

6) фізіологічні властивості людини → населений пункт | стан: *рейки* ***сліпли*** *і* ***свербіли***; ***набряки*** *шляхів* ***запеклися*** (Б. Пастернак);

7) фізіологічні властивості людини → інструменти | звук: ***ридал*** *рояль* (А. Бєлий); ***безсонні*** *дзвони* (М. Цвєтаєва);

8) фізіологічні властивості людини → інструменти | міра: ***черево*** *віолончелі*; ***горло*** *флейти* (В. Інбер);

9) фізіологічні властивості людини → техніка | динаміка: *двигун* ***дихає***; *важко* ***дихав*** *автобус* (В. Інбер);

10) фізіологічні властивості людини → техніка | стан: ***пітніли*** *торси локомотивів*; *катер* ***пітнів*** *і* ***задихався*** (Б. Пастернак).

7. **Людина → Час**

1) фізичні властивості людини → тимчасові відрізки | динаміка: ***біжать*** *роки* (А. Бєлий); *зима* ***з'явилася*** *та* ***пішла*** (Б. Пастернак);

2) фізичні властивості людини → тимчасові відрізки | прояви об'єкта: ***поклик*** *доби молодої*; ***голоси*** *епох* (І. Сельвінський);

3) фізіологічні властивості людини → тимчасові відрізки | прояви об'єкта: ***дивиться*** *холодна весна*; *мені в очі* ***дивиться*** *ніч* (З. Гіппіус);

4) фізіологічні властивості людини → тимчасові відрізки | стан: *ніч* ***сльозами*** *зоряними* ***проплаче***; *ніч* ***сльозами*** *зоряними* ***плакати не втомиться*** (А. Бєлий).

8. **Соціум → Людина**

1) соціальні групи → душевні властивості людини | прояви об'єкта: *дух – мій* ***сподвижник***; *дух – мій* ***вожатий*** (М. Цвєтаєва);

2) армія → душевні властивості людини | стан: *душа твоя в* ***полоні***; *душа* ***звільнена*** (З. Гіппіус).

9. **Соціум → Тваринний світ**

1) соціальні відносини → види тварин | звук: *горобці* ***сперечаються***; *птахи* ***розмову ведуть*** (І. Сельвінський);

2) мистецтво → види тварин | звук: *собаки поважно* ***співали***; *собачий* ***хор*** *посилювався* (І. Сельвінський).

10. **Соціум → Рослинний світ**

1) соціальні групи → види рослин | кількість: ***сім'я*** *кущів*; ***родина*** *ракіт* (А. Бєлий);

2) соціальні групи → фізичні властивості рослин | кількість: *за вікнами* ***тиснява, товпиться*** *листя*; *ліс стоїть* ***натовпом*** *стовбурів соснових* (Б. Пастернак);

3) мистецтво → види рослин | динаміка: *весело* ***танцювали*** *трави*; *весела зелень* ***танцює*** (А. Бєлий);

4) мистецтво → види рослин | кореляція: ***хоровод*** *кипарисів*; *у* ***танець*** *вступають берези* (А. Ахматова).

11. **Соціум → Неорганічний світ**

1) соціальні відносини → атмосферні явища | звук: ***поклики*** *вітру*; ***відгуки*** *вітру* (Б. Пастернак);

2) соціальні відносини → атмосферні явища | прояви об'єкта: *хмарно-бліді* ***обійми***; ***поцілунки*** *зорі* (А. Бєлий);

3) соціальні відносини → водні об'єкти | прояви об'єкта: ***різанина*** *крижин і* ***поножовщина*** *уламків* (Б. Пастернак);

4) мистецтво → атмосферні явища | звук: ***пісні*** *небосхилу* (А. Бєлий); ***співи*** *завірюхи* (В. Інбер);

5) мистецтво → атмосферні явища | динаміка: ***хоровод*** *білих вихорів*; ***бал*** *хуртовин* (А. Ахматова);

6) мистецтво → водні об'єкти | звук: ***співають*** *хвилі*; ***пісня*** *струмка* (З. Гіппіус).

12. **Соціум → Артефакт**

1) мистецтво → інструменти | звук: *срібним* ***голосом*** *волинка* ***співає*** (А. Ахматова); ***наспіви*** *звучних арф* (М. Кузмін).

13. **Соціум → Час**

1) соціальні відносини → тимчасові відрізки | стан: *зима-* ***захмурка***; *лютий став* ***жебраком неохайним*** (Б. Пастернак).

14. **Тваринний світ → Людина**

1) види тварин → фізіологічні властивості людини | прояви об'єкта: *серце – спійманий* ***птах***; *рвався на волю* ***птах-серце*** (М. Кузмін);

2) види тварин → психічні властивості людини | прояви об'єкта: *думки-****птахи*** *ручні*; *думок-****птахів*** *високе прагнення* (М. Кузмін);

3) види тварин → душевні властивості людини | прояви об'єкта: ***птах*** *натхнення*; ***орлина*** *сутність натхнення* (В. Інбер);

4) фізичні властивості тварин → фізичні властивості людини | форма: ***крила*** *розкинутих брів*; *брови* ***крилаті*** (М. Цвєтаєва);

5) фізичні властивості тварин → фізичні властивості людини | прояви об'єкта: *слова* ***крилаті*** (М. Кузмін); *голос мій* ***крилатий*** (М. Цвєтаєва);

6) фізичні властивості тварин → фізіологічні властивості людини | прояви об'єкта: ***крила*** *мого серця*; ***крила*** *серця* ***затремтіли*** (М. Кузмін);

7) фізичні властивості тварин → фізіологічні властивості людини | оцінність: *кільця життя* ***стиснули*** *і* ***душать****, як змія*; ***душить*** *життя* (З. Гіппіус);

8) фізичні властивості тварин → психічні властивості людини | прояви об'єкта: *мислення* ***крилате***; ***крилаті*** *думки* (М. Кузмін);

9) фізичні властивості тварин → душевні властивості людини | прояви об'єкта: *душа* ***повзла, звиваючись у кільця*** (З. Гіппіус); *душа народилася* ***крилатою*** (М. Цвєтаєва);

10) умови проживання тварин → душевні властивості людини | прояви об'єкта: ***гніздо*** *розпачу*; *у душі* ***гніздилася*** *радість* (М. Цвєтаєва).

15. **Тваринний світ → Соціум**

1) сукупність тварин → соціальні групи | кількість: ***рій*** *бабусь* (А. Білий); ***зграя*** *дівчат* (І. Сельвінський);

2) сукупність тварин → мистецтво | кількість: *віршів спалених* ***зграя***; *віршів моїх біла* ***зграя*** (А. Ахматова).

16. **Тваринний світ → Неорганічний світ**

1) види тварин → атмосферні явища | форма: ***звивають кільця*** *хмарні* ***змії***; *золотоголові хмари-****змії*** (А. Бєлий);

2) сукупність тварин → атмосферні явища | кількість: *хмар* ***рій***; ***рій*** *відблисків ранку* (А. Бєлий);

3) фізичні властивості тварин → атмосферні явища | динаміка: ***пурхання*** *завірюхи*; ***пурхання*** *пурги* (Б. Пастернак);

4) фізичні властивості тварин → космічні об'єкти | форма: ***ріг*** *місяця* (З. Гіппіус, М. Кузмін); *молодий* ***дворогий*** *місяць* (М. Кузмін);

5) фізичні властивості тварин → водні об'єкти | форма: ***гриви*** *нечесаних хвиль*; ***грива*** *зелених чи синіх хвиль* (В. Інбер).

17. **Тваринний світ → Артефакт**

1) фізичні властивості тварин → техніка | форма: ***крила*** *рей*; ***оперення крил*** *шхуни* (І. Сельвінський).

18. **Тваринний світ → Час**

1) фізичні властивості тварин → часові відрізки | динаміка: ***політ*** *століть швидкий*; ***політ*** *віків* (А. Бєлий).

19. **Рослинний світ → Людина**

1) фізіологія рослин → душевні властивості людини | динаміка: *кохання* ***квітне***; *кохання* ***зацвіло*** (М. Кузмін).

20. **Рослинний світ → Соціум**

1) фізіологія рослин → мистецтво | динаміка: ***розквітає*** *мистецтво*; *поезія* ***розцвіла*** *пишно* (М. Кузмін).

21. **Неорганічний світ → Людина**

1) фізичні явища → фізичні властивості людини | форма: *волосся попелястий* ***дим***; *кучері злилися в* ***дим*** (А. Бєлий);

2) фізичні явища → психічні властивості людини | прояви об'єкта: ***горіння*** *інтелекту*; ***іскра*** *розуму* (В. Інбер);

3) фізичні явища → душевні властивості людини | прояви об'єкта: *у душі глибока* ***тиша*** (З. Гіппіус); ***горіння*** *душі* (В. Інбер, Б. Пастернак);

4) фізичні явища → душевні властивості людини | міра: ***жаром*** *пристрастей,* ***попелом*** *каяття* (В. Інбер); ***вогонь*** *шаленства* (М. Цвєтаєва);

5) атмосферні явища → душевні властивості людини | прояви об'єкта: ***пориви*** *пристрасті*; ***буря*** *обурення* (В. Інбер);

6) водні об'єкти → фізичні властивості людини | звук: *слова* ***течуть, виливаючись потоком*** (А. Бєлий); *слова* ***течуть****, як із поганого крана* (В. Інбер);

7) водні об'єкти → фізичні властивості людини | форма: ***струменіли*** *завитки кучерів*; ***омите*** *чоло* ***хвилею*** *волосся,* ***хвилею*** *златою* (А. Бєлий);

8) водні об'єкти → фізичні властивості людини | динаміка: *кучері волосся* ***заструменіли*** *під вітром*; *вона по сцені плавно* ***заструменіла*** (І. Сельвінський);

9) водні об'єкти → фізіологічні властивості людини | кількість: ***море*** *сліз* (А. Бєлий, М. Цвєтаєва); ***океани*** *сліз* (М. Цвєтаєва);

10) водні об'єкти → фізіологічні властивості людини | динаміка: ***проллється*** *життя моє* (А. Бєлий); *життя* ***текло*** (В. Інбер, М. Кузмін);

11) водні об'єкти → душевні властивості людини | прояви об'єкта: ***припливи*** *розпачу* (З. Гіппіус); ***хвиля*** *кохання* (М. Кузмін);

12) корисні копалини → фізичні властивості людини | колір: ***мідь*** *рук* (В. Інбер); ***золото*** *волосся* (М. Цвєтаєва).

22. **Неорганічний світ → Соціум**

1) фізичні явища → соціальні відносини | прояви об'єкта: ***тінь*** *зізнання* (А. Ахматова); ***полум'яне*** *освідчення в коханні* (І. Сельвінський);

2) фізичні явища → мистецтво | прояви об'єкта: *поетичне* ***напруження***; ***закипіла*** *поезія* (В. Інбер);

3) атмосферні явища → соціальні відносини | міра: ***буря*** *дебатів*; ***бурі*** *овацій* (В. Інбер);

4) водні об'єкти → соціальні групи | динаміка: ***потекли*** *людські юрби* (В. Інбер); ***потік*** *біженців* (І. Сельвінський);

5) водні об'єкти → соціальні відносини | звук: ***струменіє потік*** *доказів* (А. Ахматова); ***ллється*** *розмова* (В. Інбер);

6) водні об'єкти → мистецтво | звук: *твоїх пісень* ***струмок*** (А. Бєлий); *пісня* ***ллється*** (М. Кузмін).

23. **Неорганічний світ → Тваринний світ**

1) водні об'єкти → види тварин | прояви об'єкта: *ластівки в ефірі* ***тонуть***; *касатки* ***тонуть*** *у небі* (А. Бєлий).

24. **Неорганічний світ → Рослинний світ**

1) атмосферні явища → види рослин | колір: *яблучні білолебяжі* ***сніги***; *спекотний* ***сніг*** *бавовняної гряди* (В. Інбер);

2) водні об'єкти → види рослин | динаміка: *травна* ***хвиля***; ***розплескалася*** *колосся* ***хвиля*** (А. Бєлий);

3) водні об'єкти → фізичні властивості рослин | міра: *бурхливе* ***море*** *зеленого листя*; *зелене* ***море*** *дубових крон* (А. Бєлий);

4) корисні копалини → види рослин | колір: *пухнасте* ***золото*** *– бавовна* (В. Інбер); ***золото*** *беріз* (Б. Пастернак);

5) корисні копалини → фізичні властивості рослин | колір: ***золото*** *листя осіннього*; ***мідь*** *гілок* (В. Інбер).

25. **Неорганічний світ → Неорганічний світ**

1) фізичні явища → атмосферні явища | прояви об'єкта: ***вогні*** *зорі* ***горять*** (А. Бєлий); ***пожежа*** *заходу сонця* (Б. Пастернак);

2) космічні об'єкти → атмосферні явища | форма: *снігові* ***зірочки*** (А. Ахматова, В. Інбер);

3) земні об’єкти → водні об’єкти | форма: *піни* ***пагорби***; *пінний* ***пагорб*** (М. Цвєтаєва);

4) водні об’єкти → фізичні явища | прояви об’єкта: ***лилося*** *світло місяця* (З. Гіппіус); *світло ліхтаря* ***тече*** (В. Інбер);

5) водні об’єкти → фізичні явища | міра: ***фонтани*** *вогню*; ***бризки*** *вогнів* (А. Бєлий);

6) водні об’єкти → атмосферні явища | прояви об’єкта: *весняні* ***хвилі*** *зорі*; ***розливається*** *зоря* (А. Бєлий);

7) водні об’єкти → атмосферні явища | динаміка: *кудлатий* ***потік*** *туманів* (А. Бєлий); *повітря* ***струмує*** (З. Гіппіус);

8) водні об’єкти → космічні об’єкти | прояви об’єкта: ***проливає*** *сонячний червонець полум’яну пляму*; ***струмені*** *сонця* (А. Бєлий);

9) водні об’єкти → космічні об’єкти | динаміка: ***струменить*** *зоряний* ***потік***; ***течуть*** *сонця і планети* (В. Інбер);

10) каміння-самоцвіти → атмосферні явища | колір: ***бірюза*** *неба*; ***буруштин*** *заходу сонця* (А. Бєлий);

11) каміння-самоцвіти → космічні об’єкти | колір: ***рубін*** *зірок*; ***корал*** *місяця* (А. Бєлий);

12) корисні копалини → атмосферні явища | колір: *повітряне* ***золото***; ***свинцеві*** *хмари* (А. Бєлий);

13) корисні копалини → земні об’єкти | колір: *тютюнове* ***золото*** *долини*; *мирне* ***золото*** *ріллі* (В. Інбер);

14) корисні копалини → водні об’єкти | колір: ***срібна*** *калюжа*; ***литий метал*** *озера* (А. Бєлий).

26. **Неорганічний світ → Артефакт**

1) водні об’єкти → будівлі | прояви об’єкта: *лазня* ***плавала*** *у світлі*; *будинок* ***спливав*** *до горизонту* (А. Бєлий);

2) водні об’єкти → інструменти | звук: *рояльний* ***струмінь***; *труба* ***заливає*** *вуха* міддю (І. Сельвінський);

3) атмосферні явища → друкарсько-рукописна продукція | кількість: *безперервний* ***дощ*** *моїх віршів*; ***град*** *телеграм* (А. Ахматова).

27. **Неорганічний світ → Час**

1) водні об’єкти → часові відрізки | динаміка: ***хвиля*** *днів* (Б. Пастернак); ***ріка*** *днів* (М. Цвєтаєва);

2) водні об’єкти → властивості часу | динаміка: ***хвиля*** *часу* (А. Бєлий); *час повільно* ***тече*** (В. Інбер).

28. **Артефакт → Людина**

1) будівлі → психічні властивості людини | функційність: ***лабораторії*** *думки*; ***лабораторії*** *мислення* (В. Інбер);

2) будівлі → душевні властивості людини | оцінність: ***палац*** *душі*; *душі моєї* ***храм*** (М. Цвєтаєва);

3) домашнє начиння → фізичні властивості людини | форма: ***мочало*** *жовтої бороди*; *довге* ***мочало*** *бороди* (А. Бєлий);

4) одяг → фізичні властивості людини | форма: *попеляста* ***шапка*** *волосся*; ***шапка*** *кучерявого волосся* (А. Бєлий).

29. **Артефакт → Неорганічний світ**

1) будівлі → атмосферні явища | форма: ***башти*** *хмар*; ***куполи*** *хмар* (А. Бєлий);

2) будівлі → атмосферні явища | консистенція: *потьмянів на небі синій* ***лак*** (А. Ахматова); *небесне* ***скло*** (А. Бєлий);

3) будівлі → водні об’єкти | форма: ***скло*** *ставка* (А. Ахматова); *льодовик* ***дзеркальний*** (А. Бєлий);

4) домашнє начиння → атмосферні явища | форма: *густа водяна* ***сітка***; *біла* ***сітка*** *інею* (А. Ахматова);

5) домашнє начиння → атмосферні явища | міра: *небо – бездонний* ***чан***; *небес бездонний* ***чан*** (М. Цвєтаєва);

6) домашнє начиння → водні об’єкти | форма: *Женевське озеро-****чаша*** *блакиті*; ***чаша*** *блакитного озера* (В. Інбер);

7) домашнє начиння → водні об’єкти | динаміка: *морський* ***котел***; *море – затята* ***бадья*** (М. Цвєтаєва);

8) одяг → атмосферні явища | форма: ***мережива*** *завірюхи* (А. Бєлий); *дощу дрібний* ***стеклярус*** (М. Кузмін);

9) одяг → атмосферні явища | консистенція: ***оксамит*** *темряви*; ***вуаль*** *серпанку* (А. Бєлий);

10) одяг → земні об’єкти | форма: *гранітна* ***корона*** *скель*; *крижана* ***тіара*** *гір* (М. Цвєтаєва);

11) інструменти → космічні об’єкти | форма: *серп місяця* (А. Ахматова, А. Бєлий, З. Гіппіус, В. Інбер, І. Сельвінський);

12) продукти ливарного виробництва → космічні об’єкти | колір: ***мідний розмінний*** *місяць*; *сріблястий* ***целкаш*** – *місяць* (І. Сельвінський);

13) предмети релігійного культу → атмосферні явища | міра: ***риза*** *морозна*; *укрий морозною* ***ризою*** (З. Гіппіус).

14) предмети релігійного культу → водні об'єкти | функційність: ***купель*** *морська*; *у* ***купелі*** *моря хрещена* (М. Цвєтаєва).

30. **Артефакт → Час**

1) одяг → часові відрізки | кореляція: *крізь* ***тканину*** *часів* (З. Гіппіус); ***нитки*** *подій* (В. Інбер).

ЗМІСТ

Вступ.....3
Розділ 1. Моделювання як метод лінгвометафорологічних досліджень.....8
1.1. Моделювання в лінгвістиці.....8
1.2. Моделювання в лінгвометафорології.....16
1.2.1. Семантичне моделювання метафоризації.....17
1.2.2. Когнітивне моделювання метафоризації.....25
Висновки до розділу 1.....34
Розділ 2. Семантико-когнітивне моделювання метафоризації.....38
2.1. Семантико-когнитивний підхід до вивчення мови.....38
2.2. Сутність і принципи семантико-когнітивного дослідження метафорики.....40
2.3. Метафора як компонент метафоричної картини світу.....52
2.4. Метафора як репрезентант метафоричного концепту і концептосфери.....56
Висновки до розділу 2.....65
Розділ 3. Параметризація семантико-когнітивної метафоричної моделі.....67
3.1. Властивості семантико-когнітивної метафоричної моделі.....67
3.2. Специфіка метафоричної мотивації.....73
3.3. Параметри метафоричної моделі.....79
3.3.1. Денотативно-поняттєві сфери як джерела та цілі метафоричної проєкції.....79
3.3.2. Метафоричний мотивант як показник метафоризації.....101
3.4. Мегамодель і субмодель як операційні одиниці опису метафоричної моделі.....104
Висновки до розділу 3.....109
Розділ 4. Методика семантико-когнітивного моделювання метафорики.....111
4.1. Мета і завдання семантико-когнітивного метафоричного моделювання.....111
4.2. Алгоритм семантико-когнітивного моделювання процесів метафоричної номінації.....113

4.3. Методика аналізу метафоричного концепту.....118
Висновки до розділу 4.....131
Загальні висновки.....134
Література.....140
Додаток.....157

Наукове видання

Юлія Валентинівна Кравцова

СЕМАНТИКО-КОГНІТИВНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ МЕТАФОРИЧНОЇ НОМІНАЦІЇ

Монографія

Матеріали подані в авторській редакції

Підписано до друку 20.11.2022 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Таймс.
Умов. друк. арк. 9,998. Облік. видав. арк. 7,108
Наклад 300 прим. Заказ № 079
Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.
(044) 239-30-26

9 789669 312716